

ПРАВОСЛАВНА ЛИТУРГИКА

ИЛИ

НАУКА О БОГОСЛУЖЕЊУ

ПРАВОСЛАВНЕ ИСТОЧНЕ ЦРКВЕ

ДРУГИ, ПОСЕБНИ ДЕО

(ДНЕВНА БОГОСЛУЖЕЊА, СВ. ЛИТУРГИЈЕ И СЕДМИЧНА БОГОСЛУЖЕЊА).

ПО ЛИТУРГИЦИ

ДР. ВАСИЛИЈА МИТРОФАНОВИЋА И ДР. ТЕОДОРА ТАРНАВСКОГ.

ЗА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ БОГОСЛОВИЈЕ

ИЗРАДИО

ПРЕЗВИТЕР ДР. ЛАЗАР МИРКОВИЋ

ПРОФЕСОР У КАРЛОВАЧКОЈ БОГОСЛОВИЈИ.

СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ

СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА

1920.—190.

II. ПОСЕБНИ ДЕО ЛИТУРГИКЕ.

ДНЕВНА БОГОСЛУЖЕЊА, СВ. ЛИТУРГИЈЕ И СЕДМИЧНА БОГОСЛУЖЕЊА.

II. Део.

ПОСЕБНИ ДЕО ЛИТУРГИКЕ.*)

1. Прелаз.

Пошто смо у првом делу литургије изложили потребе и услове за вршење богослужења као и опће и заједничке облике појединих богослужења, прелазимо сада на конкретну изградњу богослужбених чинова или обреда православне цркве узевши их као засебне целине, из којих је састављено целокупно богослужење. Ови чинови су или израз живота и активности целокупне цркве, намењени *свима члановима цркве*, или се врше по потреби *појединих чланова* цркве, или само у изванредним случајевима црквеног живота. Према томе делимо богослужење православне цркве на *јавне црквене службе* или на *јавно богослужење*, и на *посебне црквене службе* или на *приватно богослужење*. Пошто се прва богослужења врше редовно, у одређена времена према извесном правилу, зато их зовемо *стална* или *одређена богослужења*, а она друга, наиме посебна црквена богослужења зовемо још и *периодичка*, јер се врше по потреби хришћана у неодређено време и у разним случајевима њихова живота.

Обе ове врсте богослужења су објекат или материја посебног дела литургије.

*) Да не понављамо овде у предговору све што је речено у предговору првога дела литургије, истаћемо овде уместо предговора, да све што је тамо речено важи и овде код друге књиге. Осим дневног богослужења, св. литургија и седмичног богослужења, што је израђено у овој књизи, преостаје писцу још да изради празнично богослужење, тајне и молитвословља, и онда ћемо имати целокупну литургику. Узрок овом делимичном издавању другог дела литургије је опширност предмета који она обрађује с једне стране, а с друге стране оскудица папира и скупоћа папира и штампарског рада.

Јавна заједничка црквена богослужења, или стална, одређена богослужења.

2. Подела.

Основа јавног богослужења православне цркве, или јавних заједничких богослужбених чинова православне цркве као засебних целина су разни свети догађаји или успомене из економије искупљења рода људског, који стоје у каквој год вези са појединим часовима дана, или са појединим данима у седмици, или са појединим данима или недељама године, тако, да се ови чиновни после једног дана, седмице или године опет изнова почињу и иду један иза другог у истом реду. Према томе се јавна опћа богослужења православне цркве деле на *дневна*, *недељна* и *годишња* богослужења. Свакидашња богослужења су непроменљива и основа су свих чинова јавног опћег богослужења; седмична богослужења мењају се у молитвама, појању и читањима својим према литургијској успомени или значају појединих дана седмице; и годишња богослужења мењају се у молитвама, појању и читањима према литургијској успомени или значају појединог дана у години.

Јавна свакидашња црквена богослужења. Седам црквених часова.

3. Историјски основ седам црквених часова.

Поједина јавна свакидашња црквена богослужења као засебне целине у кругу целокупног богослужења православне цркве, поред св. литургије и изобразителне која се врши место св. литургије (о којој ћемо касније говорити), јесу: 1. девети час, 2. вечерње, 3. повечерије, 4. полуноћница, 5. јутрење заједно са првим часом, 6. трећи час, и 7. шести час.¹⁾ Ови часови зову се обично *хвале*, јер се њима хвали и велича у одређена времена Бог у три лица; или се зову *црквене хвале*, јер их у одређена времена

¹⁾ Οἱ δὲ καιρὰ καὶ αἱ προσευχαὶ ἑπτὰ τελοῦσι τὸν ἀριθμὸν, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος αἱ ἱεραὶ προσευχαὶ καὶ εἰσιν αὗται οὕτω καλοῦμεναι· Μεσονυκτικὸν, Ὁρθρὸς συναπτῶς μετὰ τῆς Πρώτης ὥρας, Τρίτη ὥρα, Ἐκτὴ τε καὶ Ἑνάτη, Ἐσπερινὸς καὶ Ἀπόδειπνον. *Symeon Thessal.*, De s. Precatione c. 298. (*Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 594.)

врши црква; или се зову седам служби, седам молитава, седам појања, *часова* и т. д.¹⁾

Црквени часови воде своје порекло из СЗавета, јер већ тада беху поједини часови дана одређени за молитву и то јутарњи и вечерњи часови (I Паралип. 23, 30). Јутарњем или трећем часу, и вечерњем или деветом часу додан је још и шести или подневни час. Али ни са тиме не беху задовољне побожне душе, него приношаху Богу молитве и хвале и у друга времена. Тако каже пророк Давид: „*Седам пута на дан хвалим те за судове правде твоје*“.²⁾ А на другом месту: „*У поноћи устајем да ти благодарим за праведне судове твоје*“.³⁾

Црквене часове сретамо у цркви од почетка њезина. Апостоли беху сакупљени на молитву у трећи час, када је сишао св. Дух на њих.⁴⁾ Св. Петар у Јопи узиде у горњу собу да се помоли Богу у шести сахат,⁵⁾ а св. Петар и Јован иђаху заједно у цркву на молитву у девети сахат.⁶⁾ Исто тако се у НЗавету спомиње ноћна молитва, јер ИХристос проведе сву ноћ на молитви Божјој,⁷⁾ а св. апостоли Павле и Сила у поноћи беху на молитви и хваљаху Бога.⁸⁾

И после апостола видимо да су хришћани држали ове часове као часове молитве. *Св. Игњатије* препоручује у својим посланицима Магнежанима, Филипљанима и Ефесцима скупове на молитву, а ове скупове спомиње и *св. Јустин*

¹⁾ Всѣхъ отдѣльныхъ церковныхъ службъ, совершаемыхъ всякій день и ночь кромѣ священной и Божественной литургии, считается семь, по числу даровъ св. Духа. Семь же даровъ св. Духа суть: премудрость, разумъ, совѣтъ, крѣпость, вѣдѣніе, благочестіе и страхъ, какъ говоритъ пророкъ Исаія (гл. 11. ст. 2. и 3.): „Я почиѣхъ на нѣмъ Дѣхъ Божій, Дѣхъ премѣдрости ѿ разума, Дѣхъ совѣта ѿ крѣпости, Дѣхъ вѣдѣнія ѿ благочестія: исплнитъ егѡ Дѣхъ страха Божіа“. Почему и церковь, подражая этому седмичному числу даровъ Духа святаго, — потому что молитвы эти совершаются при содѣйствіи св. Духа, — имѣетъ также семь службъ или моленій дневныхъ и ночныхъ. Всѣ эти семь моленій или службъ, обозначенныя у Симеона Солунскаго (въ гл. 298.), такъ называются: 1. полунощница; 2. утренняя вмѣстѣ съ первымъ часомъ; 3. третій часъ; 4. шестій часъ; 5. девятій часъ; 6. вечерня и 7. повечеріе. — *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 75. и 76.

²⁾ Пс. 118, 164.

³⁾ Пс. 118, 62.

⁴⁾ Дел. 2, 15.

⁵⁾ Дел. 10, 9.

⁶⁾ Дел. 3, 1.

⁷⁾ Лук. 6, 12.

⁸⁾ Дел. 16, 25.

Мученик како у својој првој апологији¹⁾ тако и у дијалогу са Јудејем Трифоном.²⁾ *Тертулијан* говори у своме Апологетику о ноћним скуповима хришћана, на којима се поју химне хвале Господу ИХристу,³⁾ а *Климент Александријски* спомиње трећи, шести и девети час као часове молитве.⁴⁾ *Апостолске Установе* налагаху хришћанима да се моле у јутро, у трећи, шести и девети час, у вече и када петли поју (*ἀλεκτροφωνία*), и наводе разлоге зашто то треба чинити.⁵⁾ *Св. Атанасије* каже у књизи »de virginitate«,⁶⁾ да хришћани треба да се моле при изласку сунца, после трећег, шестог и деветог часа и у поноћ; исте часове набраја и *св. Василије*,⁷⁾ тумачећи уједно и тајне на њима. Автор омилије на 118. пс., која се нетачно приписује св. Јовану Златоустом,⁸⁾ каже на речи псалма: „седам пута на дан хвалим те. . .“, да се сви добри и побожни људи моле Богу седам пута на дан и то прво ноћу. . . затим ујутро, трећег часа, . . . шестог часа, . . . деветог часа, . . . при заласку сунца, . . . кад полазимо на спавање, дакле седам пута.⁹⁾ И *св. Касијан Римски* (V. стол.), — велики пријатељ монаштва, који је да би упознао монашке установе пропутовао Палестину и Египат, а резултате тога имамо у књизи »De coenobiorum institutis«, — спомиње као и остали писци у овој књизи: трећи, шести и девети час, вечерње, полуноћницу, и јутрење као часове молитве. Но Касијан спомиње и нешто нарочито, чега немамо код других писаца, наиме спомиње први час, који он зове друго јутрење. А каже да је овај час заведен у његову манастиру у Витлејему.¹⁰⁾

¹⁾ *Justini*, Apologia I. pro Christianis (*Migne*, Patr. gr. T. 6. p. 428. et 429.)

²⁾ *Justini*, Dialogus cum Tryphone Judaeo (*Migne*, Patr. gr. T. 6. p. 524.)

³⁾ *Tertulliani*, Apologeticus adv. gentes c. 39. (*Migne*, Patr. lat. T. 1. p. 540.)

⁴⁾ *Clementis Alexandrini*, Stromatum lib. VII. c. 7. (*Migne*, Patr. gr. T. 9. p. 456.)

⁵⁾ *Constit. Apost.* lib. VIII. c. 34. (*Migne*, Patr. gr. T. 1. p. 1136.)

⁶⁾ *Athanasius*, De virginitate n. 12 (*Migne*, Patr. gr. T. 28. p. 265.)

⁷⁾ *Basilii Magni*, Regulae fusius tractatae I. Responsio ad interrogat. 37. (*Migne*, Patr. gr. T. 31. p. 1013); испор. *Исши*, Sermo Asceticus n. 4. (*Migne*, ibid. p. 877), Epist. 207. ad clericos Neocaesarienses (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 764.) и Epist. 2. ad Gregorium (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 228.)

⁸⁾ Expositio in psalmum CXVIII. код *Migne*, Patr. gr. T. 55. p. 705.

⁹⁾ Испор. *Joannis Chrysostomi*, Ad populum Antiochenum Hom. 19. и In Epist. ad Timoth. cap. 5. Hom. 14. (*Migne*, Patr. gr. T. 62. p. 576.)

¹⁰⁾ Испор. *Joannis Cassiani*, De coenobiorum institutis lib. III. c. 3. et 4. (*Migne*, Patr. lat. T. 49. p. 116.)

Из реченога се види, да су седам црквених часова молитве, бар што се тиче њихових главних црта прастари и да је њихов број и време мољења већ у V. столећу био као и данас.

4. Садржина седам црквених часова у старој цркви.

Црквени часови по садржини у главном беху састављени у старој цркви из псалама, молитава и химни. Посебно ј у т р е њ е се — према Апостолским установама¹⁾ — овако вршило:

Прво се читао псалам 62: „**Бже, Бже мой, кз твѣк ѡутренню...**“ који се псалам звао *ψαλμὸς ὀρθρινός*, јутарњи псалам. Затим су долазиле *молитве за оглашене, енергумене, за оне који се спремају за крштење и за покајнике*. Пошто су ови изишли из храма, *молио се ђакон за верне*, да их Господ Бог заштити и спасе, да проведу јутро и дан и цео живот у миру и без греха, да им Господ Бог даде анђела мира, добар хришћански свршетак и т. д. Затим је читао епископ *јутарњу молитву* која почиње речима: „*О Боже духова и тела, који се не можеш испоредити и који ништа не требаш...*“, у којој благодарећи Господу за примљена добротина, моли Га још да дарује вернима своје дарове и да их тога дана удостоји своје милости. После свршетка ове молитве која се звала *јутарња благодарност*, *εὐχαριστία ὀρθρινή*, позивао је ђакон присутне да приклоне главе ради примања епископског благослова; а епископ је читао молитву која почиње речима: „*Верни истинити Боже, који имаш милосрђа са хиљадама и миријадама оних који те љубе...* и т. д. После ове молитве која се звала *χειροθεσία ὀρθρινή*, ђакон је казао народу: „*Пођите у миру*“.²⁾ Исто тако наводе Апостолске Установе јутарњу молитву: „*Глѣва вѣ вѣшнихъ Бгѣ, и т. д.*“³⁾ која се по свој прилици појала пре првог часа. *Св.*

¹⁾ Испр. *Const. Apost.* lib. II, c. 57; lib. VII, c. 47. и lib. VII, c. 38. и 39.

²⁾ *Const. Apost.* lib. VIII, c. 38. и 39.

³⁾ Δόξα ἐν ἱψίτοις θεῶ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

Αἰνοῦμεν σε, εὐλογοῦμεν σε, εὐχαριστοῦμεν σοι, προσκυκοῦμεν σε, δοξολογοῦμεν σε διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν.

Κύριε βασιλεῦ, ἐπουράνιε, θε πατὴρ παντοκράτωρ, κύριε υἱὲ μονογενὲς, Ἰησοῦ Χριστέ καὶ ἅγιον πνεῦμα.

Κύριε ὁ θεὸς, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς. ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς, ἐλέησον ἡμᾶς.

*Οτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. Ἀμήν.

Јован Златоусти тумачећи речи св. апостола Павла Тимотеју: „мољо оубо прејде всѣхъ творити молитвы, молѣніа, прошѣніа, благодарѣніа за всѣа человекки, за царѣ и за всѣхъ, ѣже во власти сѣтъ“¹⁾ каже, да су се хришћани при јутарњој молитви молили за владара и власти. *Св. Василије Велики*²⁾ спомиње да се на јутрењу читао 50. псалам, а Касијан прича, да су се на овом бѣгослужењу како у манастирима тако и у осталим црквама читали псалми 50. 62. и 89.

На дневним часовима, дакле на првом, трећем, шестом и деветом часу читана су према Касијану по три псалма. Но он спомиње још, како су многи држали да број псалама треба да одговара броју часа, и да су на разним местима у овом погледу постојали разни обичаји.³⁾

Вечерње је почињало при заласку сунца. Према Апостолским Установама (књ. VIII. с. 37.) имало је исти ред као и јутрење. Место 62. псалма читан је пс. 140: „Гди възвѣхъ къ тебѣ...“. Овај се псалам звао светилнични псалам, псалам светлости, φαιδρος ἐπιλύχνιος, јер се вечерње вршило када се палиле свеће. Иза молитава за оглашење, енергумене, фотизомене (φωτισόμενοι) и покајнике молио се ђакон за верне као и на јутрењу. Затим је говорио епископ молитву која почиње речима: „Вечни Боже...“, у којој је молио Бога да заштити верне, дарујући им мирну и безгрешну ноћ. Затим је ђакон позвао да приклоне главе ради полагања руку и епископ је читао молитву благослова: „Боже, отаца наших и Господе милосрђа...“ и т. д. На крају ове молитве рекао је ђакон: „отауштате се у миру“. — Исто тако спомињу Апостолске Установе као вечерњу молитву химну: „Хвалите децо Господа, хвалите име Господње“ и т. д. заједно са химном Симеона: „Нѣнѣ ѿпѣѣши раба твоегѣ кѣко, по глаголѣ твоемѣ...“⁴⁾

5. Идеја и опћи значај седам црквених часова.

Црквени часови стоје у вези са искупљењем рода људског и добротинствима Божјим према људском роду. Поједини часови се врше у спомен живота, страдања,

¹⁾ I. Тим. 2, 1.

²⁾ *Basilii Magni* Epist. 207. ad clericos Neocaesarienses n. 3. (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 764.)

³⁾ Испор. *Joannis Cassiani*, De coenobiorum institutis, lib. III. c. 3. et 4.

⁴⁾ Испор. *Const. Apost.* lib. VII. c. 48.

смрти Спаситељеве, у спомен силаска св. Духа и других догађаја који се односе на дело спасења и на поједина добротина Божја. Апостолске Установе кажу у овом погледу ово: »Молите се ујутру, трећег, шестог и деветог часа, у вече и кад поју петлови. *Ујутро* благодарите Господу што је ишчезла ноћ и што је дошла светлост дана. *У трећи* час зато, јер је Господ у овај час примио од Пилата смртну пресуду, у *шести* јер је тада распет на крсту, у *девети* јер је тада висио на крсту и све било испуњено страхом. . . *увече* благодарите Господу што вам је дао ноћ, да отпочинете од дневног рада. У појање петлова зато, што овај час навешћује долазак дана за делање светлих дела¹⁾.

Св. Кипријан пише: у *трећи час* сишао је св. Дух на апостоле и испунило се обећање пуно благодати. У шести час попео се Петар на кров да се моли и примио је знак и реч Божју да све припусти благодати искупљења, јер је био у сумњи о примању незнабожаца. И распети Господ је од *шестог до деветог* часа својом крвљу на крсту спрао наше грехе, извршивши својим страдањима наше искупљење и исцељење. Осим споменутих часова, од старине вршиле се и тајне. И *ујутро* треба да се молимо да пропратимо васкрс Христов јутарњом молитвом. . . А када сунце залази и дан се губи, треба такође да се молимо, да нас светлост Христова поново обасја.²⁾

Слично говоре о овоме Атанасије Велики³⁾ и Василије Велики.⁴⁾

Што се тиче мистичног значења ових седам црквених часова, то једни виде у њима захвалност људи за дело стварања Божјег за шест дана и седми дан отпочинка Божјег; други разјашњују и испоређују ноћна богослужења са временом таме и греха, у коме је био род људски до доласка Христова, а дневна богослужења са временом благодати и милосрђа, које нам је донео ИХристос својим ваплоћењем, учењем, страдањем и смрћу; а други опет налазе у црквеним часовима слику или тип поступка Божјег са радени-

¹⁾ *Constit. Apost.* lib. VIII. c. 34. (*Migne, Patr. gr.* T. 1. p. 1136.)

²⁾ *Cypriani, Liber de oratione dominica* cap. 34. et 35. (*Migne, Patr. lat.* T. 4. p. 559.—560.)

³⁾ *Athanasius, De virginitate* c. 12. 16, et 20. (*Migne, Patr. gr.* T. 28. p. 265.—276.)

⁴⁾ *Basilii Magni Regulae fusius tractatae* Resp. ad interrogat. 37. (*Migne, Patr. gr.* T. 31. p. 1013. et 1016.)

цима његова винограда (Mat. 20, 1—16). Јер, кажу ови, када је небесни отац послао раденике ујутро, трећег, шестог, деветог, и једанаестог часа, а увече их платио, тиме су означени часови и време богослужења.¹⁾

Ако се запитамо зашто је баш број седам одређен за број дневних богослужења, морамо узети у обзир, да су стари о броју седам имали нарочите идеје, верујући да он има важну улогу у природном животу. Затим у библијској историји долази врло често број седам. У седми дан отпочи-нуо је Господ Бог од својих дела и одредио га је за празник; седморострука казна обећана је ономе ко убије Кајина; после седмог опхода у седми дан пали су јерихонски зидови, а седам свештеника носили су при томе седам труба; пошто се Јелисеј седам пута помолио над мртвим дететом Сунамиткиње, васкрсао га је; Нееман се седам пута прао у Јордану и очистио се од губе; седам рогова и седам очију имало је јагње, које је отворило књигу запечаћену са седам печата; седам анђела стоје пред престолом Божјим; седам су дарова св. Духа, седам тајана, седам смртних грехова и т. д. Ради тога су св. оци сматрали број седам као свети број, а незнабожац Питагора сматрао је број седам као главну тајну свога учења. Ради тога је одређен број седам за број дневних часова мољења, према речима пророка Давида: „*Седам пута на дан хвалим те за судове правде твоје*“.

6. Време вршења црквених часова данас.

Пошто има седам црквених часова, то би онда требало да и верни у току дана седам пута дођу у храм на богослужење. Но пошто је то тешко и за лајике скоро немогуће да се седам пута на дан скупљају у храм, то су још св. оци наредили, да се хришћани на дневне часове скупљају не седам пута на дан него три пута. *Први пут* у вече, када се врше три црквена богослужења, и то: девети час, вечерње и повечерије; *други пут* од поноћи до јутра, када се тако исто врше три богослужења, и то: полуноћница,

¹⁾ Испор. *Hieronymi* Commentar. in Evang. Matthaei lib. III. c. 20. (*Migne*, Patr. lat. T. 26. p. 146. et 147). *Cassiani* De coenob. institutis l. III. c. 3. (*Migne*, Patr. gr. T. 49. p. 126.); *Gregorii Magni* Homiliarum in evangelio liber I. Homil. 19. (*Migne*, Patr. lat. T. 76. p. 1155. et 1156.); *Theophylacti* Enarratio in Evang. Matthaei c. 20. (*Migne*, Patr. gr. T. 123. p. 360. et 361.); види и *Symeonis Thessalonicensis* De s. Precatione c. 299. код *Migne*, Patrol. gr. T. 155. p. 549.

јутрење и први час;¹⁾ *трећи пут* преко дана моли се црква од трећег часа дана, а то је по нашем рачунању времена од девет сати пре подне, када се такође врше три чина црквена, и то: трећи час, шести час и св. литургија или изобразителна,²⁾ која се врши место св. литургије.

Ова три времена дневних богослужења представљају св. Тројицу. Пошто пак предузимамо у три дневна времена по три богослужења, то се можемо упоредити са девет небесних чинова, којих такође има девет (три пута по три), и који непрекидно непрестаним песмама славе Бога у св. Тројици.³⁾

Према прастаром обичају црква почиње празновање једног дана не са јутром, него са предвечерјем тога дана и дели време празника у два дела: ноћ и дан, почињући ноћ од заласка а дан од изласка сунца, рачунајући време од 6 часова у јутро, тако да је први час по нашем рачунању времена седми сахат, трећи час девети сахат, шести час подне, а девети час трећи сахат по подне.⁴⁾ Према томе почиње црква празновање једног дана уочи тога дана увече и продужује га до увече на сам дан празника. Већ у СЗавету наредио је Бог да црквена богослужења почињу у предвечерје празника и да трају до идућег вечера. Узрок овоме имамо у историји створења света, јер сам Бог почиње дан са вечером, због чега Мојсије и меће увек вече испред дана: „И въість вѣчеръ, ѿ въість оутро, дѣнк ѣдинъ, . . . вторій . . . третій“ и т. д. Писац дела »*Questiones ad Antiochum Ducem*« које се пре приписивало св. Атанасију, поставља питање: зашто недеља почиње у суботу увече? и одговара: Када је Бог позвао народе из таме незнања и од закона к светлости сазнања и јеванђелија, заповедио је према томе да недеља почне вечером а свршава се на дану. Јер не би приличило Христове дане, који је истинита светлост, почињати са светлом, наиме са даном.⁵⁾ Према томе

¹⁾ Иако је први час засебно богослужење, то се ипак не броји засебно у низу седам црквених часова, него заједно са јутрењем.

²⁾ Св. литургија и изобразителна тако исто се не убрајају у седам дневних богослужења, него су засебна богослужења.

³⁾ Испор. *Symeon Thessal.*, De sacra precatone (*Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 593.)

⁴⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 80. и *Д. Смолодовича*, Литургика, Изд. II. 1861. стр. 67.

⁵⁾ *Athanasius*, Quaestiones ad Antiochum Ducem Resp. ad Quaest. LIV. (*Migne*, Patr. gr. T. 28. p. 632.)

црква, позивајући нас својим божанским богослужењима из таме греха на светлост вере и блаженства, почиње ова бого-служења уочи тога дана а свршава их у подне, у пуној светлости дана. Вечерње богослужење значи СЗавет, јутрење рађање и прве зраке Хришћанства, и најпосле св. литургија, која се врши у пуној светлости дана, је потпуно избављење рода људског, уздизање палог човека у вечно блаженство и слављење Бога.

7. Девети час.

Прво јавно дневно богослужење које се врши увече јесте девети час (*Ἐννάτη ὥρα*, *hora nona*). Овај час сећа нас на страшни а уједно и спасоносни догађај, када је ИХристос висећи на крсту предао свој дух у руке Бога Оца и тиме принео потпуну жртву за грехе света. Јер смрћу Господа уништена је наша смрт и ослобођени су из ада они, који у њему беху.¹⁾

После почетног возгласа **Благословѣнъ Бѣъ нашъ...** и почетних молитава²⁾ читају се према горе реченој успомени псалми 83. 84. и 85. У првом псалму; „**Кѡль возлюбленна се-леніа твоѡ, Гѣи сілх!**“ псалмопевац далеко од Божјег дома, осећа тежњу према Сиону, који је постојбина његове душе, сматрајући блаженима оне који пребивају у дому Господњем. Тежњи псалмопевца према Сиону, треба да одговара наша тежња према храму Божјем. Као што псалмопевац мора у трпљењу морално ојачати, да би могао гледати светињу Божју у Сиону, тако и ми страдањем Господа имамо приступ к Богу. Псалам 84: „**Бѣговоліахъ ѣси Гѣи зѣмлю твою.**...“ говори како се Јехова после извесног времена гнева опет повратио своме народу, опростио му кривицу и грехе, те је спасење и благослов близу. Слично Господ на крсту скида нашу кривицу и спира крвљу наше грехе, према томе близу је наше спасење. У 85 псалму: „**Приклоні Гѣи ѡухѡ твоѡ.**...“ слика песник окружен непријатељима своје очајно и тешко стање, но пун је наде у помоћ Божју, за коју моли. Пошто је Бог псалмопевца избавио из досадањих невоља, избавиће га и сада, а његови непријатељи (незнабошци) увидеће да је песников Бог истинит, и поклониће му се сви. Све су ово речи које се односе на страдања Христова на крсту и на дело спасења крстом. После псалама, **Слѡва, ѣ нынѣ: Аллилуја**

¹⁾ Испор. *Symeon. Thessal.*, De sacra Precatione (*Migne, Patr. graec. T. 155. p. 551.*)

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, део I. стр. 201.

(3 пута), Гђи помилђи (3 пута) чита се тропар дана, Слава, и њинѣ: **Иже насъ ради...** и молитва: **Не предаждь насъ до концъ...** трисвето, Оченаш, и затим ако је празник чита се његов кондак, а ако није онда **Кѣда разбойникъ начальника жїзни...** **Слава: Посредѣ двою...** **И њинѣ: Ягнца, и пастыра...**, Гђи помилђи 40 пута и молитва Спаситељу: **Иже на всакое время...**

Симеон Солунски каже ово: Гђи помилђи говоримо четрдесет пута зато, да осветимо све време нашега живота и ради очишћења наших безбројних грехова преко дана и сваког часа... После 40 пута Гђи помилђи говоримо веома потребну молитву **Иже на всакое время...** јер она садржи све, моли Бога за душе наше, за тело, за мисли, осећаје, дела, моли за освећење свију, за избављење од сваког искушења, за заштиту светих анђела, познање славе Божје, који је благословен на векове. Затим славимо пресвету Богородицу славнију од серафима; и затим говори свештеник молитву коју је Арон дао народу и уведену од Давида: **Бже, оучедри ны...**¹⁾

Девети час се завршује молитвом св. Василија: „**Вљко Гђи, Исѣ Хрѣ...**“, која као да је састављена код крста испод ногу Спаситељевих, јер велича распетога Христа, и отпустом.

Девети час врши се пред вечерњем и то: може се вршити у паперти (види 1. и 9. гл. типика), као што је то у Св. Гори и у манастирима, или у храму, и у том случају свештеник говори почетни возглас деветог часа пред царским дверима. Ако свештеник врши 9. час у паперти онда говори отпуст,²⁾ а ако у храму, онда 9. час нема отпуста. На часовима се редовно говори мали отпуст. Ако се 9. час врши иза 6-ог часа (тако у време четрдесетнице), то се почетни возглас не говори, но одмах долази **Прїидїте поклонїмса** и псалми. На часовима се не скида завеса са царских двери и царске двери се не отварају, осим на царским часовима и на часовима у прва три дана страсне седмице, када се чита св. јеванђелије. Девети час се односи на прошли, а вечерње на сутрашњи дан. Девети час је по нашем рачунању времена 3 сахата по подне.

8. Вечерње.

Друго заједничко дневно богослужење, које се увече врши, јесте вечерње (*Ἑσπερινός*, *вчѣрнѧ*, *vesperae*). Вечерње приказује пре свега: стварање света и бригу Божју за створења света, грешни пад човека, изгнање његово из раја, долазак Спаситељев на свет и сву економију спасења. Као

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis De sacra Precatione*, с. 325. (*Migne, Patr. gr. T. 155. p. 589*); испор. с. 308. (*ibid. p. 560*).

²⁾ Када на часовима бива отпуст, свештеник каже: **Слава тебѣ, Хрѣте Бже оупованїе наше, слава тебѣ**, а чатац: **Слава, и њинѣ, Гђи помилђи 3 пута, благословїи, и свештеник говори сам отпуст (мали).**

што су се једном после створења света сва бића радовала што су створена, величајући Господа Бога свога Створитеља, исто тако у почетку вечерња велича свештеник Господа Бога речима: „Благословѣнъ Бѣъ нашъ всигдѣ, нѣкѣ ѣ приснѣ ѣ во вѣки вѣкѣвъ“, које нас тако рећи преносе у СЗавет, када тајна Св. Тројице још не беше јасно откривена, због чега свештеник и не спомиње три божанска лица. Овај возглас говори свештеник пред царским дверима (види типик гл. 7. и 9.). После **Ѳмѣнь** и после почетних молитава, чита предстојатељ или чатац 103. псалма: „Блгословѣ дшше моѣ Гдѣ. . .“¹⁾ који излаже чудновату слику створења, радост и благодарност свих створења што су створена и што живе. Али ова радост и блажено стање не беше за дуго, јер је први човек згрешивши изгнан из раја, што се симболички приказује затвореним царским дверима у почетку вечерња.²⁾ Ипак је Господ Бог палом човеку, још пре него што га је изагнао из раја, обећао посредника и искупитеља ИХриста Сина Божјег. Овога посредника представља сада свештеник, који стоји пред царским дверима и приноси Господу Богу молитве за цео људски род, читајући тајно т. ј. у себи молитве вечерња, т. зв. **молитвы свѣтѣильничныя** (εὐχαὶ τοῦ λυχνικῆς), а зову се тако зато, што се у њима слави Бог који живи у непреступној светлости, што у њима моли свештеник за духовно просвећење наших душа, и што се за време ових молитава сада на вечерњу пале свеће. Сваку молитву завршује свештеник возгласом и малим поклоном. У овим молитвама моли свештеник Бога, који станује у непреступној светлости, да услиша молитве наше, да нас води својим путем, да идемо у истини Његовој, да обрадује срца наша, да се бојимо Његовог светог имена, да просвети очи срдаца наших за познање његове истине, и т. д.

¹⁾ Овај се псалом зове: уводни или почетни, **предначинѣтельный** (προομιαιὸς ψαλμός), јер њиме почиње вечерње.

²⁾ »Когда поется предначинательный псаломъ, изображающій все смотрение Господне, тоестъ сотвореніе всего міра, тогда по всему храму бываетъ кажденіе, которое продолжается во все время пѣнія псалма. Кажденіе, означая благодать Всесвятаго Духа, въ семъ случаѣ знаменуетъ присутствіе третяго Лица Святой Троицы при сотвореніи міра, что видно из словъ книги Бытія (гл. 1. ст. 2) „Ѳ Дѣхъ Божій ношѣлся врѣдъ вѣдмъ“. По окончаніи пѣнія псалма и по оказаніи всего храма, затворяются царскія двери, и этимъ означается, что вскорѣ по сотвореніи міра райскія двери затворились Адамовимъ преступленіемъ.« *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, 1908. стр. 89.

У великој јектенији: „**Міромъ Гдѣ помѡлимса**“, која долази иза предначинателног псалма, и коју свештеник говори пред царским дверима, јасно се изражава грешно стање човека, јер се у њој моли оно исто што је свештеник тајно молио у молитвама пред царским дверима, наиме мир са Богом, унутрашњи мир у самим нама и мир са ближњима нашим, дакле све оно што нам је требало у грешном стању.¹⁾

Иза велике јектеније улази свештеник у олтар и читају се *катизме псалтира*, које нас сећају поука даних од Господа људима преко патријараха и пророка, да живе према закону Господњем и тако постигну благослов и дар икупљења преко обећаног Месије. Пуноћом идеја и осећаја који се изражавају у псалтиру, постају наше душе диспониране за истиниту молитву, покрећу се на кајање и хваљење Господа Бога, па је зато црква наредила, да се цео псалтир на дневном богослужењу преко недеље прочита једанпут, а у време св. четрдесетнице двапут. На дневном вечерњу обично се чита по недељником шеста катизма, уторником девета, средом дванаеста, четвртком петнаеста, петком осамнаеста.²⁾

Иза катизима и мале јектеније појци у име народа, као да осећају тежину греха који почива на њему, поју или читају почетак 140. псалма: „**Гдѣ, воззвѡхъ къ тебѣ, оуслѡши мѡ: коний гласѣ молѣнїа моегѡ, внигда воззвати ми къ тебѣ. . .**“ као и остале стихове тога псалма, затим псалам 141.: „**Гласомъ моимъ ко Гдѣ воззвѡхъ**“ и најпоследње 129.: **Изъ глѣбинъ воззвѡхъ къ тебѣ, Гдѣ. . .**“) Стихови из ових псалама као стихови СЗавета поју се са стихирима НЗавета заједно, да би се приказало како су пророштва и поуке СЗавета претходиле као јутарња румен сунцу, учењу и тајнама НЗавета. Када се стихови ових псалама заједно са стихирима поју наизменце од оба хора (појци у певницама), то ово наизменично појање значи, да је Стари Завет у вези са Новим, према речима Спаситељевим: „**Не прїидѡхъ разорїти (закѡнъ, ѡли прѡрѡки), но ѡсплнїти.**“⁴⁾

¹⁾ Истор. П. Лебедевъ, Наука о богослуженїи православи. цркви. Москва 1909. Ч. II. стр. 4.

²⁾ Ред читања катизама из псалтира изложен је у псалтиру и типичу.

³⁾ »Въ сихъ псалмахъ изображаются всѣ тѣ моленїя и воззванїя, которыя Адамъ, въ бѣдственномъ своемъ состоянїи, нѣкогда возносилъ изъ глубины души своей«, *Венїаминъ*, Новая Скрижаль, 1908. стр. 94.

⁴⁾ Мат. 5, 17.

При крају последњег стиха: „**Иѣкѡ ѡтѣврдѣсѧ мѣтѣ ѣгѡ на насѧ** . . .“ силазе оба хора (појци из певница) на средину и заједно поју како последњу стихиру тако и **слѧка, ѡ нѣнѣ** богородичан, што не бива без тајанствених разлога. Симеон Солунски каже: »На последњем стиху састају се оба хора, означавајући међусобну сагласност и сједињење света кроз Спаситеља. Затим клањајући се сви заједно престолу, поју: **Иѣкѡ ѡтѣврдѣсѧ мѣтѣ ѣгѡ на насѧ**, означавајући тиме да је спасење језичника у Христу, да је Он по својој милости страдао за нас, да је својим крстом утврдио своју моћ, и победивши сјединио нас у себи самом. Затим заједно поју: **слѧка, ѡ нѣнѣ**, нераздељиво славећи неразделну Тројицу и најпосле исповедајући ваплоћење Сина Божјег и Богоматер Девојку, њено моћно и силно заступство«. ¹⁾

Код појања: „**Да ѡсправитсѧ мѣтѣ моѧ** . . .“ кади свештеник цео храм, а кађењем изражава жељу, да се наша молитва, која после пада првог човека без посредовања ИХриста није могла да се уздиже према небу, уздигне сада Његовим посредовањем као овај тамјан и да се подигне к Богу, као што се уздиже дим. Овим кађењем подражавамо служење СЗавета, у коме је сам Господ Бог преко Мојсија заповедио Арону да приноси кад пред жртвеником ујутро и увече. ²⁾

После стихира на Господи **возвѣхѧ** и богородична долази песма: „**Свѣтѣ тѣхѣ** . . .“ У овој песми назива се ИХристос »тиха светлост свете славе бесмртног (вечног) небесног Оца«, јер само кроз ИХриста и Његово ваплоћење дошли смо до светлости божанске славе и кроз Њега су нам откривени извори истинитог блаженства. ³⁾

»Зато када сунце залази и видимо вечерњу светлост која је угодна нашој души, и када се сетимо вечног и незалазног сунца, побуди нас она да величамо створитеља ове светлости, једног Бога у три лица, Оца, Сина и св. Духа, а нарочито да славимо Сина Божјег, исповедајући да је достојан да се слави светим песмама у сва времена, јер нас је научио славити св. Тројицу и што нам даје живот, због чега Га и слави цео свет.« ⁴⁾

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis, De sacra precatone c. 332 (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 605.)*

²⁾ Исх. 30, 7.

³⁾ **Свѣтѣ тѣхѣ** поје се овде зато, што када је први човек због греха изгубио првобитну светлост божанску, показала му се нова светлост у обећаном Месији, који је ради искупљења рода људског постао човек, де би га учинио учесником вечне славе. Зато се у овој песми слави Месија, који се показао као светлост.

⁴⁾ Испор. А. *Murawjew*, Briefe über den Gottesdienst der Morgenländ. Kirche. Übers. von Dr. Edw. Muralt. Leipzig 1838, p. 35.

Ова песма је једна од најстаријих црквених песама. У старим грчким часловцима има ова песма натпис: *Химна Св. Мученика Атиногена* († 311.), а у новијим, па тако и у словенским часловцима има ова песма натпис: *Творѣніє Свѣдѣніа, патріарха Іерлімскаго*. Први натпис биће тачнији.¹⁾

Иза *Свѣтѣ тихій* обраћа се пажња верних речима свештеника: „*Вѣнѣмѣз, мѣрѣз всѣмѣз, премѣдростѣ, вѣнѣмѣз*“ на *прокимен*. Прокимен је један стих из псалама, који изражава укратко значење или успомену дана.²⁾ Када се отпоје прокимен рецитује се још један или више стихова, сви из псалама, који разјашњују и допуњују садржину прокимена, а иза сваког стиха понавља се прокимен. Реч *премѣдростѣ* казује, да ће у прокимену бити изражена која истина или учење о ИХристу, истинитој мудрости.

Пошто смо принели мало час хвалу Богу Сину, обраћамо се сада Господу Богу са молбом, јер увек требамо Божје помоћи и благодати, и то са молитвом: „*Гподѣви Гдѣ, вѣ вѣчерѣз сѣй. . .*“ Ова је молитва узета из прастаре хришћанске песме: *Глѣва вѣ вѣшнихѣз Бгѣ*, и веома је zgodна за вечерњу молитву. Свештеник сада излази из олтара и ставши пред царске двери говори *прозбену јектенију*: „*Испѣлимѣз вѣчернюю молѣтвѣз нѣшѣ Гдѣви*“, у којој моли свештеник да се испуне разне молитве верних.

После јектеније свештеник и народ приклањају главе, и свештеник чита тајно „*молѣтвѣз главопреклонѣніа*“: „*Гдѣ Бжѣ нѣшѣз, приклонѣвий нѣвѣсѣ. . .*“ Клањањем и молитвом изражавамо нашу понизност и побожност пред Богом, као и силазак Сина Божјег на земљу у облику слуге. Затим при последњем возгласу „*Бѣди дрѣжава царствѣа твоегѣ. . .*“ уздижу свештеник и народ главе, изражавајући тиме ослобођење наше од греха и смрти, и васкрс Господа ИХриста.³⁾ Затим поју појци *стихире стиховње*, састављене у похвалу и част Господа Бога и Његових светих, и у знак наше благодарности за Божја добротинства. Ове се стихире зову стиховње (*στιχηρὰ τοῦ στίχου* или *ἀπόστιχα*) зато, јер се пред њима поју стихови из псалама, и то не увек једни те исти као код стихира на

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургија, књ. I. стр. 241.

²⁾ Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ περὶ τῆς ἑορτῆς προφητεία τὰ περὶ τῆς ἡμέρας ἐκδιδάσκον φιλμύκον. *Symeonis Thessalonicensis De sacra precatone*, с. 337. код *Migne*, Patr. gr. T. 155. р. 609.

³⁾ *Веніаминъ*, Новая скрижаль, Спб., 1908. стр. 106.

Господи возвах, него увек други стихови, који се односе на празник. Иза стихира на стиховње и **Глава, њ нынѣ** долази *молитва праведнога Симеона* пре смрти: „**Нынѣ ѿпшцаѣши. . .**“ Ова молитва праведнога Симеона говори се на вечерњу зато, да би нас подсетила на крају дана на смрт као неизбежну последицу живота, и тиме нас опоменула, да живимо као и праведни Симеон, како би на крају свакога дана као и пред саму смрт могли казати као и праведни Симеон: „**Нынѣ ѿпшцаѣши. . .**“.

Симеон Солунски тумачи ову молитву овако: »Када је свети Симеон видео спасење Божје, молио је разрешење душе од тела, а ми молимо разрешење душе од страсти, од ђаволског искушења и болести душевних и телесних«.¹) А на другом месту: »читамо благодарни благослов Симеона Богопримца, и као што је он сматрао разрешење од тела сладошћу, тако и нама предлаже да се сетимо смрти, коју представља вече«.

Иза молитве праведнога Симеона чита се **тристѣ** и т. д. и поју се **ѿпштителъни** или завршни тропари, у којима је кратак живот светитеља који се слави, који показују какав је био свршетак ових светитеља и како верни треба да живе, да би постигли добар свршетак. Отпусни или завршни тропари зову се зато, јер се на вечерњу и јутрењу поју при крају т. ј. пре отпуштања народа.

Затим говори свештеник пред царским дверима *сугубу јектенију*: „**Помилѣи насъ, Бже, по велицѣи милости твоѣи. . .**“ Ова се јектенија зове сугуба зато, што појци одговарају на поједина мољења свештеника или ђакона у њој са 3 пута **Гди помилѣи**, изражавајући тако топлину мољења у њој и тежњу за испуњењем ових молби.

У овој јектенији моли се за владара, за архијереја, за сву браћу у Христу; за блажене и увек спомињане ктиторе храма; за умрле оце и браћу нашу; за живот, здравље, опрост грехова слугу Божјих и служитеља храма, а завршује се возгласом: „**Икѡ милостивъ њ челоѡколѡбецъ. . .**“.

Иза претходних молитава изложених на крају чина вечерња у служабнику (**Премѣдростъ, Благословї сїи благословѣнъ. . . ѡтверди Бже, престѡл Бїе. . . Честнїѣишю. . . Глава тѣѣ. . . Глава, њ нынѣ. . .**), врши свештеник на крају *отпуст дневни* (*ἀπόλυσις*).

¹) *Symeonis Thessalonicensis De sacra precatione* c. 341. (Migne, ibid. p. 66.)

Симеон Солунски¹⁾ каже о отпусту ово: »Свештеник свршава службу молитвом која се зове отпуст (*ἀπόλυσις*), јер нема свако право да завршује божанске службе и да отпушта из храма, него је за то потребан отпуст свештеника. А пошто је свештеник почео службу, то је он и завршује и као запечати молитвом. А овај печат је Господ Исус Христос који је к нама дошао телом. Зато свештеник призвавши ИХриста истинитог Бога, моли Га да нас помилује и спасе молитвама Његове свете матере од које се Он ваплотио, и молитвама свију святих Његових. Јер сами собом немамо вишта, него смо све добили зато, што је Господ ИХристос по својој доброты постао човек, а Мати Његова и Његови Свети су из наше средине.«²⁾

Вечерње имамо: *свакидашње, мало и велико*. Свакидашње се вечерње врши у оне дане, када није празник с полијелејем или бденијем. Чин дневног вечерња смо изложили и имамо га у служабнику, часловцу, следовном псалтиру, и у 9. гл. типика. Чин дневног вечерња у великом посту имамо у чину сирне недеље увече и у понедељак I. седмице вел. поста (типик). А у часловцу и следовном псалтиру такође под ознаком: „*ѿце постъ*“.

Мало вечерње се врши пред бденијем које почиње вечерњем. Мало вечерње је скраћено дневно вечерње. Како се врши мало вечерње види тип. 1. гл. и у октоиху.

Велико вечерње се врши уочи празника било само за себе, било заједно са јутрењем на свеноћном бденију.

9. Повечерије.

Повечерије (*ἀπόδειπνον, повечѣріѣ*) је вечерње богослужење и врши се после вечерња или вечере, те се због тога и зове повечерије. Повечерије се врши из захвалности за почетак ноћи, за ноћни мир од дневног рада, а сећамо се на њему силаска Христова у ад и смрти, која не треба да нас неспремне изненади.³⁾ Повечерије имамо велико и мало. Како се врши велико повечерије биће изложено на своме месту. Пошто у дневна богослужења спада *мало повечерије*, то ћемо овде само о њему говорити, а врши се овако:

После возгласа *Бѣгословѣнъ Бѣъ нѣшъ*, изговореног од свештеника у епитрахилу пред царским дверима и после почетних молитава чита се псалам 50: „*Помѣлѣи мѣ Бже...*“, затим 69: „*Бже въ помѣощъ моѣ...*“ и 142: „*Гди, оуслѣши мѣтѣвѣ*

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis, De sacra precatone* с. 323. (*Migne, Patr. gr.* Т. 155. р. 588.).

²⁾ Чин дневног вечерња види у служабнику на крају вечерња: „*Ео ѿнѣла же днѣ, ѿце нѣстъ прѣзднства комѣ, творѣтся на вечерни сѣце*“ и т. д.

³⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis De sacra precat.* с. 300 (*Migne, Patrol.* гл. Т. 155. р. 553.) и *Веніяминъ*, Новая Скрижаль. Спб. 1908. стр. 114.

моѹ. . .“, у којима изражавамо пред Богом осећаје покајања, које је нарочито потребно на свршетку дана, и молимо Бога да нас сачува од свих непријатеља, који нам раде о животу, јер ти су непријатељи баш тада најопаснији, када се предајемо сну. Затим се чита *велико славословије*: „*Слава въ вѣшнихъ Бг҃ъ. . .*“, иза кога се утврђујемо у вери *символом вере*, и најпосле долази *канон пресветој Богородици* из октоиха. После канона чита се или поје: „*Достоѣно ѣсть. . .*, *Трисвѣтѣ, Оче нашъ*, тропар светог дана и и храма, и тропари: „*Бже отецъ нашихъ. . .*“ *Иже во всемъ мѣрѣ. . .* *Слава: Го стѣми оупокѣи. . .* *И нынѣ: Мѣтвами Гди. . .*, место којих се када је празник поје кондак празника или кондак светога, а на повечерију у суботу кондак васкрсан редовног гласа. Затим *Гди помѣлши 40 пута*, *Иже на всѣкоѣ врѣмѣ*, *Гди помѣлши 3 пут*, *Слава ѣ нынѣ: Чтѣнѣишю хрѣвѣмъ. . .* и возглас: *Мѣтвами стѣхъ отецъ. . .* и чита се *молитва пресветој Богородици*: „*Нескѣрнаѣ, неблѣзнаѣ. . .*“ коју је саставио монах Павле из Амореје (12. стол.),¹⁾ у којој молимо прву заштитницу грешних, за посредовање у све часове живота као и у часу смрти. Затим се чита *молитва Господу Исусу Христу* од Антиоха монаха Пандекта (7. стол.):²⁾ „*И дѣждь намъ вѣко. . .*“, молитва: „*Преслѣвнаѣ приснодѣо. . .*“ и поје се кратка молитва Св. Јоаникија (IX. стол.):³⁾ „*Оупованіе моѣ. . .*“, и мали отпуст.

После отпуста говори свештеник окренут лицем према дверима још једну јектенију, у којој се моли за владара, за архијереја, за браћу у Христу, за оне који нас мрзе и који нас воле и т. д. која се почиње речима: *Помѣлимса ѡ благовѣрѣмъ ѣ хрѣстолубивѣмъ. . .* а завршује возгласом: „*Мѣтвами стѣхъ отецъ нашихъ. . .*“ Ова јектенија (*прошѣніе ѡ сѣѣнника*) не налази се на крају малога повечерија, него се у чину малог повечерија каже да нађемо ову молитву на крају великога повечерија, где се опет упућује на ову јектенију на крају дневне полуноћнице. Чин малога повечерија имамо у часловцу и следовном исалтиру. Мало се повечерије

¹⁾ Испор. *Л. Мирковић*, Православна литургија, I. део. стр. 242 и *Г. Пападопулос*, спом. д. р. 258.

²⁾ *Аншиох* (Ἀντιόχος) монах манастира Св. Саве у Палестини, рођен у Медосаги близу Анкире у Галагији. Год. 620. саставио је књигу „*Πανδέκτης τῆς ἀρετῆς ὑραφῆς*“ у 130 глава. Испор. *К. Krumbacher*, спом. д. р. 146.

³⁾ *Јоаникије* монах манастира на брду Олимпу, савременик Теодора Студита. Испор. *К. Krumbacher*, спом. д. р. 194.

свршава у све дане године, осим у седмичне дане великога поста и неких других дана, када је одређено да се врши велико повечерије. Повечерије се каткада врши и у ћелијама.

10. Полуноћница.

Прво јутарње дневно богослужење је полуноћница (*mesonuktikhon, polnochnitsa, posticum*), које има своје име од времена када се у старини вршило, а тако се и данас врши у неким манастирима у поноћ. Полуноћница се врши да би ми подражавали анђеле и њихово непрестано слављење Бога, затим ради успомене на васкрс Христов, који је био врло рано ујутро, као и ради сећања на други долазак Христов, за који морају Хришћани свагда бити спремни, јер није познато када ће бити, према речима Спаситеља: „Едите оубо, љкв не вкѣсте днѣ ни часа, вк ѡнѣже сынз человекѣскій прїдетъ“ (Мат. 25, 13).¹⁾ Полуноћницу свештеник свршава у епитрахилу стојећи у олтару пред часном трпезом, само излази на крају пред царске двери да каже отпуст.

Полуноћницу имамо дневну (по всѧ днї), суботну (по всѧ свѣвѣты) и недељну (по всѧ недѣли). Овде ћемо говорити о дневној полуноћници, која се дели на два дела. *Први део* почиње после уводних молитава 50. псалмом, иза кога се чита 17. катизма или 118. псалом: „Блжѣни непорѡчни вк пѣтъ...“. Ова катизма се чита на полуноћници зато, што слика Давида како устаје у поноћ да се моли те тако побуђује и нас на молитву и на вршење закона Божјег, јер „влгз мнѣ законз оустз твоихз, паче тысащз злата љ серебра“ (ст. 72.). Иза 17. катизме чита се слава, љ нѣнѣ, символ вере, трисвѡтѡе, Оченаш, возглас: „Икв твоѡ ѡсть царство...“, и *тропари*: „Гѡ жинїхз градѣтъ...“, Слава: Дѣнь ѡнз страшний... , И нѣнѣ: Тебѡ невборїмлю... , у којима се спомиње други долазак Христов, који ће изненада доћи. Затим 40 пута Гдї помїлѡй, Иже на всѧкоѡ времѡ, Гдї помїлѡй 3 пута, Слава: Честнѣйшю и возглас: Бжѡ оушѡдри нѡ... Први део полуноћнице завршује се молитвом: „Бладѣко Бжѡ ѡтче вседержителю“...

¹⁾ Испор. *Symeon Thessal.*, De sacra Precat. с. 304 ex Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum.. Quaestio 79 (*Migne, Patr. gr. T. 155. p. 357. et 939.*) и *Венїаминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 116. — Обичај мољења ноћу нарочито је уведен у време гонења, јер је скупљање ноћу било мање опасно од скупљања на богослужење дању. Осим тога ноћна тишина нарочито је подесна за молитву и душевно усредсређење.

У другом делу полуноћнице су молитве за мртве, јер је сасвим природно да се при сећању на страшни суд, који ће изрећи вечну судбину свију људи, сетимо наше умрле браће и отаца, који очекују тамо помоћ цркве, где њихово кајање више не помаже. Молитве за мртве почињу са два псалма: 120. „*Κοιμηθεσθε οχι μοι εν γορυ. . .*“ и 133. „*Θε η κηνεκ ελγοςλοβιτε Γδα всй рабй Гдни. . .*“. Први псалам слика сталан и непрекидан промисао Божји о нама, а други нас опомиње на непрекидно благосиљање Господа за тај промисао, па и у ноћи. Затим долази *Глава, η κηνεκ, τριστοιε*, Оченаш са возгласом. Иза возгласа се читају тропари за мртве (*Πομани Γдн. . .*, *Глβинибу мдрости. . .*, *Глава: Го стими. . .*, *η κηνεκ: Βλжимз тА. . .*, *Гдн помилуй 12 пута*) и посебна молитва за умрле (*Πομани Γдн. . .*), у којој је мољење за опроштај грехова наше умрле браће. Полуноћница се завршује као и мало повечерије.

Чин дневне полуноћнице имамо у часловцу и следовном псалтиру. У типикү имамо чин свакидаше (понеде. 1. седмице вел. поста) и васкрсне (7. гл.) полуноћнице. Када је свеноћно бденије не врши се полуноћница. Исто тако не врши се полуноћница у неким другим случајевима (види тип. гл. 2. и 7., петак и субота 5. седмице поста, среда страсне седмице). Полуноћница се каткада врши и у ћелијама.

11. Јутрење.

Јутрење, *ορθρος, οφτηνια*, *officium matutinum*, је црквено богослужење, које се обично врши на почетку дана, ујутро. Јутрење представља почетак и прве зраке хришћанства. На јутрењу благодаримо Богу што нас је извео из таме ноћи на светлост, што је уништио заблуду ноћи а просветио нас сазнањем истине и светлошћу добрих дела.¹⁾

Имамо три врсте јутрења: 1. *недељно јутрење*, 2. *велико јутрење* или *јутрење са полијелејем* и 3. *свакидашње јутрење*. Ми ћемо овде изложити свакидашње јутрење које се врши овако:

¹⁾ *ορθρου δε, δια το ερχεσθαι την ημεραν, εις ευχαριστιαν του παραγαγοντος το φως, και δια τον λυσαντα το σκοτος της πλανης και το της ευσεβειας φως ημιν χορηγησαντα. Symeonis Thessalonicensis, De s. precatione c. 209. (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 552.)* — »Утрениа совершается ради наставшаго дня, за который человекъ слѣдуетъ благодарить Приводящаго свѣтъ, разрушившаго тьму лести и подавшаго намъ свѣтъ благодестія«. *Веніаминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 76.

У уводу свакидашњег јутрења молимо се према заповести св. апостола Павла (I. Тим. 2, 1—2) прво за владара. После почетног възгласа: **Благословѣнъ Бѣхъ нашъ всигдѣ...** кади свештенак цео храм, изражавајући мирисом тамјана наше спољашње и унутрашње осећаје, да се наше молитве уздигну к Богу као тамјан, а чатац чита 19. псалам: „**Оублѣшитъ тѣ Гдѣ...**“ и 20. псалам: „**Гдѣ, сілоу твоєю...**“ у којем се изражавају неке жеље за добро владара. Затим се говори трисѣбе, Оченаш, възглас: **Иѣкѣ твоѣ ѣсть царство** (овај говори свештеник пред царским дверима) и тропари: „**Спаси, Гдѣ...**“, **Слѣва:** „**Кознескійса на кѣтъ...**“, **И нѣнѣ:** „**Предстѣтельство страшноѣ...**“ у којима се моли за владара и за народ. Најпосле се моли у олтару свештеник за владара у скраћеној сугубој јектенији: „**Помилѣй насъ Бже...**“, која се у типикѣ (гл. 9.) зове малом. Православна црква извршивши тако своју дужност према владару, моли се прво за владара зато, што од мира владарева зависи и наш мир, и од доброг стања владарева зависи и наше добро стање.¹⁾ После молитве за владара моли народ благослов од свештеника речима: „**Именемъ Гднимъ блгословѣ. Отче**“, а свештеник кадећи у олтару пред часном трпезом говори: „**Слѣва свѣтѣй и ѣдиносѣщнѣй и животворѣщей, и нерздѣльнѣй Троицѣ, всигдѣ, нѣнѣ и присно и во вѣки вѣкѣвъ**“,²⁾ на што појци одговарају **ѣминѣ**. Затим почиње чатац *анђеоску песму*: „**Слѣва въ вѣшнихъ Бѣхъ, и на земѣи мирѣ, въ человекѣхъ блговоленіе**“, 3 пута у част пресвете Троице. Затим моли чатац да Господ отвори уста наша, како би достојно хвалили Бога: **Гдѣ, оустнѣ мой ѡвѣрзиши, и оуста моѣ възвѣстѣтъ хвалѣ твоѣ** (2 пут) иза које молбе чита чатац **шестоѡдѣліе** (3. 37. 62. 87. 102. и 142. псалам), прекидајући их иза свака три псалма славословом пресвете Троице. У овим се псалмима износи слутња старозаветног човека о делу Спаситеља за спасење рода људског. По својој тужној, утешној и назидателној садржини, кадри су да побуде и код великог грешника осећаје покајања и наду на милосрђе и помоћ Спаситеља. Забринут због свог грешног стања, мисли човек на множину својих непрајатеља који хоће да му душу униште, и у том тужном стању не види никакве друге помоћи до ли у Спаситељу обећаном од Оца небескога, који је дошао у своје време, и уистину искупио људски род.

¹⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 119. и 120.

²⁾ Овим възгласом почиње јутрење.

За време читања ових псалама, чита свештеник тихим гласом *дванаест молитава*, према броју часова у ноћи, у којима пре свега благодари Богу што нас је подигао са наших постеља, што нам је дао реч хвале да се клањамо и призивамо Његово свето име, затим моли да Господ пошаље своју помоћ на оне који стоје пред лицем Његове свете славе, да нас научи да се оправдамо пред Њиме, да просвети очи мисли наших, да не умremo у гресима, да одагна сваки мрак од срцаца наших, да нам дарује сунце правде и све молбе које воде спасењу, да нас покаже као синове светлости, као наследнике дана и Његових вечних добара и т. д.

Ове молитве почиње свештеник да чита у олтару; а иза три прва псалма када чатац каже *Слава, њ њинѣ, ѡлиѡѡ* излази свештеник из олтара пред царске двери и овде за време читања последња три псалма наставља читање у олтару почетих молитава пред лицем свију, као наш посредник пред Богом. Када чатац сврши читање псалама а свештеник читање молитава, говори свештеник *велику јектенију*: „*Мѡромъ ГДѢ помѡлимсѡ*“, иза чега се поје: „*БГХ ГДѢ, ѡ ѡвѡсѡ намъ. . .*“. Овом песмом, састављеном из стихова 24. 25. и 117. псалма, која велича са радошћу долазак Господа Исуса на земљу, сећамо се и рођења Христова, утврђујемо се у нади на Спаситеља и подражавамо пастире витлејемске, који су хвалили и величали Господа.¹⁾ После велике јектеније свештеник говори пред царским дверима *БГХ ГДѢ* и стихове на *БГХ ГДѢ*, и затим улази на јужне двери у олтар.²⁾

После ове песме поју се *троиари светитеља* који се слави тога дана, у којима се величају дела светитеља као плодови земаљског живота ИХриста. Затим се читају *катизме*, којима нас црква води к сазнању наше грешности, и хваљењу Господа и молитви. Свака од ових катизама подељена је на три славе у част пресвете Тројице. Иза прве и друге катизме говори се мала јектенија и поју се иза мале јектеније песме у част празника, т. зв. сједални. Иза катизама се чита покајни 50. псалам.

Затим прелазимо од опћег јутарњег слављења Бога к посебном, и то у *канону*, у коме се велича светитељ

¹⁾ Испор. о овом *Symeonis Thessalonicensis*, De sacra precat. с. 309. (*Migne*, Patr. gr. Т. 155. р. 565.)

²⁾ У типикну често сретамо израз: „*ѡце поѡтсѡ БГХ ГДѢ*“ и „*ѡце же ѡлиѡѡ*“. Алилуја означава не само јутрење у време св. четрдесетнице, него уопће све службе, а *БГХ ГДѢ* означава јутрење и све остале службе ван четрдесетнице, које имају карактер радости, а оне у четрдесетници карактер жалости.

дана или догађај који црква празнује тога дана. Ирмоси појединих песама канона састављени су према песмама из СЗавета, осим девете песме, која слави пресвету Богородицу, везујући тако прототипе и пророштва СЗавета са догађајима из НЗавета.¹⁾

Иза треће песме канона говори свештеник малу јектенију и возглас: **Иѡкѡ тѣ ѡсѣ Бѣзѡ наѡш.** . . и долази **Сѣдѡленѡ** из менеја, **слава**, и **нѣнѣ** богородичан. Иза шесте песме говори свештеник малу јектенију и возглас: **Тѣ во ѡсѣ царѡ мѣра.** . . , кондак и икос, и синаксар т. ј. опис светитељева живота или кратак опис догађаја који се светкује. Већину ових синаксара саставио је Никифор Калист.²⁾ Пред осмом песмом поје се: **Хвалѣмѡ благословѣмѡ покланѡемѡ Гдѡви.** . . , а после осме песме опомиње нас свештеник речима (кадећи пред часном трапезом): **Бѣѡ, ѡ мѡтерѣ свѣта вѡ пѣснѣхѡ возвелѣчимѡ** на слављење пресвете Богородице, на што појци поју химну пресвете Богородице коју је она сама изговорила (Лук. 1, 47—55): **Келѣчитѡ дѡшѡ моѡ Гдѡ.** . . Уз сваки овај стих припева се: **Ѣтѣнѣишѡ хрѡвѣмѡ.** . . За време појања **Келѣчитѡ дѡшѡ моѡ.** . . кади свештеник због важности момента цео храм. После ове песме поје се девета песма канона и иза ње: **Достѡјно ѡстѣ.** . . па мала јектенија са возгласом: **Иѡкѡ тѡ хвалѡтѡ всѡ сѣмѡ.** . .³⁾

Иза посебног слављења Бога у канону прелазимо опет на опће слављење Бога појањем **светилна**, у коме величамо светила вере, светитеље Божје, и молимо њихово посредовање и њихову помоћ за наше спасење.

Иза светилна читају певнице 148: „**Хвалѣте Гдѡ сѡ некѣсѡ.** . .“ и 119. псалам: „**Коспѡйте Гдѡви пѣснѣ нѡвѡ.** . .“ и 150: „**Хвалѣте Бѣга во стѣихѡ егѡ.** . .“ У овим псалмима се позивају сва жива створења и цела природа да хвале Господа: анђели, силе, сунце, месец и звезде, небеса набеса, вода, и т. д. Ови се псалми зато што почињу са хвалите зову хвалитни псалми, алелујатички, од халелуја, што значи: хвалите Господа.

¹⁾ О канону види опширно *Л. Мирковић*, Православна литургија, I. део, стр. 223.

²⁾ *Συναξάρια* се зову описи и ова тумачења зато, што се читају на црквеним скуповима (*συναξεις*).

³⁾ Ταύτας τοίνυν τὰς ἐννέα ψάλας, εἰς τρισὸν τύπον τῆς ὑπερθέου Τριάδος, ἡ ἐκκλησία καθ' ἑκάστην ὡς ἐπινικία τε καὶ χαριστήρια διὰ τῶν κανόνων μελωθεῖ. Καὶ τρεῖς ἐν τούτοις ποιεῖται στάσεις, κἀν τούτῳ τὴν Τριάδα τιμῶσα, μίαν μὲν κατὰ τὸ τέλος τῆς τρίτης ψάλης, τοῦ ἱερέως δοξολογοῦντος. — *Symeon Thessal. De s. Precatione* c. 310.

Затим долази: „**Тѣѣѣ слава подовѣѣтѣѣ Гдѣи Бже нашѣ. . .**“ и *мало славословље*: „**Слава тѣѣѣ показавшемѣ намѣ свѣѣтѣѣ. Слава во вѣшнихѣ Бгѣ. . . Гдѣи приѣѣжише кѣмѣ ѣси намѣ. . .** Сподѣѣби Гдѣи, вѣ дѣнь сѣй. . .“ У овом славословљу чатац у име народа благосиљајући Господа Бога оцаца наших, и хвалећи и славећи име Његово, моли да пошаље своју милост на нас, да нас научи, уразуми и просвети оправдањем пред Собом, као дела руку својих, завршујући славословље са: **тѣѣѣ подовѣѣтѣѣ хвала, тѣѣѣ подовѣѣтѣѣ пѣнѣѣ, тѣѣѣ слава подовѣѣѣтѣѣ, Ѡѣѣ. . .**

Када се сврши мало славословље, говори свештеник испред царских двери *прозбену јектенију*: **Испѣлнимѣ ѡѣтрењу молѣтѣѣ нашѣ Гдѣви**, која се на дневном вечерњу говори напред, иза **Сподѣѣби Гдѣи**. Затим после **Мирѣ всѣмѣ** и **Главѣи нашѣ Гдѣви приклѣнимѣ. . .** чита свештеник *молитву*: „**Гдѣи стѣѣѣѣ, вѣ вѣшнихѣ живѣѣѣѣ. . .**“ у којој моли да Господ пружи своју невидљиву руку са светог стана свога, да нас благослови и опрости нам грехе наше, дарујући нам добра овога и онога света. Затим се поју стиховње стихире, у којима се прославља успомена тога дана или светих догађаја, те нам се тако износе примери у којима је Бог просветио своје светитеље својим даровима. Сходно садржини стихира стиховних говори даље црква: „**Блго ѣсть исповѣдатисѣ. . .**“ а ово исповедање имена Божјег изражава се нарочито у трисветом, у малом славословљу, молитви Господњој и возгласу: **Иѣкѣ твоѣ ѣсть царство. . .** Затим се поје *тропар светитеља*, **слава**, и **нѣнѣѣ** богородичан, иза чега говори свештеник пред царским дверима *сугубу јектенију*: „**Помѣлѣѣи нашѣ Бже. . .**“ и даље све као и на дневном вечерњу и *отпуст*. Ако се после дневног јутрења врши први час, онда се на јутрењу не говори отпуст него одмах после **Оѣтѣѣрдѣи Бже. . .** (без отпуста) долази служба првога часа (устав 9. гл. и служабник). Ако се на јутрењу не говори дневни отпуст, то се онда на првом часу иза јутрења не говори мали отпуст који се редовно говори на часовима, него се говори дневни велики отпуст са јутрења. Ако је на јутрењу било отпуста, то се на првом часу говори мали отпуст.

Ако је *велико славословље* поје се после светилна и богородичног **Ксѣкоѣ дѣхѣнѣѣ** и стихире на хвалите, **Слава** стихира, и **нѣнѣѣ** богородичан. Затим се поје велико славословије: **Слава тѣѣѣ показавшемѣ**, отпустителни тропар и бо-

городичан, сугуба јектенија: Помилѣи насъ Бже. . . възглас: **Икв милостивъ**. . . и јектенија: исполнимъ оутреню молѣтвѣ. . . възглас: **Икв Бгъ милости**. . . Миръ всѣмъ и приклањање главе и възглас Твоѣ ко ѣстѣ ѣже милувати. . . Премѣдрость, Благословѣи и даље као и на дневном вечерњу, и отпуст.

12. Час први.

Час први, прѣта ѡра спаја се са јутрењем и врши се дакле у свитање дана, јер приличи да дочекујемо дан јутарњом молитвом, што је Бог сва створења осветлио светлошћу, која сада славе Бога заједно са анђелима¹⁾. Са службом првог часа везује црква ону успомену, када је Господ у први час био одведен од Кајафе к Пилату, када је био оклеветан од непријатеља и неправедно осуђен. Овој успомени одговарају и псалми који се на првом часу читају: Пс. 5.: „Глаголы моѣ внѣшнѣ. . .“, 89.: „Гдѣи привѣжище къмъ ѣси намъ. . .“ и пс. 100.: „Милость ѣ сѣдѣ воспой. . .“. У првом псалму молимо Бога да услиша наше јутарње молитве, да понизи оне који чине неправду, а праведнике да обрадује. У другом псалму исповедамо нашу веру у Бога створитеља света, сећамо се таштине живота и молимо Бога да нам буде милостив и да нам пошаље своју светлост. У трећем псалму исповедамо нашу готовост за вршење закона Божјег.

Иза 100. пс. и Слава, ѣ нынѣ, **Иллиѣиѣ** (3 пута), Гдѣи помилѣи (3 пута) чита се: Слава, тропар дана са ѣ нынѣ: богородичним: „Чтѣ та наречѣмъ ѡ благодѣтелѣ. . .“ и молитва: Ступки моѣ направи. . . Да исполнатса. Иза трисветога, мало славословија, Оченаша и възгласа чита се кондак дана, затим Господи помилѣи (40 пута), молитва: „Иже не всѣко времѣ. . .“ Господи помилѣи (3 пута), мало славословије, Честнѣишю. . . Именемъ Господнимъ благословѣи ѣтче, нашто свештеник одговара „Бже оцѣдри ны. . .“ и затим се чита молитва Хртѣ скѣте ѣстинный²⁾ и отпуст. Са овом молитвом имао би да се сврши први час. Но код нас и у руској цркви обичај је, иако то типик не одређује, да се после ове молитве поје увод или проемијон акатиста пресв. Богородици: „Возвѣрннѣи во-

¹⁾ *Symeon Thessal.*, De sacra Presat. с. 299. (*Migne*, *ibid.* gr. 552.); види и: *Венѣиминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 75.

²⁾ Ову молитву обично чита свештеник. Испор. устав понедељак 1. седмице великога поста: „Хртѣ скѣте ѣстинный глаголетса ѡ предстоѣтелѣ“. Види и *С. Булгакѣвъ*, Настольная книга, стр. 876. прим. 5.

вѣдѣ. . .¹⁾ Овај обичај је заведен прво у руској цркви, одакле је и нама прешао. Каже се да су Руси тај обичај завели у спомен избављења Цариграда од руских кнежева Асколда и Дира 866. године, који су том приликом изгубили све своје лађе. Избављење Цариграда приписивало се заступству Богородичину, а руски кнежеви застрашени губицима примише хришћанство. Крштење ових кнезова је на неки начин као зора, почетак хришћанства у Русији, и стога се поје у свитање дана благодарствена песма Богородици, која је спасавши Цариград, довела их до хришћанства. А по примеру Руса појемо и ми ову песму на крају првога часа.

13. Час трећи.

Прво богослужење у трећој групи дневних богослужења је час трећи *трѣтѣ ѡра*, *hora tertia*, у који се час догодили важни догађаји из дела спасења, и то: прво договори Јудеја да ухвате и убију ИХриста, суд Пилатов над Спаситељем, и друго, у овај час је сишао св. Дух на Апостоле²⁾. Још од апостолског времена освећен је овај час дана молитвом (Дела Ап. 2, 15; 10, 9).

Успомени догађаја који се догодише у трећи час одговарају после возгласа и почетних молитава и псалми: 16.: „Оуслѣши Господи правдѣ моѣ. . .“, 24.: *Къ тебѣ, Господи, воздвигѣхъ дѣшѣ моѣ*, у којима се пророчки слика страдалнички пут земаљског живота Спаситељева, посред непријатеља који га и распеше, и пс. 50., у коме речима: *дѣхъ правѣ ѡбновѣи въ оутробѣ моѣй. . . дѣхомъ владычними оутверди мѧ. . .* молимо да Господ и на нас пошаље Духа светога.

После псалама *Слава, ѡ нынѣ, ѡлилтѣ* (3 пута), *Гди помилѣи* (3 пута) чита се слава тропар дана, и *нынѣ*: богородичен: *Богородице тѣ ѡси, лозѣ истиннаѧ, Гдѣ Богъ вѣгословѣнъ. . .* трисвето, мало славословије, Оченаш, возглас и кондак дана. Затим се чита остало са првог часа: *Господи помилѣи* (40 пута), *Иже на всѧкое времѧ, Гди помилѣи* (3 пута), *Слава ѡ нынѣ, ѡтнѣишю херувимъ. . . ѡименемъ Гднимъ вѣгословѣи ѡтче*, нашто свештеник одговара: *Милѣтвами стѣхъ ѡтецъ нашихъ. . .* и завршује се трећи час молитвом мученика Мардарија: *Бладыко Бѣже, ѡче вседержителю*, коју имамо и на крају првог дела дневне полуноћнице.

¹⁾ Види *Др. Л. Мирковић*, Акатист пресв. Богородици, 1918. стр. 8. и 11

²⁾ Испор. *Symeon Thessal.*, de s. Precat. c. 299. (*Migne*, *ibid.* p. 552).

14. Час шести.

Друго богослужење у трећој групи дневног богослужења је час шести, ἐκτῆ ὥρα, hora sexta, који одговара нашем дванаестом часу. На овом часу сећамо се страшног распећа Господа ИХриста, трнова венца на глави Његовој, поруге и свега што је пратило распеће. Овоме одговарају и псалми који се читају на шестом часу, 53.: **Бже во ѿма твоѣ. . .** 54.: **Кнѣши Бже мѣтвѣ моѣ. . .** Нарочито нас ове речи сећају Христова страдања: „**Иѡк чѣждѣн востаѣ на мѣ, ѿ крѣпциѣн взыскаѣ дѣшѣ моѣ. . .**“ „**Козкорвѣхѣз печѣлѣно моѣю, ѿ смѣтѣхѣса ѿ гласѣ вражѣа ѿ стѣжѣнѣа грѣшнѣа! Иѡк оуѡклонѣша на мѣ беззакѣнѣ, ѿ вѣ гнѣхѣхѣ враждѣвахѣ мѣ. Сѣрдѣце моѣ смѣтѣса во мнѣ, ѿ воѣзнь смѣрти нападѣ на мѣ. Стрѣхѣ ѿ трѣпетѣ прѣидѣ на мѣ, ѿ покрѣ мѣ тѣмѣ**“.

А у 90-ом псалму: „**Живѣиѣ вѣ помѣоци кѣшнагѣ**“ слика се уздање Спаситељево у Бога, који ће Га избавити из замке ловачке и од тешких оптужаба, како ће стати на отровне змије аспида и василиска и згазити лава и змију, т. ј. победити ад. Затим долази иза **Слѣва, ѿ нѣнѣ. Иллиѣѣ** (3 пута), **Гѣѣ помѣлѣѣ** (3 пута), **слѣва** тропар светитеља тога дана, **ѿ нѣнѣ**: богородичан.¹⁾ „**Иѡк не ѿмамы дѣрзѣнѣнѣа. . .**“, молитва: **Сѣборѣ да прѣдварѣтѣ. . .**, трисвето, и кондак дана, и шести час се завршује молитвом св. Василија Великог: „**Бже ѿ Гѣѣ силѣ. . .**“

Трећи и шести час врше се у храму (тип. 14. новембра, понед. I. седмице поста), а каткад и у притвору (типик недеља Антипасхе). Часове имамо: *свакидашње, великопосне, пасхалне и царске.*

Чинове свакидашњих часова имамо у часловцу и следовном псалтиру, великопосних у часловцу, следовном псалтиру, уставу (понедељак I. седмице вел. поста), пасхалних у чину пасхе²⁾, а чинове царских часова у триоду (вел. петак), минеју (25. дек., 5. јан.) и у уставу на те дане. Часови се врше у епатрахиљу.

Великопосни часови се врше у среду и петак сирне седмице (осим случајева наведених у уставу 1. и 2. фебр. и у 28. храм. гл.), у понед. утор. среду четвртак и петак у све седмице великог поста, у пон. утор. и среду страсне седмице. Царски часови се врше на вел. петак и пред празницима рођења и крштења Христова. На царским часовима врше се 1. 3. 6. и 9. час заједно. Царски се часови врше у храму³⁾, пасхални часови се врше пасхалне седмице до Томине недеље. Иначе у остале дане врше се свакидашњи часови.

¹⁾ Богородични на часовима зову се у типичу: *Богородични часови.*

²⁾ Пасхални часови су без псалама и састоје се само из пасхалних песама.

³⁾ Царски се часови зову царски зато, што су на њима присуствовали византијски цареви и што се на овим часовима говори многољетије цару т. ј. владару.

15. Обедница или изобразителна.

Иза шестогачаса, управо иза међучасија шестогачаса врши се у православној цркви, када се не свршава св. литургија, на место ове једно нарочито богослужење, које се зове *обедница* или *послѣдованіе ѱѡвразітѣльныххъ* (τὰ τυπικά или ἀκολουθία τῶν τυπικῶν, officium typicorum). Ово се богослужење зове обедница ради тога, што се врши у подне, и што монаси после овог богослужења одлазе за сто ради обеда, а τὰ τυπικά, чин *ѱѡвразітѣльныххъ* зове се ово богослужење према Симеону Солунском зато, што се на њему читају типични или изобразителни псалми 102. и 145., у којима се помиње о ваплоћењу Исуса Христа и о плодовима који из овога извиру (τὰ τυπικά ἀντιφῶνα, πρῶτον καὶ δεῦτερον), и што је богослужење τὰ τυπικά слично св. литургији¹⁾; а по мишљењу других зове се τὰ τυπικά што је чин овог богослужења у почетку био изложен у књизи τυπικόν.²⁾ Служба τὰ τυπικά у значењу нарочите службе није била у студитском типикy, него је имамо детаљно изложеноу у јерусалимском типикy. Први спомен о овом богослужењу имамо у типикy царице Ирине, жене цара Алексија I. Комнена³⁾ (XII. стол.) и то тако кратко, да није могуће створити јасну слику о томе каква се служба овде разумева. Толико је јасно, да се служба о којој се овде говори свршава у нартексту (νάρθηξ) између часова и литургије, и да она по положају своје у низу осталих дневних богослужења одговара оној божанској служби, за коју знамо из каснијих типика са именом τὰ τυπικά, — наиме онај део литургије који се записивао не у евхологију, него у уставу »τυπικόν«. Према томе »τὰ τυπικά« значеће оно, што је изложено у типикy, а реч „*ѱѡвразітѣлна*“ није ништа друго него дослован превод овог грчког имена и не даје одређену представу.⁴⁾

Обедница или изобразителна врши се у обичне дане ако се из ма каквог узрока не врши св. литургија, или се

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis De sacra Precatione* стр. 329 : *De ordine Typicorum* (Migne, ibid. p. 593).

²⁾ Види *И. Мансвешовъ*, Церковный Уставъ, Москва 1885. стр. 207.

³⁾ Typicum monasterii τῆς Κεχαριστομένης Constantinopoli ab Irene Ducena Alexii Comneni Imp.; види *Du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis. Lugd. 1688. Т. II. p. 1622. — Издање овог типика: *B. Montfaucon*, Analecta Graeca, Paris 1688. p. 136 и даље, и *Migne*, Patr. gr. Т. 127. p. 985. и даље.

⁴⁾ Испор. *И. Мансвешовъ*, Церковный уставъ, стр. 207.

врши у великом посту и на навечерије Божића и Богојављења, када се часови врше заједно са вечерњем и литургијом св. Григорија Двојеслова, односно св. Василија Великог. У првом случају је изобразителна служба по себи утврђена са уметком песама и молитвама св. литургије, у последњем пак случају када се врши после 9 часа, чини прелаз к вечерњу.

Чин обеднице или τὸν τυπικὸν састављен је из псалама, читања, молитава и песама. Поједини делови ове службе су: Псалми 102. и 145., песма „**Єдинорѡднѡй Єнѣ, и Єлѡвѣ. . .**“ блажена, апостол, јеванђелије, символ вере, **Оче нашъ**, прописани кондаци, молитва св. Тројици, псалам 33., песма **Достѡйно ѣсть** и отпуст.

Подробнији чин обеднице је: У почетку се читају псалми 102: „**Благословѡ дшѣ моѡ Гѡспѡда. . .**“ и **Єлѡва: 145.:** „**Хвалѡ дшѣ моѡ Гѡда. . .**“, у којима се велича Господ због многих добрих дела учињених нама. Затим долази ѡ **нѡнѣ** песма: „**Єдинорѡднѡй Єнѣ, ѡ слѡвѣ. . .**“ Затим се поју блажена којима се додају тропари канона 3. и 6. песме (из октоиха и минеја). Затим се чита апостол и јеванђелије дана, иза тога долазе тропари: „**Лѡкъ невѣснѡй поѣтъ тѡ. . .**“ и „**Єлѡва: Лѡкъ стѣхъ ѡггѡз ѡ архѡггѡз. . .**“, чита се ѡ **нѡнѣ**: символ вере, молитва: „**Єслѡви ѡстаѡви. . .**“ Иза возгласа **ѡкѡ твоѣ ѣсть царство. . .** поју се кондаци, **Єлѡва: Єѡ стѣми ѡупѡкѡй, ѡ нѡнѣ: Предстѡтельство хрѣтѡнъ, Гѡспѡди, помѡлѡй 40 пута,** молитва „**Весѣлѡм Трѡце. . .**“, **Бѣди ѡмѡ Господне, пс. 33: Благословѡ Гѡда,** песма **Достѡйно ѣсть** и отпуст. Чин изобразителне имамо у часловцу и следовном псалтиру. У дане поста, када се на јутрењу поје алилуја, изобразителна се врши после 9. часа, а у дане када се поје **Бѡгъ Гѡдъ**, врши се изобразителна после 6. часа.

16. Међучасија (междочасѡ).

Између часова, који су прописани за мољење свих верних, врши се у манастиру једно нарочито богослужење, које има име **междочасѡ** (μεσῳρία, mediae hora). Међучасова има четири на броју и врше се између појединих часова, тако између првог и трећег часа служи се **междочасѡ перѡагѡ часѡ** (μεσῳριον τῆς πρῶτης ὥρας), између трећег и шестог часа **междочасѡ трѣтѡагѡ часѡ** (μεσῳριον τῆς τρίτης ὥρας), између шестог и деветог часа **междочасѡ шѣстѡагѡ часѡ** (μεσῳριον τῆς ἐκτῆς ὥρας) и између деветог часа и вечерња **междочасѡ девѡтагѡ часѡ**

(μεσώριον τῆς ἐνάτης ὥρας). Међучасови, по постанку каснији од часова, нису се вршили у почетку као јавно заједничко богослужење на скупу браће, него се свршавали у ћелијама код сваког монаха за себе и сачињавали су део монашког правила. Види се да су они уведени у манастире са том сврхом, да монаси проводе слободно време у својим ћелијама у нарочитим молитвама. На ово се правило није свуда пазило, јер у многим манастирима нарочито у строго киновитским, држани су међучасови у заједници, нарочито ако су сједињавани са одговарајућим часовима. Ова неједнообразност имала је утецаја и на сам типик, јер се у неким његовим рукописима налази белешка да се међучасови врше: „εἰς τὴν σάβαν“ у понедељак, среду и петак, која се у другим рукописима, нарочито старима, не налази, и која изгледа да је додана касније, непозната старој пракси.

У празнике и дане са БѢГЪ ГДЪ (у време октоиха) међучасови се не врше. Из извода типика наведеног у Du Sange-у под речју ὥρα види се, да се међучасови нису вршили за време целе године, него само у извесном периоду црквене године и појани су у цркви, нартексу и у ћелији.¹⁾ Сада се по правилу држе и врше међучасови само у манастиру и то у дане поста, у храму, када је скупљено све братство.

Што се тиче садржине међучасова, на међучасију првог часа читају се псалми 45. 91. и 92; на међучасију трећег часа пс.: 29. 31. и 60; на међучасију шестога пс.: 55. 56. и 69; на међучасију деветога пс.: 112. 137. и 139. Затим долази читање тропара и најпоследње молитва Василија Великог Господу вседржитељу. На свима међучасовима чине се велики поклони или метанија са молитвом св. Јеврема Сирског: „ГДѢ ѿ БѢко животѣ моєгѡ...“

Чинове међучасија имамо у великом или следовном псалтиру.

17. Света литургија.

Све црквене службе (богослужења) о којима смо до сада говорили веома су важни делови јавног опћег богослужења, имају дубок и битни смисао, и одликују се како лепотом тако и значењем своје садржине. Но сва ова богослужења су тако рећи уводна и спремају нас за достојно вршење најглавнијег богослужења св. литургије. Св. литур-

¹⁾ Види *И. Мансвешовъ*, Церковный уставъ, М. 1885. стр. 206—207.

гија је главни део богослужења, врхунац овога и средиште свега религијозног живота хришћанина. Као што је жртва искупљења извор свију дарова, исто тако је продужење ове жртве у жртви св. литургије средиште делања Христова у цркви.

Литургија се може посматрати као жртва и као тајна. Ми ћемо овде говорити о литургији као жртви. И пошто су св. апостоли излагали учење о жртви Христовој у вези са основном идејом старозаветних жртава, које стоје према жртви НЗавета у припремном односу, то ћемо овде изнети главне белешке о старозаветним жртвама.

18. Појам о жртви. Старозаветне жртве.

Под жртвом разумемо спољашњи дар, одабрани део човече је својине, који приноси човек Богу постављајући на олтар и палећи га, јер огањ га узноси на небо, и тако изражава човек веру и унутрашњи религијозни осећај.¹⁾

Молитве и жртве су старе као и религија, и заједничке су људима као и ова. Већ Каин и Авељ приносе Богу жртве и испод најстаријих и најудаљенијих рушевина налазимо незнабошке храмове, налазимо жртвене олтаре, па и незнабошки народи најновијег времена цивилизовани и нецивилизовани, имају у своме култу жртве, а имамо их у свима монотеистичким и политеистичким религијама. У главном жртве сретамо свуда, где год налазимо и само религију.

Посебно Бог прописује преко Мојсија изабраном народу израиљском жртве, које имају да Му се приносе, као и материјал жртава и начин како да се приносе. С погледом на материју жртве имамо *крвне жртве*, у којима се приносе рогате животиње, овце и козе, грлице и голубићи, или *бескрвне жртве*, у којима се жртвује класје, бело брашно, уље маслиново, тамјан, хлеб или азими и вино. С погледом на сврху имамо *жртве свепаљенице*, *жртве измирења*, т. ј. за грех и за кривицу, и *жртве мира или спасења*. У свепаљеницама (*δολοκαύτωμα*, holocaustum) спаљивало се све месо животиње, и приносило на светом месту сваки дан, пошто се клало ујутро и увече по једно јагње. Жртве за грехе приносиле се ради опроштаја греха учињеног прекршајем теократског

¹⁾ Испор. *I. Lüft*, Liturgik 2. Bd. 1847. p. 436; *I. Kössing*, Liturgische Erklärung der hl. Messe, 3. Aufl. Regensburg 1869. p. 147.

или цивилног права, делом за извесне грехе. У одређен празник, наиме о новом месецу, на пасху, о педесетници, на нову годину, у дан измирења, приносила се жртва измирења за грех, и то за цео народ једна коза, а за појединце према врсти греха приносила се једна грлица, голупче, или јагње или јуне. Као жртва за кривицу ради задовољштине повређеног права или ради задовољења повређеног теократског права, морао је кривац поред отштете или казне одређене законом да принесе једну козу, у неким случајевима и јагње од године дана. Жртве мира или спасења беху жртве хвале или благодарности, а звале се и евхаристијске, жртве завета или обећања, и жртве добре воље, а разликовале се једна од друге само интенцијом којом се приносиле. Код ове врсте жртава узимала се која год од рогате или ситне марве на жртвеник, а онај који је жртвовао требао је да буде у благодатном стању, наиме његов живот морао је бити чист и Богу угодан. Бескрвне жртве приносиле се или саме за себе, или са свепаљеницама и жртвама спасења.

Карактеристични знак свепаљеничких жртава је потпуно спаљивање дара; а жртва за грех и кривицу кропљење крвљу животињском или у изливању крви око жртвеника, или кропљење рогова жртвеног олтара овом крвљу, или спаљивање једног дела меса на олтару, у неким случајевима ван храма, и у трошењу највећих делова меса на св. месту само од свештеника; код жртве мира или спасења карактеристично је изливање крви око жртвеника, спаљивање делова меса намењених за жртвеник, приношење груди и десног бута животиње као дар, и једење осталих делова меса делом од свештеника (и осим храма заједно са њиховом породицом), делом од самог приносиоца жртве. Код жртава вегетабилних ствари које се приносиле за себе, палио се један део, и овај се звао успомена, помен, а остатак су потрошили свештеници на св. месту са искључењем њихових породица; а код жртвовања вегетабилних ствари, које се сједињаваху са жртвама мира, остајао је један део свештенику, а други већи део узимао је приносилац жртве да употреби при давању жртвене гозбе.

Жртве као такве постале су из природних осећаја човека и пошто су биле уједно најодабранији део течевине и својине човечје, то беху самвол целокупне његове ода-

ности и привржености према Богу. А пошто је човек услед прародитељског греха уздисао под његовим последицама и за казну потпао под смрт, то је исповедао жртвама, а нарочито оним крвним, отуђење и оделење човека од Бога, као и жељу да се помири и опет сједини с Богом. А све старозаветне жртве, иако су постављене наређењем Божјим, нису биле кадре саме собом да уклоне кривицу и казну прародитељског греха са рода људског. Зато и каже св. ап. Павле: „Сѣнь во ѿмѣй законъ градѣщихъ влѣгъ. (ѧ) не сѧмѣй ѿбразъ вѣщѣй, на всѧкое лѣто тѣмнѣже жѣртвами, ѿ ѿже приносѧтъ вѣнѣ, никогдѣже мѣжетъ пристѣпѧющихъ совершити. . . . но въ нѣхъ воспоминѧніе грѣхѣвъ на кѣждо лѣто бывѧтъ, невозмѣжно во крѣви ѿнчѣй ѿ кѣзѣй ѿнѣцѧти грѣхѣй“.¹⁾ Старозаветне жртве беху према томе само симболи, знаци, да је човек пред Богом грешан, и да је грехом изгубио вечни живот, оне беху симболи и слике, наиме оне поред значења, које је њима било својствено, јављаху нешто што још није постојало, што има да се догоди, наиме велику жртву измирења И Христа, који је имао да постане искупитељ света. Оне су имале да одрже свест грешности пред Богом и да побуде и негују жељу за Спаситељем света. Уколико дакле жртве измирења пре Христа побуђиваху, неговаху и одржаваху свест и осећај грешности и жељу за Спаситељем, спремаху оне за потпуну жртву измирења од Месије, и чиниле су оне, које су их у вери и у нади на живоносног Спаситеља чисте душе приносили, пријемчивима за дарове искупљења²⁾ и тако су стојале оне са жртвом Спаситеља у живој и реалној вези, и зато говори св. Јован у Откривењу (13, 8) о јагњету, које се клало од почетка света.

19. Крсна жртва Христова и евхаристијска жртва.

Што нису могле остварити жртве пре Христа, остварено је жртвом, коју је принео ваплоћени јединородни Син Оцу своје Небеском. Ова жртва је у томе, што је Он, истинити Син Божји понизио Себе, узео облик слуге, био послушан до смрти, и то до крсне смрти.³⁾ Чист и безгрешан није имао потребе да даје задовољштину за себе и за

¹⁾ Јевр. 10, 1—4.

²⁾ Истор. И. Дмишревскій, Историческое, догматическое и таинственное изъясненіе божествен. литургіи, Спб. 1884. стр. XIII.

³⁾ Фил. 2, 7—9.

своје грехе, а спрао је наше грехе¹⁾, ублажио је праведни гнев Божји²⁾ и дао је потпуну задовољштину за грех, који је почивао на људском роду.

Зато што је Христос предао себе смрти из бескрајне послушности према Оцу Небесном и из безграничне љубави према нама људима, зато је крсна жртва ИХриста истинита жртва и пошто је овом смрћу збрисан грех и стечено вечно искупљење³⁾, зато је ова крсна смрт Христова истинита жртва измирења, жртва у којој се у потпуном смислу налази све оно, за чиме су тежиле жртве пре Христа.

А да би сви људи до краја векова постали учесници плодова крсне смрти Христове, требало је да се ова жртва врши и продужује у делу и у стварности. Ово су предсказали пророци. Тако каже Господ Месији: **Ты ирѣи во вѣккз по чинѣ Мелхисѣдековѣ⁴⁾**. А код Малахије каже Господ: **Иѣсть бола мола въ вѣсз, глаголетъ Гдѣ вседержитель, и жѣртвы не прїимѣ ѿ рѣкз вашихъ. Занѣ ѿ востѡкз солнца и до западъ имамоѣ прослависа во гѡзицѣхъ и на всѡцѣмз мѣстѣ дѣиіамз принѡситса имени моємѣ и жѣртва чїста.⁵⁾** Ова чиста жртва је св. литургија, коју је установио ИХристос на тајној вечери. О установљењу овоме читамо код Матеја: **„Идѡшымз же имз, прїемз Исхъ хлѣбз, и благословивъ преломи, и даѡше оученикѡмз, и рече: прїимите, їадїте: сїѣ ѣсть тѣло моѣ. И прїемз чашѣ, и хвалѣ воздавъ, даде имз, глагола: пїйте ѿ неѡ всї: сїѡ бо ѣсть кровъ моѡ, нѡвагѡ завѣта, їаже за многїѡ изливѡма во ѡставлѣніѣ грѣхѡвз.“⁶⁾**

А код Луке додаје Исус и заповест говорећи: **Сїѣ творїте въ моѣ воспонїніѣ.⁷⁾** Речи: **„Ѣже за вѡ даѣмо, їаже за вѡ пролиѡетса“** (Лука 22, 19. 20) показују јасно, да Он на овоме месту говори о предавању измирења, о жртви. Осим овога назива Господ своју крв: »крв Новога Завета«. Крв завета је дакле синоним са крвљу жртве, јер закон или завет човека са Богом може се склопити само као жртва у којој се брише кривица, узрок удаљења од Бога.⁸⁾ Према томе је Господ

¹⁾ I. Јов. 1, 7; 2, 2.

²⁾ Рим. 5, 9—11.

³⁾ Јевр. 9, 12.

⁴⁾ Пс. 109, 4.

⁵⁾ Мал. 1, 10.

⁶⁾ Мат. 26, 26—28.

⁷⁾ Лук. 22, 19.

⁸⁾ Испор. Јевр. 9, 18—22;

ИХристос принео на тајној вечери жртву. Речима: „*Ἐγὼ τὸ ρίψτε ἐκ τοῦ νοστήμιου*“ дао је Христос апостолима власт и заповест да чине што је и Он учинио на тајној вечери, не само да претварају хлеб у тело и вино у крв Његову, него да се обоје и жртвује Богу.

Ову заповест божанског Спаситеља вршили су апостоли и њихови наследници, епископи и презвитери, као што се види из Дела и посланица Апостолских,¹⁾ и из списка св. отаца.²⁾ Они се скупљаху на једно место, приношаху тело и крв Христову као жртву Богу, сједињујући са овим приношењем церемоније сходне сврси установљења св. евхаристије. Тако се вршила ова жртва у православној цркви под именом св. литургије од апостолских времена до данас. Св. литургија је према томе стална жртва НЗавета, у којој се ИХристос под видом хлеба и вина на бескрвни начин жртвује рукама свештеника небесном Оцу, као што се некада жртвовао на крсту на крвни начин. Св. литургија је по суштини иста жртва као и она коју је Христос на крсту принео, јер овде се жртвује Оцу Небесном један и исти дар, т. ј. сам ИХристос, са једном и истом сврхом, т. ј. ради опроштења грехова света. Само начин жртве је различит. На крсту се принео на жртву Христос у крвну смрт, а на св. литургији се жртвује прослављени Христос на бескрвни начин; тамо се жртвовао ИХристос само једанпут и само на једном месту, овде више пута и на много места; тамо се жртвовао Христос да нам стече богатство дарова, а овде да нас причести извором својих дарова.

20. Имена, суштина и значење св. литургије.

Разна имена св. литургије изражавају веома добро и zgodно суштину и њено значење, и зато је од интереса да са ове тачке гледишта упознамо ова имена. Св. литургија се звала у старој цркви а зове и сада: *εὐχαριστία*, *благодарност*,³⁾ јер је установљена од ИХриста као уистину бла-

¹⁾ Дел. 2. 42; 20, 7; Јевр. 13, 10.

²⁾ Испор. *Justinus*, Apologia I. pro Christianis c. 65—67; *Eiusdem*, Dialogus c. Tryphone Iudaeo c. 41; *Irenaeus*, Adversus haereses lib. IV. c. 17. (*Migne*, Patr. gr. T. 7. p. 482—485.) и *Const. apost.* I. II. c. 57. и I. VIII. c. 6—15.

³⁾ Испор. *Justin. M.* Apolog. I. pro Christianis c. 65. et 66; *Clemens Alex.*, Paedagogus lib. II. c. 2; *Tertullian.* De corona militis c. 3; *Cyprian.*, Ep. 10. ad Martyres et Confessores и *Eiusdem*, Liber de oratione Dominica c. 18; *Const. ap.* I. II. c. 22.

годарна успомена љубави и безграничних заслуга Његових за род људски; *Εὐλογία* или *ποτήριον τῆς εὐλογίας*, *благослов* или *чаша благослова*,¹⁾ јер ми приносимо Богу жртву хлеба и вина, хвалећи Га и благосиљајући Га за сва добротинства указана роду људском; *κοινωνία*, *удео*, *причешће*,²⁾ јер се на св. литургија причешћујемо Христом; *δειπνον* и *δειπνον κυριακόν*, *вечера* и *вечера Господња*,³⁾ јер св. литургија представља последњу тајну вечеру ИХриста са својим ученицима; *τράπεζα κυρίου*, *триеза Господња*⁴⁾ и *τράπεζα μυστική*,⁵⁾ *тајанствена триеза*, јер овде нам се износи животворно јело и пиће, износи нам се само тело и крв Спаситеља нашег; *μυστήριον*, *тајна*⁶⁾ и *μυστήριον παράδοξον*, *чудновата тајна*,⁷⁾ *θειον*, *ἄγιον*, *φρικτόν*, *тајна божанска*, *света*, *страшна*,⁸⁾ *κλάσις τοῦ ἄρτου*, *ломљење хлеба*,⁹⁾ *ἀναφορά* и *προσφορά*, *узношење* и *приношење*;¹⁰⁾ *τελετή*, *извршење*, *освећење*;¹¹⁾ *σύναξις* и *συναξις ἁγία*, *скупи* или *свети скупи*;¹²⁾ *ἱερουργία*, *света радња*¹³⁾ и т. д.

Из ових имена се види и суштина св. литургије. Св. литургија је по суштини:

1. Жртва *потпуног поштовања*, јер када се Син Божји једносуштан са Оцем поклони безграничној слави и светости Оца Свога и буде послушан до смрти, смрти крсне,

¹⁾ I. Кор. 10. 16; Испор. *Cyrrill. Alex.*, Commentarium in Evang Joannis c. 6. v. 56. (*Migne*, Patr. gr. T. 73. p. 381.)

²⁾ Дел. 2, 42; Испор. *Basilius*, Epist. 93. ad Caesariam patriciam, de communiōne и *Joannes Dam.* De fide orthodox. lib. IV. c. 13.

³⁾ Дел. 2, 42. и 46; Испор. *Joannes Chrysost.*, In epist. I. ad Corinth. Homil. 27. (*Migne*, Patr. gr. T. 61. p. 229.).

⁴⁾ I. Кор. 11, 20.

⁵⁾ *Joannes Chrysost.*, In Ep. I. ad Corinth. Hom. 27.

⁶⁾ *Justinus*, Dialogus cum Tryphone c. 41. и *Joannes Chrysost.*, Hom. 82. al. 23. in Matth. (*Migne*, Patr. gr. T. 58. p. 737.)

⁷⁾ *Clemens Alex.* Stromata lib. IV. c. 25.

⁸⁾ Испор. *Const. ap.* I. VIII. c. 14; *Cyrrill. Hieros.*, Catcechesis 23. Mystag. 5. n. 23; *Joannes Chrysost.* De sacerdotio lib. VI. n. 4. (*Migne*, Patr. gr. T. 48. p. 681.)

⁹⁾ Дел. 2, 42. и 46.

¹⁰⁾ *Clemens Rom.*, Epist. I. ad Corinth. c. 40; *Const. ap.* I. VIII. c. 13; и *Eusebius*, Hist. eccl. lib. VI. c. 43.

¹¹⁾ *Origenis* Contra Celsum lib. III. c. 59.

¹²⁾ *Origenis* In Isaiam Homilia 1; *Pseudo-Dionys. Areop.* De eccl. Hierarchia c. III. §. 2. (*Migne*, Patr. gr. T. III. p. 428.)

¹³⁾ *Pseudo Dionys. Areop.* De eccl. Hierarchia c. III. §. 12. (*Migne*, Patr. lat. T. III. p. 441.)

тада ово није ништа друго, него израз најпотпунијег поштовања и оданости. Она је

2. жртва *потпуног измирења*, јер када је Син Божји спрао кривицу греха и својом крсном смрћу дао задовољштину правди Божјој, тада се овом жртвом помирило човечанство са Богом. Зато каже апостол Павле: *Ище во кровъ козлаа и телчаа и пепелз юнчїй кропачїй ѡскверненыа ѡсвщаетъ къ плѣтстѣй чїстотѣ: кольмї паче кровъ Хрѣтова, ѡже Дхомъ стѣмъз себѣ принесѣ непорѣчна Бгѣ, ѡчѣтитъ сокрѣсть нашѣ ѡ мѣртвѣмъз дѣлз, во ѣже слѣжити намъ Бгѣ живѣ и истиннѣ.*¹⁾

Зато се и моли свештеник при вршењу литургије: „Икоже бѣти причащѣющымъ, во трезвѣнїе дшїи. . .“ и „ѡмѣї, Гдї, грѣхї помїнавшїхъ здѣ кровїю твоєю честнѣю, молїтвами стѣмъз твоїхъ“. Она је

3. жртва *потпуне молбе*, јер цело дело спасења, а нарочито врхунац и основни камен овог спасења, смрт Христова на крсту, показује се као молитва мољења; и која молитва може бити Богу угоднија и стварнија од крсне жртве најмилијег Му сина? Ова жртва се уздиже увек на небо, јер сва благодат која силази на распетога, излива се на цео род људски. Најпосле литургија је

4. жртва *потпуне благодарности*, јер као што је Бог жртвовањем Сина Свога показао људима највећу доброту, исто тако и људи не могу боље изразити своју благодарност, него када се ове доброту увек сећају у св. литургији.²⁾

Света литургија је средиште православног богослужења и најважнији чин овога, на коју се верни скупљају у цркву, да се у мислима и осећајима сједине са свештеником и принесу Оцу небесном жагње, које носи грехе света, она је служба, на којој они у потпуном смислу речи славе успомену смрти Господа, и према речима Апостола проповедају је до Његова доласка. На св. литургији показује се Спаситељ и Искупитељ света вернима својима на реалан начин, на св. литургији се приказује цело дело ваплоћења Господњег, страдања, смрти, васкрса и вазнесења Његова на небо и понављају се сва чуда Његова дара и љубави.

¹⁾ Јевр. 9, 13.

²⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae, Liturgiae Expositio* с. 33. код (*Migne, Patr. gr. T. 150. p. 444.*)

21. Време свршавања св. литургије.

Из Дела Апостолских 2, 46 види се, да су се Хришћани у време апостола бавили заједно у цркви у *све дане* ломећи хлеб, наиме свршаваху св. литургију. Према св. Кипријану¹⁾ скупљаху се Хришћани африканске цркве у време гонења сваки дан да врше божанску жртву, и Јевсевије²⁾, Василије Велики,³⁾ Јован Златоусти,⁴⁾ Јероним,⁵⁾ Амвросије⁶⁾ и Августин⁷⁾ говоре о свакидашњем свршавању св. литургије. Но иако се св. литургија вршила сваки дан, ипак како у време апостола, тако и касније била је недеља законити дан за молитву уопће и за вршење св. литургије посебно. Ово се види из Дела Апостолских⁸⁾ где се казује, да ко *ѣдинъ же ѿ свѣвѣтъхъ* (преведи према грчком: а у први дан седмице т. ј. недељу),⁹⁾ *собрѣвшыи мѣа оученикѡмъ приломити хлѣбъ, Павелъ бесѣдоваше къ нимъ, хотѣ ѣзѣити на ѡтрѣи, прострѣ же слово до полѣноци.*

И св. Игњатије ученик апостолски пише у посланици Магнежанима: »Не светкујте више суботу, него светкујте дан Господњи, јер кроз њега и смрћу Његовом примили смо нов живот«¹⁰⁾ А св. Јустин каже у својој првој Апологији:¹¹⁾ »У тако звани дан сунца (недеља) скупљају се на једно место сви становници градова и села, и читају колико време дозволи успомене апостола (св. јеванђелије, Дела и

¹⁾ *Cypriani*, Epist. synodica 54. ad Cornelium Papam de Lapsis (*Migne*, Patr. lat. T. 3. p. 884.)

²⁾ *Eusebius*, Demonstratio evangelica lib. I. c. 10. (*Migne*, Patr. gr. T. 22. p. 88.)

³⁾ *Basil.*, Epist. 93. ad Caesariam patriciam, de communione (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 484.)

⁴⁾ *Joannes Chrysost.*, Adversus Judaeos Orat. III. (*Migne*, Patr. gr. T. 48. p. 868.) и *Eiusdem*, Homil. 17. in epist. ad Hebr. c. X. (*Migne*, Patr. gr. T. 63. p. 131.)

⁵⁾ *Hieronym.*, Epist. 71. ad Lucinium (*Migne*, Patr. lat. T. 22. p. 672.)

⁶⁾ *Ambrosius*, Epist. 20 ad sororem (*Migne*, Patr. lat. T. 16. p. 995.)

⁷⁾ *Augustinus*, Ep. 98. ad Bonifacium episcopum (*Migne*, Patr. lat. T. 33. p. 364.)

⁸⁾ Дел. 20, 7. 9.

⁹⁾ Реч »субота« значила је код Јевреја седми дан седмице и уједно и целу седмицу, а дани седмице звали се први дан суботе, други и трећи и т. д., место недеља, понедељак, уторак и т. д. У наведеним речима имамо први јасан податак слављења недеље.

¹⁰⁾ *Ignatii*, Epist. interpol. ad Magnesios c. 9. (Patr. Apost. Opera. Fascicul. II) Lipsiae 1876. p. 203.

¹¹⁾ *Justin. Mart.*, Apol. I. pro Christianis c. 67.

посланице Апостола) и списе пророка. Када чатац сврши, старешина држи поуку. . . после овога сви устајемо и пошто се сврши молитва доноси се хлеб, вино и вода, и старешина говори молитву и благодарност, а народ одговара: Амин«. Јустин наводи и разлог за свршавање евхаристије у недељни дан, када продужује: »А недељом се купимо уопће, јер је ово први дан, у који је Бог створио свет и јер је у овај дан ИХристос Спаситељ наш ускрсао из мртвих«. Осим недељом вршила се св. литургија у старој цркви и у дане успомене светитеља.

И данас се може литургија вршити сваки дан осим неколико дана.¹⁾ Ипак само недеља и празници се сматрају као они дани, у које за свршавање св. литургије постоји позитивно правило. Одредбе ове врсти имамо у 29. канону лаодикијског и у 19. канону VI. васељенског синода.

Што се тиче самог часа вршења литургије, овај није био одређен у првим временима цркве. У време гонења вршили су хришћани св. литургију онда, када су прилике допуштале, ноћу или дању²⁾. Када је у цркви успостављен мир, вршила се св. литургија опће ујутро, но тако, да не почиње пре трећег часа, јер у овај је час био Христос осуђен на смрт. Матија Властар налази за овај обичај и други разлог. Он пише: „У ово време дана, наиме у трећи час, сишао је на видљив начин Утешитељ, Дух свети на апостоле и показао им је Тројичну и савршену светлост, а тиме је и нас научио, да час једног имена са светом Тројицом (трећи) треба посветити свршавању свештене радње у част триипостасног Божанства. Но Пајсије патријарх цариградски, на питање о овом делу, у посланици посланој у Москву а штампаној у Скрижали пише: а на питање о времену св. литургије, кажем, добро чините почињући је по правилу од трећег часа. Но није тако одређено, да у други час не треба вршити. Јер на св. и велики светли дан, и на дан Рођења Христова и Св. Богојављења, још док је ноћ бива литургија; а на Велики Четвртак и на Велику Суботу служимо пред вече ради тајне ових дана, о којима нећемо овде го-

¹⁾ Тако се према старој црквеној пракси не врши литургија потпуна у среду и петак сиропусне недеље, а литургија пређеосвећених дарова се не врши на велики петак, а исто тако у понедељак и уторак прве седмице четрдесетнице.

²⁾ Испор. *Friedr. Hon. Krüll*, *Christliche Alterthumskunde*, Regensburg, 1856. 2. Bd. p. 114.

ворити; а у манастирима врше литургију у разне часове. Зато ако и прође трећи час или и пре трећег часа не треба пропуштати св. литургију, као што је обичај и у нашим црквама, јер благодат Духа не опредељује се временом«.¹)

Дакле за почетак св. литургије одређен је трећи час, а то је према нашем рачуну 9 сахати пре подне. Но св. литургија може да почне ако је потреба и раније и касније, ипак не пре изласка сунца и исто тако не по подне. Изузетак се чини у оне дане, у које је литургија спојена са вечерњем, када се дакле врши литургија по подне.²)

У духовном пастирству врши се св. литургија увек у одређен час, да би верни знали када треба да се скупе на литургију. Сам час се одређује у свези са реченим и с обзиром на прилике верних.

22. Шта је потребно за свршавање св. литургије.

За свршавање св. литургије тражи се:

1. Црква или капела освећена од самог архијереја или од презвитера овлашћеног од архијереја, и то црква која није обесвећена и профанисана ни од кога и ничиме. А црква се обесвести и оскврни убијством или самоубијством чијим у њој, проливањем крви, крвотоком од жене, сахрањивањем безбожника, јеретика, незнабожаца у цркву, повредом и гажењем од стране незнабожаца, јеретика и шизматика, рушењем зидова, када се може претпоставити да су и места намазана св. миром порушена. У таквим случајевима не сме се служити св. литургија у таквој цркви, док се архијерејским благословом опет не освети.³) Осим цркве и капеле може се свршити св. литургија и у приватној молитвеној кући⁴) или на јавном месту. Последњи случајеви се сматрају само као изузетак од правила и бивају приволом и благословом надлежног архијереја по потреби војске и у другим нарочитим случајевима. Само место где се проскомидија врши јесте жртвеник (πρόθεσις), а на св. престолу врши се св. литургија.

¹) Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, стр. 129. и 130.

²) Види: *К. Никольскій*, Посobie къ изученію устава богослуженія прав. цркви, изд. III. 1874. р. 155.

³) Види *Извѣстіе оучителънаго: Бѣши предъ свѣдѣніемъ и въ свѣдѣніи достоинствъ іеріемъ хранити сіа...*

⁴) Кан. 31. VI. васељенског синода.

2. Свети сасуди и одежде (види I. књ.). Од ових је за вршење св. литургије најбитније потребан антиминос,¹⁾ на коме не приличи литургисати ако је подеран и поцепан, или ако је тако избрисан, да се слова писана на њему не могу прочитати²⁾.

Исто тако св. одежде, као и покривачи св. жртвеника и часне трапезе треба да су чисти, а када остаре треба их изменити другим добрим.

3. Пет просфора, вино и вода. Просфоре се праве од чистог пшеничног брашна. Брашно не сме бити ужежено или умољчано, не сме киснути од вина када ври, него од киселог теста. Хлеб не сме бити горак и да се здраво дроби. Вино треба да је чисто и непомешано ни са чиме, осим на проскомидији са мало воде³⁾. Боја вина је обично црвена.

4. Богослужбене књиге, и то за свештеника служабник или литургијар и четвороеванђелије или јеванђелистар.

5. За вршење литургије тражи се да горе свеће на престолу (4 или 3), на жртвенику када су на њему св. дари (1), пред иконостасом бар 2, и толико на входу. А у случају оскудице две или једна, а без иједне свеће није дозвољено вршити св. литургију⁴⁾.

6. Потребна лица осим свештеника, црквењак и појац, који су научени да се страхом Божјим и побожношћу иду кроз цркву и у олтар.

23. Вршилац св. литургије⁵⁾.

Вршилац литургије је само канонски свештеник, наиме према прописима цркве хиротонисани свештеник. Али с обзиром на сваку одређену цркву треба да је свештеник и опуномоћен за вршење св. литургије. Ово опуномоћење прима свештеник за сваку одређену цркву од архијереја дијецезана, а страни свештеник пристанком или дозволом компе-

¹⁾ Испор. *Правосл. исповедање* . . одговор на 107. питање.

²⁾ Види *Извѣстіе дѣчѣтельное*, *ibid*.

³⁾ Испор.: *Правосл. исповедање* . . одговор на 107. питање.

⁴⁾ Испор.: *Извѣстіе дѣчѣтельное: Соедѣны свѣщенніи къ служенію потребни* . .

⁵⁾ Види *Извѣстіе дѣчѣтельное: Какъ подобѣтъ служителямъ предъготовляти себѣ къ достойному служенію ежѣдневныхъ литургій и причащенію ежѣдневныхъ Хрѣстовыхъ таинъ*. — *Извѣстіе дѣчѣтельное* саставио је инокъ *Евѣимій*, ученик *Епифанія Славинецкаго* († 1676.) и први пут је штампано у *Служабнику* 1705., од када се до данас штампа у *служабнику* и садржи упутства за богослужбену праксу свештеника. Испор.: *Григорій Мирковичъ*, О времени пресушствавленія св. даровъ, Виљна, 1886.

гентне црквене личности, наиме у епископској цркви од епископа, и у парохијској цркви од компетентног пароха. Страни и непознати свештеници који хоће да врше свете радње треба да покажу »препоручени лист«, и треба испитати да није без опасности њихово причешће и примање.¹⁾ Свештеник који хоће да врши св. литургију треба да има на уму:

1. Да врши св. литургију према прописаним формуларима са дубоком побожношћу и религијозношћу, и да тиме утиче на религијозност и побожност присутних Хришћана.

Сећање дела, учења, страдања и смрти Господа нашега ИХриста за искупљење света, што сачињава суштину св. литургије, треба да прожима дух свештеника који служи вером, љубављу и надом. Велика љубав Сина Божјег према роду људском, који се као јагње принео на жртву за наше грехе, треба да у души свештеника побуди најпобожније мисли и ове мисли и ови осећаји треба да се манифестују у начину свршавања св. литургије, у држању, и целом спољашњем понашању свештеника.

2. Свештеник који се спрема за св. литургију треба да се чува свега онога, што се противи достојном примању св. евхаристије. Дакле треба да је ведар и чист *телесно*. С вечера треба да се умери у јелу и пићу, а после поноћи не сме ништа јести. И душу треба да очисти од сваке природне љубави, похоте и пожуде телесне, које се противе љубави према Богу. Зато се забрањује пре литургисања сексуално општење²⁾, а и ток семена сматра се као запрека достојном причешћу и према томе литургисању.³⁾ Исто тако треба да је свештеник достојан и *духовно*. А сметње које се са ове тачке гледишта противе вршењу св. литургије су правилно свргнуће свештеника, и то за доказане грехе и моралне прекршаје. С обзиром на ово каже 28. канон св. апостола: »Ако се епископ, или презвитер, или ђакон, који је због доказаних преступа правилно свргнут био, усуди предузети службу, која му је некада била поверена, такав нека се сасвим

¹⁾ Кан. 12. св. апостола; види и 1. и 8. канон антиохијског синода и 17. канон VI. васељенског синода.

²⁾ 3. канон Дионисија Александријског.

³⁾ 8. кан. Јована Посника (γῆστευτής).

искључи из цркве«. ¹⁾ А што се тиче моралног прекршаја, тешки греси противе се вршењу св. радња уопће и достојном вршењу св. литургије посебно. ²⁾ Према томе свештеник који је под тешким грехом не сме вршити св. литургију, док се не очисти од овога греха тајном покајања, и док не прими разрешење у исповести, јер у противном случају увећава свој грех другим тежим, примајући тело и крв Христову само на осуду. Осети ли се свештеник на самој божанској литургији грешан са смртог греха и осети ли истинито кајање због овога греха, нека се не усуди да литургише, док се скрушеношћу, болом у срцу и исповешћу пред духовним оцем не очисти од греха уз одлуку, да се неће више вратити греху. ³⁾

3. За литургију треба свештеник да се спреми вршењем или слушањем седам црквених божјих хвала (часова) прописаних црквом, и то вечерња, повечерија, полуноћнице, јутрења и часова. Исто тако има да чита или слуша свештеник пре сна прописане каноне, акатист пресветој Богородици или ИХристу, светима и анђелу хранитељу и ујутро *послѣдованіе свѣтаѣмъ причащеніа*. А ако је свештеник заузет духовно пастирским дужностима, наиме исповедањем и причешћивањем болесника, крштавањем деце, а приближује се време св. литургије, и због овога узрока не прочита каноне, не греша, ако само после св. литургије изврши пропуштено. А последованије причешћа свакако треба да прочита пре св. литургије. ⁴⁾ Свештеник који је ружио и увредио кога, и зна да је овај огорчен на њега, или ако је свештеник сам увређен од кога и гневи се на онога, који га је увредио, нека не литургише, него сећајући се речи Господњих: *Ище оубо принесеша даръ твоѣ ко ѡлтарю ѣ тѣ поманѣши, ѣкѡ вратъ твоѣ ѣмать нѣчто на тѣ: ѡстави тѣ даръ твоѣ пред ѡлтаремъ, ѣ шѣдъ прѣжде смириса сѣ вратомъ твоимъ, ѣ тогда пришедъ прѣнеси даръ твоѣ,* ⁵⁾ нека се прво помири са братом својим и онда нека приноси жртву. А ако је увређени далеко а свештеник има да литургише,

¹⁾ Види 4. канон антиохијског синода.

²⁾ 25. и 61. канон св. апостола, 9. канон I. васељенског синода; 9. канон неокесаријског синода.

³⁾ *Извѣстіе дѣчѣтельное.*

⁴⁾ Испор. *Извѣстіе дѣчѣтельное.*

⁵⁾ Мат. 5, 23—24.

то нека се одлучи, да ће се с њиме у љубави измирити када се нађе, када већ то не може пре св. литургије.¹⁾

4. Поред свега овога свештеник који врши литургију треба да има на уму да су предложени дари у славу Бога, који се слави у св. Тројици, у част свих светих, ради користи и опроста грехова живих и мртвих, а нарочито оних који су се поверили његовим молитвама, и да врши св. литургију према заповести Господњој и обичају православне цркве као жртву која освећује, као жртву која нас измирује с Богом и чисти грехе наше. Зато нека изговара сваку реч молитава са свешћу и вером у присутност Божју у овој тајни, јер на овај начин може се упалити у његовој души свети огањ молитве, који допире на небо.

5. Свештеник који служи, дужан је да се причести св. тајном и да нарочито пази, да се не изгуби ни најмањи део тела и крви Господње. Ово тражи поштовање, које треба да се указује према овој највећој тајни спасења људског.

6. Само једна литургија може се у један дан свршити и на једном престољу, јер се не понавља једна смрт Спаситељева.

24. Литургије православне источне цркве.²⁾

Пресвета жртва је од времена свога установљења како по својој садржини тако и по битноме у њој остала увек и свугде иста. А пошто су старешине црквене имале да се брину за вршење свете жртве, за узвишеност и светињу тајне, као и о потребама верних, није могло изостати, да и церемоније св. литургије код разних народа, у разна времена и на разним местима изложе на различит начин са појединим особинама.

У прва три века у главном беху све литургије једнаке, и значајније разлике не могу се констатовати, јер не беше далеко заједничко порекло и основа свих литургија. Друкчије ствар стоји од друге половине IV. столећа, када је

¹⁾ Испор. *ἱεράστει δεικνύμενος*.

²⁾ Види *Dr. Theodor Tarnawski*, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Czernowitz 1893. Овде имамо превод свију источних литургија са историјским уводом. Издање источних литургија види: *Renaudot, Assemani*, (види *Л. Мирковић*, Прав. литургија, I. део стр. 50.), *Daniel* (ibid. стр. 57.), *C. A. Swainson*, The Greek liturgies chiefly from original authorities, 8°, Cambridge, 1848; *F. E. Brightman*, Liturgies eastern and western, 8°, Oxford, 1896.

развијање хришћанских догмата, престанак катихумената и покајне дисциплине утецало и на литургију.¹⁾ И тако се образовале многе литургије, од којих се неке и дан данас употребљавају. Оне се зваху по имену свога автора или по имену најзнаменитијег епископа оне цркве, где су се образовале или нарочито употребљавале. А неке опет носе име којег апостола, из чега још не треба закључити њихово апостолско порекло.

Према својој постојбини литургије се деле у две главне фамилије, у литургије источне цркве и западне цркве. Ова подела је оправдана и основана, јер се литургије источне цркве разликују од оних западне цркве не само постојбином и језиком својим, него и духом и карактеристичним особинама. Према генију истока источне литургије су тајанственије, имају више церемонија и симболичких радња које се односе на поједине моменте из дела искупљења Спаситељева. Последње пак више су изложене промени, пошто црквена година са својим празницима има већи утецај на њих него на литургије источне цркве. Наиме за сваки празник на литургији западне цркве, и то за први део њен, прописане су нарочите песме и свештеничке молитве, чему нпр. у литургијама источне цркве нема места. Најглавнија пак разлика између источне и западне цркве је без сумње т. звана епиклеза (*ἐπίκλησις*) или призивање св. Духа да претвори евхаристијске елементе у тело и крв Христову. Овог призивања нема у литургијама западне цркве.

Од литургија источне цркве²⁾ навешћемо овде само литургије православне цркве, а то су:

1. *Литургија јерусалимске цркве, обично названа литургија св. Јакова брата Господњег, апостола и првог јерусалимског епископа.* Према црквеној традицији св. Јаков брат Господњи и први епископ јерусалимски је автор ли-

¹⁾ Испор. *Probst*, Liturgie der ersten drei christlichen Jahrhunderte, Tübingen, 1870. p. 14.

²⁾ Источне литургије деле се не толико по карактеристичним особинама колико по обрасцу по коме су састављене на три типа: I. *Јерусалимски*, или тип грчких литургија св. Јакова (литургија Јаковљева као узор и оригинал, литургије цариградске, јерменске, јаковитске и маронитске цркве); II. *Александријски* тип или тип литургија св. Марка (Маркова литургија као узор и оригинал, литургије коптске и абисинске цркве); III. *Едески* тип или тип литургија Адеја и Мариса (литургија Адеја и Мариса као узор и оригинал, литургија Теодора Мопсвествског, литургија Несторијева и литургија малабарске цркве).

тургије, која се у јерусалимској цркви свугде вршила до VIII. столећа, када су место ње уведене литургије цариградске цркве,¹⁾ чији је модел и прототип била литургија св. Јакова. Од тада пак врши се ова литургија у јерусалимској цркви само једанпут годишње, и то на дан успомене св. Јакова (23. октобра).

Што се тиче автентичности Јаковљеве литургије, једни је побијају а други држе. Толико је сигурно, да литургија како је налазимо у најстаријим рукописима не може потицати од св. Јакова као автора, јер има многе делове, који потичу без сумње из каснијег времена, но поред свега тога не може се порицати да апостол Јаков није био автор ове литургије у њеним почецима и основама.

Да је литургија јерусалимске цркве примила оригиналан тип и први облик од првог јерусалимског епископа нема сумње, и у овоме смислу може се он назвати аутором ове литургије. Он је засадио ову литургију у јерусалимској цркви, где је она затим уз помоћ св. Духа и бригом наследника Јаковљевих у епископству узрасла у велико дрво пуно спаноносних плодова.

О Јаковљевој литургији која је тек крајем IV. столећа писмено забележена, немамо сведочанства до V. столећа. Патријарх Прокло († 446.) је први који у својој књизи: *Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας*²⁾ каже да су многи пастири и учитељи цркве оставили потомству писане литургије, а међу овима и Јаков, први епископ јерусалимске цркве.³⁾ Затим је спомиње трулски синод (кан. 32.), Марко архиепископ ефески⁴⁾ и други.

2. Са литургијом св. Јакова сродна је *литургија VIII. књиге Апостолских Устанаова* коју спомиње исти Прокло патријарх цариградски, приписујући је св. Клименту Римском и убрајајући је у најстарије литургије. Иако су се Апо-

¹⁾ Испор.: *A. I. Binterim*, Die vorz. Denkw. der christ. kath. Kirche, 4. B. 1. Th. p. 146.

²⁾ *Andr. Gallandii*, Bibliotheca veterum patrum. . . T. IV. Venet. 1773. p. 630: . . . Πολλοὶ μὲν τινὲς καὶ ἄλλοι τῶν τοῦς ἱεροῦς ἀποστόλους διαδεξαμένων θεῖοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσὶν ἐγγράφως καταλιπόντες τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασι ὧν δὲ . . . ὁ θεῖος Ἰάκωβος κ. τ. λ.

³⁾ Испор. *Dr. T. Tarnawski*, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Czernowitz 1893, p. 97.

⁴⁾ Види *J. A. Binterim*, Die vorzügl. Denkw. der christ.-kath. Kirche, IV. B. I. Th. p. 145.

столске Установе као збирка многих старих обичаја разних цркава појавиле у другој половини III. (првих 6 књига) и у првој половини IV. столећа (VII. књига и нешто касније VIII. књига), ипак се не сме закључити да је литургија продукат овога времена, јер носи на себи печат старине и ова литургија је свакако из много старијег извора ушла у Апостолске Установе. Литургија VIII. књиге Апостолских Установа приписује се св. Клименту и често се зове Климентова литургија, но данас је опће примљено мишљење да то не стоји. Новија критика (Funk) тврди да је Псевдо-Игњатије (интерполатор Игњатијевих посланица) и Псевдо-Климент једна личност из V. столећа у Сирији, која је припадала оном кругу аполинариста, који је у многе литерарне списе своје додатке унео. Неки учењаци¹⁾ су мишљења да литургија Апостолских Установа није била у црквеној употреби, а други држе, да је у IV. столећу употребљавана у неким црквама антиохијског патријархата²⁾, који је постојбина ове литургије. Иако је трулски синод 692. г. 2. канонном одбацио Апостолске Установе, ипак су оне за литургичара од велике вредности.

3. *Литургија александријске цркве или литургија св. Марка*. Иза смрти св. Кирила 444. г. дошао је на патријарашку столицу Александрије властољубиви Диоскор, који је сазвао Ефески синод 449. г. назван разбојнички, и који је после, свргнут од IV. васељенског синода Халкидонског 455. г., умро у изгнанству у Гангри. Са Диоскором почиње несретан расцеп Хришћана у Египту. Од тада стоје против православних, који се подвргоше одлукама васељенског сабора, партизани Диоскурови пуни мржње и фанатизма. Први се зваху Мелхити, т. ј. царски, а последњи се зваху монофизити, јаковити и копти. Литургија св. Марка је без сумње она, која је у александријској цркви била у употреби пре расцепа Диоскурова и коју су после расцепа употребљавали Мелхити, док у XII. столећу није замењена литургијама ца-

¹⁾ Као н. пр. *I. Goar*, Euchologium sive Rituale Graecorum Paris 1647. p. 64. и *E. Renaudot*, Liturgiarum orient. Collectio, T. I. Paris 1715. p. X.

²⁾ Испор. *I. Kössing*, Liturg. Erklärung der hl. Messe, 3. Aufl. 1869. p. 122. *I. Binterim*, Die vorz. Denkw. der christ. kath. Kirche, 4. Bd. 2. Th. p. 215. *F. Probst*, Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte, Tübingen 1870. p. 231. Испор. и *L. Dushesne*, Origines de culte chrétien, p. 57. *Otto Bardenhewer*, Geschichte der altkirchl. Literatur, I. Bd. S. 153.

риградске цркве. Пошто је св. Марко проповедао јеванђеље у Александрији, то се ова литургија зове по њему. Тек у XII. столећу спомиње се ова литургија. Тадањи патријарх александријски Марко упитао је ученог канонисту Теодора Валзамона у Цариграду како да се односи према литургији св. Марка, која се у његовој цркви врши. Валзамон му је одговорио: »Литургију Маркову не треба примити, јер нити се налази у канонским списима, нити је потврђена од којег синода. Сваке цркве је дужност да прими ред богослужења цариградске цркве и да врши литургију према предању Јована Златоустога и Василија«.¹) Литургија споменута од патријарха Марка није била позната све до новијег времена. Тек пред крај XIV. столећа нашао ју је кардинал Sirletus у једном василијанском манастиру у Калабрији (Rossano). Тај грчки кодекс (IX. столећа) има натпис: Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Ἐδραγγελιστοῦ Μάρκου, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου, а издао га је Јован а sancto Andrea 1585. у Паризу са латинским преводом.

Да је ова литургија употребљавана у александријској цркви говори нам и та околност, што се у литургији два пута спомиње св. Марко, који је по црквеној традицији основао александријску цркву. А када се ова литургија употребљавала у цркви александријској, то се она може приписати са истим правом св. Марку као и јерусалимска литургија св. Јакову. Марко је био оснивач и први епископ александријске цркве, од њега је изишла и литургија ове цркве и била је у почецима и основама његово дело.²) Литургија Маркова изложена је писмено свакако пре Диоскурова расцепа.

4. *Литургија св. Василија Великога.* О овој литургији каже Прокло патријарх цариградски ово: »Иза овога (спомињући прво о састављању литургије Климента Римског и Јаковљеве) скратио је Василије Велики због млакост и немарности људи, који се због тога одбијаху од дужине литургије, али не зато што ју је сматрао за сувише дугу, него ради млакост оних, који се моле и слушају на ли-

¹) Види *Renaudot*, T. I. p. LXXXIII. и LXXXIV.

²) *Dr. T. Tarnawski*, спом. д. р. 254—257. Види и *Cabrol-Leclercq*, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, T. I. Alexandrie (Liturgie) p. 1182—1204. Овде имамо исцрпно израђену историју, рукописе, издања и преводе Маркове литургије.

тургији«.¹⁾ Опширније о преради Василијеве литургије говори Амфилохије епископ Иконијски, који између осталог каже, да је сам Бог дозволио Василију, који Му се молио, да би могао својим речима изложити бескрвну жртву.²⁾ Литургија св. Василија врши се данас само 10 пута у години, и то у недеље великог поста (осим недеље цветне), на велики четвртак и суботу, на навечерије Божића и Богојављења и на дан успомене св. Василија (1. јануара.) Трулски синод у 32. канону поред Јаковљеве литургије спомиње да је св. Василије оставио написану литургију, наиме св. Василије је дотле постојали чин литургије скратио, средио и догматски јасније формулисао.

5. *Литургија св. Јована Златоустогa.* Ова се литургија осим наведених дана и осим дана када се врши пређосвећена литургија врши у току целе године и има исти чин као и литургија св. Василија, разликујући се од ње само у неким речима, молитвама и песмама. Горе споменути патријарх каже о овој литургији ово: »Наскоро (после прераде литургије од Василија) преузе отац наш Јован Златоусти, брижан за спасаваца — како то приличи пастиру — и опажајући лакомисленост човечје природе, да сваки ђаволски изговор ишчупа са кореном; ради тога је много одбацио и средио, да богослужење учини краћим, да неби људи који воле беспослицу и нерад више свега били варани варљивим разлозима противника, и да се неби од ове божанске и апостолске установе удаљили, као што су то многи према искуству на многим местима учинили и до данашњег дана чине«. ³⁾

Према овоме што је Прокло рекао о св. Јовану и св. Василију, ови су оци само скратили литургију која је постојала, предусрећући тако немарност коју је могла изазвати дужина богослужења код непобожних учасника, а нису саставили нову литургију.

Овде треба споменути, да како литургију св. Василија Великог тако и св. Јована Златоустогa немамо данас у

¹⁾ Τοῦ ἁγίου Πρόκλου, Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας. . . . код А. Galandii, Bibliotheca vet. patrum T. IX. p. 680: ὁ δὲ μέγας Βασίλειος μετὰ ταῦτα τὸ βᾶθρον καὶ καταφέρῃς τῶν ἀνθρώπων θεωρῶν. . . . κ. τ. λ.

²⁾ J. Goar, Euchologium sive Rituale Graecorum p. 157.

³⁾ Τοῦ ἁγίου Πρόκλου, Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας. . . код А. Galandii, Bibl. vet. patr. T. IX. p. 680: μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ὁ ἡμέτερος πατήρ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης τῆς τῶν προβάτων σωτηρίας, ὅλα ποιμὴν προθύμως κηδόμενος. . . . κ. τ. λ.

оном облику, у коме су изишле из руку ових св. отаца, јер су у току времена учињене промене у њихову чину, а исто тако су унесене неке молитве, песме и обреди од црквених учитеља каснијих времена, према потребама и околностима, које се догодише у току времена. Каснији додаци су молитве које стоје у вези са иконостасом, многе молитве проскомидије, трисвето са молитвом иза њега, херувимска песма са молитвом иза ње, символ вере¹⁾ и т. д.

6. *Литургија пређеосвећених дарова или литургија св. Григорија Двојеслова.* Већ лаодикијски синод држан 364. г. наређује у 49. канону, да не приличи у четрдесетницу приносити хлеб, осим суботом и недељом; а у 50 канону наређује исти синод, да се у четрдесетницу не смеју светковати дани рођења мученика, него треба држати успомене светих мученика само у суботу и недељу. Узрок ових одредаба је у томе, што су дани четрдесетнице дани спремања за успомену страдања и смрти ИХриста, дани жалости, кајања и поста, са којима се не слаже светковање св. литургије, која је радосна слава. А у суботу и недељу ова светковина је дозвољена, јер се у ове дане слави успомена створења света и васкрса Спаситељева. Према овим одредбама, које су без сумње дотле дуго постојали обичај чиниле законом, хришћани првих векова приносили су у време четрдесетнице обично пресвету жртву само два пута седмично.

Но било је Хришћана који су желели да се причешћују св. тајном и у остале дане седмице. Да би удовољили овој жељи, нашли су црквене старешине начин којим је омогућено да се верни причешћују и у остале дане седмице — а нарочито у среду и петак²⁾ —, а да се не повреди жалост верних и строгост поста. Наиме у недељу освећиваху више хлеба и вина но обично, сачувавши преостали део тела и крви Христове за оне хришћане, који су хтели да се причесте у оне дане седмице, у које се није приносила бескрвна жртва. Са овима пре освећеним даровима причешћиваху се верни затим у току седмице, вршећи прво вечерње и припремне молитве за св. при-

¹⁾ Испор. *И. Дмишевский*, Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божеств. литургии, Спб. стр. 37.

²⁾ Испор. *Basilius*, Epist. 93. ad Caesariam patriciam De communione.

чешће, када и колико пута су хтели. Из обреда причешћивања прописаног у дане великог поста, који је обред у почетку био једноставан, развило се у току времена, да би се примање св. евхаристије свечаније вршило и да би се тако рећи заменила потпуна литургија, једно посебно богослужење, посебна свечаност, која је добила име *литургија пређеосвећених дарова* (λειτουργία τῶν προηγιασμένων scil. δώρων).

Када се ова литургија појавила као самостално богослужење, не зна се поуздано. Толико се зна сигурно, да је трулски синод наредио да се пређеосвећена литургија (τῶν προηγιασμένων) врши у свима православним црквама.

У 52. канону овога синода стоји: »У све дане поста св. четрдесетнице, осим сүботе и недеље, и светога дана благовести, нека бива само св. литургија пре освећених дарова.«¹⁾ Из овог канона се види, да је ова литургија у време трулског синода била позната свима православним црквама и изгледа да се свугде и употребљавала.

Као автор литургије пређеосвећених дарова опће се сматра Григорије Велики, назван Двојеслов, епископ Римски († 604.), који је као апокрисијарије у Цариграду (578. до 582.) имао чешће прилику да буде на литургији пређеосвећених дарова, која му се тако свидела, да је одлучио да је уведе у римску цркву. Ради тога ју је писмено изложио. Но пошто цариградска црква није имала писмено изложен формулар ове литургије увела је она Григоријев формулар. Но он се држи као автор у толико, уколико је писмено изложио литургију, која је дотле постојала само у традицији.²⁾

25. Главни делови литургија св. Василија Великог и св. Јована Златоустога.

Литургије св. Василија Великог и св. Јована Златоустога деле се у три главна дела, од којих се први зове проскомидија, други литургија оглашених и трећи литургија верних.

Проскомидија, προσκομιδή (од προσκομιζειν приносити, постављати пред) значи по етимологији принос, постављање.

¹⁾ *Никодим*, Правила (κανόνες), књ. I. стр. 534.

²⁾ Испор. *Dr. T. Tarnawski* спом. д. стр. 199. и *Ник. Малиновский*, О литургији прежеосвящ. даровъ, Спб. 1870. стр. 55.

Хришћани првих векова па и сами цареви, према заповести Божјој: *да не љакѣшиса предо мною тѣѣкъ*¹⁾ т. ј. без приношења дара, обично су у васкрсне дане, на велике празнике и у дане успомене мученика и умрлих приносили од својих кућа пре литургије *хлеб и вино*, наиме одређене елементе за свршавање св. радње, са молбом, да буду споменути на св. литургији. Изнад ових приноса молио се затим свештеник да их Бог благослови, да их прими као жртву и да се сети како оних који су их принели, тако и оних у чији су спомен принесени, а један је ђакон уједно и читао њихова имена. Затим се између ових дарова за причешће браће одабирао један или више хлебова и одговарајућа мера вина, и то је свештеник потребном молитвом спремао за свештену радњу. Преостали дарови се употребљаваху за издржавање клира, сиротих, удовица и сирочади, и за све ове се по свршетку св. литургије постављао заједнички сто, т. зване агапе. Иако је опће приношење дарова ове врсте — пошто је опала ревност Хришћана — касније укинута, ипак није црква стари обичај предала забораву. Она је одредивши одређен број дарова, т. зв. просфоре (од *просфора*, принос), и извесну меру вина, прописала, да свештеник принесе на жртву прву просфору и део вина у спомен страдања ИХриста, јагњета принесеног на крст ради очишћења грехова света, а ова жртва хлеба зова се јагње или агнец, од грчке речи *ἄγνος*, чист, невин, невино јагње. Из осталих просфора вади свештеник мале честице, и то из *друге* у част и спомен преблагословене славне владчице наше Богородице и увек девојке Марије; из *треће* у спомен пророка, апостола, великих васељенских учитеља и јерарха, мученика и мученица, преподобних отаца и матера, св. безсребреника, св. богоотаца Јаокима и Ане и свију светих, и онога св. оца чија се литургија врши; из *четврте* за здравље и спасење живих, и из *пете* за спомен и опроштај грехова умрлих и свију светих који су умрли у нади на васкрс и вечни живот.²⁾

Литургија оглашених или катихумена састојала се у старој цркви из појања псалама, читања св. Писма оба

¹⁾ Исх. 23, 15.

²⁾ Види *И. Дмишревскій*, Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божествен. Литургии, Спб. 1884. стр. 95.

завета, из проповеди и молитава за оглашене и покајнике. При овим црквеним радњама црква је дозвољавала оглашенима или катихуменима и покајницима, као и самим Јудејима, јеретицима и незнабошцима да учествују, да би упознали веру Христову. Но они нису стојали заједно са вернима, него на једном нарочитом месту цркве, у пронаосу, и на позив ђаконов: „*који сте оглашени изиђите*“, морали су изићи. Наведени делови — са малим изменама — сачињавају и данас литургију оглашених, која се завршује споменутиим позивом ђакона.

Литургија верних састоји се из приношења жртве хвале и благодарности, коју жртву верни приносе Богу у спомен смрти Његова Сина. Она се за разлику од литургије оглашених зове литургија верних, јер само су верни и између ових они који су достојни да се причесте св. тајном смели да присуствују и да се заједно моле на њој.

Чин литургије св. Јована Златоустога и св. Василија Великога.¹⁾

26. Проскомидија.

Проскомидија се по данашњем чину литургије св. Јована Златоустога овако врши: Свештеник и ђакон стану пред царске двери, и три пута клањајући се, крсте се. Затим говоре т. зв. *входне молитве* по реду, које почињу на позив ђаконов: *Благословѣи, Благословѣи* са речима: *Благословѣи Бѣгъ нашъ... Црѣю небѣснѣи... трѣсѣбе, Оче нашъ* и т. д. после чега говоре ради побуђења покајања и скромности покајне тропаре: *Помилѣи насъ, Гдѣи... Слава: Гдѣи, помилѣи насъ... И њѣи ѣ: Милосѣрдѣа двѣри... Иза овога да би добили Божју помоћ и да би изразили своје православље целивају уз поклон икону Спаситељевоу с десне стране царских двери, говорећи молитву: *Пречѣстѣи ѡбразѣ твоѣмѣ поклонѣмса, благѣи... ,* затим целивају и икону пресвете Богородице говорећи молитву: „*Милосѣрдѣа свѣци ѣстѣчникѣ...*“ После целивања икона*

¹⁾ Ако испоредимо литургију св. Јована Златоустога и св. Василија Великога, видећемо, да се оне врло мало разликују једна од друге, и да имају скоро исти чин. Зато ћемо овде изложити литургију св. Јована Златоустога, а на литургију св. Василија обазрећемо се само тамо, где се она разликује од литургије Златоустове.

стану опет пред царске двери и јереј приклонивши главу говори молитву: „Гди низпосли рѣкѣ...“ у којој моли помоћ и снагу, да без осуде принесе (изврши) бескрвну жртву. Затим се клањају свештенослужитељи један другом и са обе стране цркве вернима, молећи поклоном од присутних верних опроштај за своје погрешке, ако су их коме учинили. Иза овоге улазе свештеник и ђакон у олтар говорећи: **Кни́дѣ въз до́мѣ тво́й... (Пс. 5. ст. 8.—13.)** и прилазећи часној трпези и клањајући се пред њоме три пута, целивају св. јеванђелије, које представља самога Господа где седи на престолу своме, и часну трапезу као стан Бога живог и као место где се чисте греси верних. Затим поклонивши се три пута према истоку и рекавши у себи сваки: „**Бже ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помилѣи мѧ**“, облаче црквене одежде по реду прописаном у служабнику, наиме свештеник благосиља прво (стихар, епатрахилъ и фелон) и целива пре облачења крст на свакој одежди и говори односну молитву.

Пошто су се свештеник и ђакон обукли у одежде прописане за св. литургију, одлазе к жртвенику у тамо перу руке говорећи молитву: „**Оумѣю въз неповѣннихъ рѣцѣ мой... (Пс. 26, 6—11)**“. Бог је у СЗавету заповедио Мојсију да постави у старозаветној скинији умивалницу где су сви они који су долазили да служе жртвенику морали прати руке и ноге¹⁾. Ову установу имамо и у НЗавету, јер ево пре жртве перу свештеник и ђакон руке, показујући тиме да не само телесно чисти треба да долазе у храм, него још више тиме показују духовну чистоћу, с којом треба приступити свршавању светих радња²⁾, што потврђују и речи псалма који се говоре при умивању руку (Пс. 26, 6—11).

Затим одлази свештеник са ђаконом к жртвенику где спремају дискос (с леве стране), путир (с десне стране), звездицу, покриваче, копље и убрус, као и дарове за спомен страдања и смрти Спаситељеве, и три пута клањајући говоре: „**Бже, ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помилѣи мѧ**“, затим говори свештеник тропар великога петка: „**Искѣпѣлѣ ны ѣси ѿ клѣтви законныхъ...**“ у коме исповеда страдања Христова и плодове њихове стечене за род људски. Затим спрема све-

¹⁾ Исх. 30, 18—21; 40, 7.

²⁾ *Cyrril. Hieros.*, Catech. 23. Myst. 5. n 2. (*Migne, Patr. gr. T. 33. p. 1109*): Испор. *S. Germani Rerum eccl. Contempl. код Migne, Patr. gr. T. 98. p. 424.*

штеник потребну материју за свршавање свете радње, која је по установљењу самога Спаситеља хлеб и вино. Вино се меша са мало воде. (Испор. 32. кан. VI. васељ. синода).

Хлеб, *ἄρτος*, сачињавају обично пет просфора, на којима је знак крста са речима **ΙΓ. ΧΘ. ΠΙ. ΚΑ.** у сваком делу крста¹⁾.

На позив ђаконов: **Благословѣи, владѣико** почиње свештеник проскомидију речима: „**Благословѣнъ Бѣъ нашъ всгдѣ. . .**“ Нато узима у леву руку просфору а у десну руку копље, чинећи њиме изнад печата три пута знак крста и говорећи при томе: **Бъ воспоминѣнїе Гдѣ и Бга и Спаса нашегѡ Іиса Хртѣ.** Овим речима изражава свештеник, да је просфора коју има у рукама према заповести ИХриста одређена да се принесе на жртву Богу у спомен страдања и смрти Спаситељеве²⁾. Затим сече свештеник копљем по рубу печата на просфори, да би извадио из просфоре агнец, говорећи при томе речи којима се прориче искупна жртва Христова. Режући копљем с десне стране печата на просфори говори свештеник: „**Иѣкѡ ѡвчѣ на заколѣнїе ведѣса**“, и режући са леве стране печата на просфори говори: „**И ѣѡкѡ ѡгницъ непорѡченъ, прѣмѡ стригѡцагѡ ѡгѡ възглѣсенъ, тѡкѡ не ѡверзѣтѡ ѡустѡ своѣхъ**“. (Исаија 53, 7—8). Овим пророчким речима показује се благод и добровољно трпљење страдања. Режући свештеник горе по рубу печата на просфори говори: „**Еѡ смиренїи ѡгѡ сѣдѡ ѡгѡ възѡтса**“ (Ис. 53, 8), т. ј. у смерности примио је неправедан суд т. ј. осуду смрти на крсту; а режући доле по рубу печата на просфори говори свештеник: „**Рѡдѡ же ѡгѡ ктѡ ѡспѡвѣста**“, т. ј. који човечји ум може разјаснити понижење Његово, који је потекао из недара Оца небеског, безсеменим рођењем од пресв. Богородице. Пре сваког резања говори ђакон: **Гдѣ помѡлимса.** Пошто је тако оделио мекоту или средину просфоре од њених бокова четвороугаоно са знаком печата, боде сада свештеник копљем са десне стране просфоре и вади исечени део просфоре са знаком печата,

¹⁾ Печат на просфорама има овај облик: $\frac{\text{ΙΓ} | \text{ΧΘ}}{\text{ΠΙ} | \text{ΚΑ}}$. Речи: *Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ*, Исус Христос побеђује, употребио је прво Константин Велики као натпис на три крста, који беху постављени у Цариграду. (Испор. *Nicol. Bulgaris* код *I. A. Daniel*, *Codex liturgicus eccl. univ.* Т. IV. Lipsiae 1853. р. 385.) Негде је обичај да једна од ових пет просфора има печат са именом пресвете Богородице, негде пак место пет просфора има само један хлеб са пет печата.

²⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturgiae Exposit.* код *Migne*, Patr. gr. Т. 150. р. 783.

а тај део се зове **агнецъ**, **ἄγνος** т. ј. јагње Божје које узима грехе света. Вадећи агнец говори свештеник, после речи **ђаконовихъ Козмій владыко: Ἰκὼ взѣмлетсѧ ѿ землѣи живѡтѣхъ ἐγὼ**¹⁾, јер се земаљски живот **ИХриста** завршио насилним начином.

Затим се поставља агнец на дискос лицем доле а мекотом горе, и пошто **ђакон** каже: **Пожри, владыко**, свештеник реже по мекоти агнеца до коре средом у знаку крста — тако да се агнец држи заједно кором — и свештеник при томе говори: „**Жрѣтсѧ агнецъ Бжій, взѣмлай грѣхъ мѣра, за мѣрскій живѡтѣхъ ѿ спасѣнїе**“. Овим резањем спрема се св. агнец за ломљење, које се врши на литургији верних при крају литургије верних после речи: „**Свѣтѧ свѣтѣмъ**“. Исто тако се овим резањем — и ломљењем агнеца касније — символишу страдања и смрт **ИХриста** на крсту и крсна жртва.²⁾ Најпосле се поставља св. агнец на дискосу лицем горе, и пошто **ђакон** каже: „**Проводи, владыко**“, свештеник бode копљем десну страну агнеца где пише **IG**, говорећи: **Єдинъ ѿ вѡинъ копїемъ ребра єгѡ проведѣ, ѿ ѧвїе ѿзїде крѡвь и вода: ѿ видѣвѣый свидѣтельствова, ѿ ѿстинно єсть свидѣтельство єгѡ** (Јов. 19, 34—35). Затим **ђакон** узевши у десну руку суд са вином а у леву суд са водом, говори свештенику: **Благослови, владыко, сѣбе соединѣнїе**. Пошто свештеник **благослови** вино и воду³⁾, **ђакон** улева у путир нешто вина и воде, да представи крв и воду, која је потекла из ребра **Спаситељева**.

Пошто је свештеник на овај начин спремио потребну материју за свршавање свете радње, узима у руке **другу просфору** (која може имати и печат са именом **Матере Божје**) и вади из ње троугаону честицу говорећи: „**Въ чѣсть ѿ пѧмѧть превлагословѣннѧ владычицы нашѧ Бжїи ѿ приснодѣвѣи Марїи, єже молитвѧми прїимїи, Гдїи, жѣртвѣ сїѡ въз пренебѣснѣи твѡї жѣртвенникъ. . .**“, и поставља је на дискос с десне стране агнеца, говорећи: „**Предстѧ царїца ѡдѣснѣю тебе, въз рѣзы позлащѣннѧ ѡдѣканна, предкрашѣнна** (Пс. 45, 9), јер као што по речима пророка на небу седи **Мати Божја** с десне стране

1) Исаија, 53, 8.

2) Испор. *Nicol. Cabasil.*, Liturgiae Exposit. код *Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 385.

3) Према словенским служабницима свештеник при благосиљању вина и воде ништа не говори, дочим према грчком евхологију свештеник благосиља вино и воду уз ову формулу благослова: *Εὐλογημένη ἡ ἐνωσις τῶν Ἀγίων σου πάντοτε· νῦν, καὶ ἄει, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* Ἀμήν.

Господа, тако се и на земљи у тајанственој свештеној радњи поставља њена честица с десне стране Сина, с десне стране агнеца, јер њој — као оној која је послужила божанској економији за наше спасење и која је корен велике жртве — припада већа слава и сјај него осталим светитељима, јер се од ње ваплотио ИХристос, и наткриљујући у слави остале свете она је и ближа Богу.¹⁾ И пошто по речима цркве молитве пресвете Богородице много могу пред небесним владиком, зато моли свештеник, да Господ Бог њеним молитвама прими ову жртву на пренебесни свој жртвеник.

Затим узима свештеник *трећу просфору* и вади из ње честице у спомен 1. пророка и претече Јована,²⁾ 2. осталих пророка, 3. апостола, 4. великих учитеља и јерарха, 5. мученика и мученица, 6. преподобних отаца и матера, 7. св. безсребреника, 8. св. богоотаца Јоакима и Ане и свију светитеља³⁾ и 9. светитеља чија се литургија врши; дакле из ове треће просфоре вади девет честица,⁴⁾ постављајући их с леве стране св. агнеца у три реда, међући одозго доле, тако да у сваком реду има три честице, што је све слика небеске јерархије, јер автор списа: »О црквеној јерархији« каже да је црквена јерархија слика небеске јерархије.⁵⁾

Затим узима свештеник *четврту просфору* и вади из ње честице за здравље и спас живих, и то прво моли свештеник у речима: „*Поманѝ, Ђлко челоѱќолюѱче...*“ да се Господ Бог сети православног епископства, православних патријараха, митрополита или епископа дијецезана,⁶⁾ часног

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis De sacra Liturgia* с. 94 код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 284.*

²⁾ У грчком тексту литургије прва честица из треће просфоре вади се у част и спомен Михаила и Гаврила и свију небеских сила: *Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ, καὶ πασῶν τῶν ἐπουρανίων Δυνάμεων Ἀσωμάτων,* а друга честица се у грчком евхологију вади у част претече и Крститеља Јована и осталих пророка.

³⁾ *Ἐξ ἀριστερῶν δε, ἐκ προσφορᾶς ἐτέρας τῇ λόγχῃ μερίδας ἐξάγων, σταυροειδῶς ἐκ τῆς σφραγίδος ὁ ἱερεὺς, τῶν ἁγίων ἀπάντων μνήμην ποιεῖται καὶ τιθεῖσι.* *Symeon. Thessalonic., ibid. p. 280.*

⁴⁾ Зато је и зову Руси »девятичинная просфора«.

⁵⁾ Испор. *Pseudo-Dionys. Areop., De eccl Hierarchia* с. II. §. 2. (*Migne, Patr. gr. T. III. p. 372.*)

⁶⁾ Свештеник је дужан да спомене овде у реду живих и онога архијереја који га је рукоположио, ако то није епископ дијецезан и ако је жив. Ако пак није жив, спомиње га међу мртвима.

презвитерства и у Христу ђаконства, свега чина свештеничког, свештеника, ђакона и све браће, коју је позвао Господ Бог у своје царство, и вади при томе честицу; још се моли свештеник, у речима: „Поманїи, ГѢи, благовѣрнаго...“ да се Господ Бог сети владара и владарског дома и вади при томе честицу; исто тако се моли свештеник да се Господ Бог сети свију оних живих, које хоће свештеник да спомене, и то: живих оснивача и добротвора цркве, чланова опћине, (за које хоће и за које је умољен да вади частице), својих пријатеља и чланова породице, вадећи за њих частице. Све ове частице за живе вади свештеник уз речи: Поманїи, ГѢи и спомињући њихово име и постављајући их у један ред испод агнеца.

И најпосле узима свештеник *цету* просфору и вади из ње частице за опроштај грехова умрлих, и меће их у ред испод реда частица за живе, спомињући уз речи: Поманїи, ГѢи (име) код сваке частице, пошто је прво изговорио молитву: *Ѡ памати ѡ ставленїи грѣхѡвѣ...* иза које поставља частицу, а завршује вађење из ове просфоре речима: *И всѣхъ вѣ надѣжди воскресїа живїи вѣчныа ѡ твоегѡ ѡбщїиа оубошїихъ православнохъ ѡтѣцъ ѡ братїи нашіхъ, человеколюбче ГѢи,* и меће частицу на крају реда за умрле.

Затим узима свештеник опет четврту просфору — из које је вадио за живе — и вадећи из ње частицу говори: „Поманїи, ГѢи, ѡ моє недостѡбнство, ѡ прости ми всѣкоє согрѣшїе, вѡльноє же ѡ невѡльноє“, а частицу меће у ред живих на крај. Овако постављене частице на дискусу поред агнеца, представљају тријумфујућу и воинствујућу цркву, од којих свака има једну те исту главу Господа Исуса Христа.

После постављања частица на позив ђаконов: *Благословїи, владыко, кадыло, благосїла свештеник кадыло речима: „Кадїло тебе принесїмъ, Хѡте Бже нашъ, вѣ коню благоуханїа дхѡвнагъ, ѣже прїемъ вѣ принесїный твої жѣртвенникъ, вознїспосїи намъ благодатъ престѡгѡ твоегѡ Дха“,* и затим кади звездицу и меће је изнад частица на дискусу, говорећи после речи ђаконових — *Гдѣ помолїмса* —: „И прїшѣдши звѣзда, ста вѣрхѣ, ѡдѣже вѣ отрочѣ“. ¹⁾ Звездицу пак меће зато, да се ништа не би дотакло св. хлеба, и да би симболизовао ону чудну звезду, која је маге довела до витлејемских јасала. Затим

¹⁾ Мат. 2, 9.

пошто ђакон каже: **ГДѢ помѡлимса**, јереј окадивши први покровач (т. ј. држи покровач унутрашњом страном над кадоницом) покрива њиме хлеб са диском говорећи: „**ГДѢ воцдрѡса, вѡ лѣпотѣ ѡблагѣса. . .**“¹⁾ затим кади свештеник на исти начин други покривач и на позив ђаконов: **Покрѡй, владѣко** покрива њиме св. путир говорећи: „**Покрѡй небеса до вродѣтель твоѡ, Хрѣте, ѡ хвалѡ твоѡ испѡлнь землѡ**“.²⁾ И нај- после кади свештеник и трећи покровач — ваздух — као и други, и покривајући њиме дискос и путир, говори: „**Покрѡй насѡ крѡвомѡ крилѡ твоѡю. . .**“³⁾

Ово покривање се врши из опрезности да ништа не падне у св. путир, као и због симболизовања оних покрова, у које је био увијен Господ Исус Христос, и ради ознаке, да је сила и свемогућство Исуса Христа од првих година Његова живота било сакривено под хаљином тела.⁴⁾ Најпосле кади свештеник три пута предложене даре говорећи: „**Благословѣнѡ Бѣѡ насѡ, сѡце благоволикѡй, слава твѡѡ, — а ђакон: Ксегдѡ, нынѣ ѡ прѡснѡ. . .**“ којим се речима приноси Богу слава и благодарност, што је изволео послати свога јединца Сина, који је ваплотивши се и на крсту распет искупио род људски.

Затим клањајући се ђакон и свештеник 3 пута, говори ђакон: „**Ѡ предложѣнныхѡ честныхѡ дарѣхѡ ГДѢ помѡлимса**“, на што свештеник говори **молѡтвѣ предложѣнѡ**: „**Бже, Бже насѡ. . .**“ молећи у њој, да Господ Бог благослови предложење (принос) ово, да га прими у свој небесни жртвеник, да се сети оних који су га принели и за које се приноси, и да нас неосуђене сачува у свештеној радњи божанских тајана. Овом молитвом свештеник не приноси свете даре као жртву, него их само одређује за жртву и благословом чини достојнима за свету евхаристију. На крају говори свештеник отпуст, спомињући у њему онога светитеља чија се литургија врши, Св. Василија Великог или Св. Јована Златоустога. После отпуста кади ђакон проскомидију и часни престо са све

¹⁾ Пс. 92, 1—5.

²⁾ Авак. 3, 3 са додатком: Христѣ.

³⁾ Пс. 17, 8. 9.

⁴⁾ καὶ ταῦτα λέγει, καὶ καλύπτει τὰ δῶρα, τὸν ἄρτον δηλονότι καὶ τὸ ποτήριον, πέπλοις τριῶν, καὶ θυμᾶ πανταχόθεν. Καὶ γὰρ συνεκαλύπτετο μὲν τῶς ἡ τοῦ σεσαρκωμένου Θεοῦ δύναμις, ἕως τοῦ καιροῦ τῶν θαυμάτων, καὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ μάρτυριαις. *Nicol. Cabasil.* Ibid. pag. 389.

четири стране, говорећи при томе: „**Во грѣбѣ плѣтски, во ѿдѣ же съ дшїю ѿкъ Б҃га.**...“ Овај се тропар говори при кађењу часне трапезе зато, што ова према св. оцима значи пре свега гроб Христов и узвишен престо Његова царства заједно са Оцем и св. Духом.¹⁾

Затим кади ђакон олтар около и цео храм,²⁾ говорећи Пс. 50. Кађењем се приноси Богу поштовање и показује, да Он делује заједно са св. Духом и да се кроз ову тајну излила благодат Духа на цео свет.³⁾

У овом делу литургије свештеник спремајући материју за св. евхаристију, спомиње нека пророштва и предслике, које се односе на смрт Спаситељевоу. Исто тако спомиње свештеник овде целу цркву земаљску и небесну, молећи се не само за живе, него и за мртве. Ово има да опомене присутне Хришћане да мисле на узрок смрти ИХриста, на пророштва, којима се оснажила нада спасења рода људског, и да благодаре Богу што нас је удостојио живота установљењем НЗавета. Исто тако сједињују Хришћани своје молитве са свештениковима, молећи светитеље Божје, да се њиховим молитвама и ми удостојимо да свршимо земаљски пут у истинитој вери, у покајању и добрим делима, и тако као и они стечемо наследство вечнога живота.⁴⁾

27. Чин литургије оглашених.

Пре почетка литургије оглашених свуче се завеса са царских двери, а свештеник и ђакон ступају пред часну трапезу, и подижући руке у вис⁵⁾ говоре три пута молитву: „**Црѣ невѣснїи, ѿутѣшителю, дшїе ѿистинны.**...“, јер силаском св. Духа постају способни за достојно вршење св. радња. Сваки пут иза молитве поклоне се и прекрсте. После призивања Св. Духа слуге олтара славе Бога анђеоском песмом: „**Гл҃ва въ вѣшнихъ Б҃ѣ, ѿ на землї мїрѣ, въ челоуцѣхъ благоволѣнїе**“, говорећи је два пута и сећајући се њоме својевољног ваплоћења Спаситељевога ради искупљења рода људског, и нај-

1) Испор. *Symeon Thessalonic.* ibid. p. 292.

2) Види 22. глава Устава.

3) Испор. *Венїаминѣ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 171.

4) Ако свештеник служи без ђакона, онда не говори свештеник на проскомидији и на литургији оно што ђакон има да каже, него само јектенија и чин литургије.

5) О овоме ништа не каже служабник, но то је опћи обичај.

после говоре једанпут речи псалмопевца: „Гдѣи, оустнѣ мои ѿверзеши, ѿ оустѣ моѣ возвѣстѣтъ хвалѣ моѣ“.¹⁾ Затим целива свештеник св. јеванђелије, а ђакон часну трапезу. Св. јеванђелије постављено је на средину часне трапезе и симболизују Исуса Христа Цара. Због тога свештеник ступајући к престолу, одаје част ИХристу целивањем јеванђелија, а ђакон свестан свога нижег звања, задовољава се само дотицањем трапезе.²⁾

Затим приклања ђакон главу пред свештеником у знак послушности код светих радња и држећи орар са три прста говори: „Врема сотворити Гдѣви, владыко, благослові. Реч „сотворити“ узета је из речи самога ИХриста при постављању тајне евхаристије: „Сіѣ творите въз моѣ воспоминаніѣ“.³⁾ Ђакон свестан величанства Божјег а своје немоћи и недостојности, да би могао вршити служење као што треба, моли од свештеника благослов, а свештеник га благосиља говорећи: „Благословѣнъ Бгъ нашъ всегда, нынѣ ѿ приснѣ ѿ во вѣки, вѣкѣвъ“. Затим ђакон: „Помолиса ѿ мнѣ, владыко святѣи“, а свештеник одговара: „Да исправитъ Гдѣ стѣпѣ твоѣ; и најпосле каже ђакон: „Помани ма, владыко святѣи“, а свештеник одговара: „Да поманѣтъ тѣ Гдѣ Бгъ во царствѣи своѣмъ, всегда, нынѣ ѿ приснѣ ѿ во вѣки вѣкѣвъ“. Ђакон каже: *Иминъ*, и оснажен овим благословом и молитвама свештеника, поклонивши се излази кроз северне двери и ставши на обично место⁴⁾ т. ј. на амвон и клањајући се три пута говори у себи: „Гдѣи, оустнѣ мои ѿверзеши, ѿ оустѣ моѣ возвѣстѣтъ хвалѣ твоѣ“, а затим узвишеним гласом: „Благослові, владыко“,⁵⁾ на што свештеник

¹⁾ Пс. 50, 17.

²⁾ *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 174.

³⁾ Лук. 22, 19.

⁴⁾ У служабнику често сремамо израз „на ѿбѣчѣнѣмъ мѣстѣ“, а обично место није увек једно те исто, него је једанпут амвон, други пут пред царским дверима, пред иконом Богородичином, и т. д. У служабнику овде стоји: „ѿ стѣвъ на ѿбѣчѣнѣмъ мѣстѣ, прѣмѣ стѣмъ двѣрѣи“...

⁵⁾ *Εὐλόγησον δεσποτα*. Речју *δεσπότης* означава се уопће свако лице које има власт и силу да управља и води друге (I Петр. 2, 18. I Тим. 6, 1). Овим изразом означава се сам Господ Бог који влада свима створењима (Дел. 4, 24) и Исус Христос, која има сваку власт на небесима и на земљи (II Петр. 2, 1; Мат. 28, 18). А пошто су презвитери и епископи у цркви снабдени влашћу од самога Исуса Христа да врше свете радње и воде његову цркву, то се и они од старих времена зову »владыками«, али не у политичком смислу као тирани људи и они који ограничавају слободу људи, него који их држећи се закона ИХриста

узевши у обе руке св. јеванђелије и чинећи њиме крст изнад антиминос¹⁾ говори исто тако узвишеним гласом: „Благословѣно царство ѿца ѿ сѣна ѿ сѣгаго дѣха, нѣиѣнѣ ѿ присноу ѿ во вѣки вѣкѣвѣх“. Свештеник чини крст са св. јеванђелијем не само зато што се побожни хришћани крсте пре почетка свакога рада, него и нарочито зато, да би означио, да ће ову свештену службу слати к Богу, кога по учењу самога Сина Божјег поштујемо у три лица, а у знак благодарности за спасоносни Његов живот, дела и крсну смрт, о чему се свему говори у овој свештеној књизи (т. ј. јеванђелију).²⁾

Народ на свештениково слављење једнога Бога у три лица крстећи се и клањајући се одговара са: **Ѹмѣнь**, т. ј. *тако нека буде*. Затим говори ђакон *велику јектенију*, која се говори у почетку вечерња и јутрења и којом се народ побуђује на молитву, а која уједно и казује, да литургија није само успомена дела Христових, него и молитва за разне потребе људске. Иза јектеније: **Ѹ плаќающихъ** умећу се разне молбе, н. пр. за болне, као и за друге разне потребе. Велика јектенија се завршују возгласом: „**Ѹкѡ подобѣтъ тѣбѣ...**“ Иза велике јектеније поју се *антифони*, у којима су хвале ваплоћеном једнородном Сину сходно празнику и слављењу дана и који освећују присутне и оне који призивају благодат св. Духа. Јер по речима св. Јована Златоустога св. Дух не силази само у св. тајни, него и у молитвама и песмама.³⁾

ослобађају од истинитог ропства и понижења, чинећи од дече гнева (Ефес. 2, 3) децу Божју (Јов. 1, 12; I. Кор. 7, 22), избрани народ, царско свештенство, свети народ, народ обновљења (I. Петр. 2, 9). У овом смислу и ђакон зове презвитера код вршења св. радња *дѣспота*, а овим именом у истом смислу зове се и епископ код ових радња.

¹⁾ Ово, да свештеник чини крст јеванђелијем изнад антиминос, не стоји у служабнику, него у архијерејском чиновнику, одакле је прешло и у јерејско служење.

²⁾ О слављењу Бога у Тројици каже патријарх Герман: „*Τι οὖν τὸ τρισὸν ἐπιφημίξει τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ τὸ ἐνιαῖον; Οὐ γάρ, „Ἐδλογητὸς Θεός“ ἢ „Ἐδλογημένη τοῦ Θεοῦ βασιλεία...“ ἀλλὰ τοῖς προσώποις διηρημένοις „Ἐδλογημένη ἡ βασιλεία, φησί, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.“ Ἔτι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου πρώτης, ἔμαθον οἱ ἄνθρωποι ὡς εἶη τρία πρόσωπα ὁ Θεός. Ταύτης δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελοῦμενα· ὅτε ἐν τοῖς προσώποις αὐτῶν ἕδει προλάμπειν καὶ κηρύττεσθαι τὴν Τριάδα. Καὶ ὑπὸ τῶν ἄνω Δυνάμεων δοξάζεται ὁ Θεός τρισὶν ἁγιασμοῖς, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπων ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ ἐδλογεῖται, ὅς δυνάμει θεότητος αὐτοῦ τὸν ἄδην ἐσκόλευσε, καὶ ἡμᾶς ἡλευθέρωσε (Germani Rerum ecclesiast. Contempl. код Migne, Patr. gr. T. 98. p. 402.).*

³⁾ *Joannes Chrysostomus*, Hom. 3. in epist. ad Ephes. c. 1 (Migne, Patr. gr. T. 62. p. 24.

Антифони се поју на литургији подељени у три дела у част св. Тројице. Према литургичком времену имамо три врсте антифона на литургији: 1. антифоне свакидашња (по всѧ днѧ), 2. антифоне васкрсне или изобразителне и 3. антифоне празничне.¹⁾ Стиховима СЗавета додају се песме НЗавета, те се тако као сједињују оба завета Стари и Нови, приказујући тако јединство људи, који заједничком хвалом славе и хвале моћ и доброту Божју.

Цела литургија од почетка до краја приказује идеју и дело искупљења рода људског и отуда цела литургија и поједине радње св. литургије имају своје значење, које се односи на поједине догађаје из дела спасења. И када цела св. литургија приказује сва дела Исуса Христа, долазак на земљу, смрт, васкрс, вазнесење на небо, то онда почетак литургије приказује оно што се догодило у почетку живота ИХриста, наиме долазак, јављање, учење и чуда Његова, а оно што се врши касније на св. литургији, приказује смрт, васкрс и узношење ИХриста на небо.²⁾ Зато псалми који се поју у почетку св. литургије значе прво време ваплоћења Христова; а оно што долази иза њих, наиме читање Св. Писма, значи оно, што је дошло касније.³⁾

Први свакидашњи антифон препоручује и позива на слављење и исповедање имена Вишњегга, и милосрђа и правде Бога Оца и Сина, и као почетак и увод је онога што за њиме долази.⁴⁾ Други свакидашњи антифон је хвала царства, лепоте и моћи Сина Божјегга, а њиме се означава почетак живота ИХриста на земљи, када је ИХристос већ био на свету, а свет га не познаде, време до Јована, када још не беше упаљена светлост.⁵⁾

Песма „**Єдинорѡднѧй Сѧнѧ** . . .“ показује да се ваплоћење Сина сада остварило, констатујући тако истинитост пророштвава која се односе на ваплоћење Исуса Христа. Наро-

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургија, I. део, стр. 221. и 222.

²⁾ Испор. *Nicol. Cabasila*, спом. д. *ibid.* p. 404.

³⁾ *Nicolai Cabasilae* Liturg. Expos. код *Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 404.: "Οτεν οί φαλμοί, ως αν̄ εν̄ προομιόις τής μυσταγωγίας ἀδόμενοι, τὸν Χριστοῦ οἰκονομίας σημαίνουσι· τὰ δε μετὰ τούτων, αἴτε τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀναγνώσεις, καὶ τὰ ἄλλα, τὸ ἐφεξῆς. Καὶ μὴν ἄλλη τις εἶναι εἶρηται ἢ αἰτία τῶν φαλμωδιῶν, καὶ τῶν Γραφῶν· προκαθαρισίαν τινὰ πρὸς τὰ μυστήρια, καὶ παρασκευάς· ἀλλ̄ οὐδὲν κωλύει καὶ τοῦτο κακῆϊο δύνασθαι, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ τοὺς πιστοὺς ἀγιάζειν, καὶ τὴν οἰκονομίαν σημαίνειν.

⁴⁾ Испор. *Nicol. Cabasil.* спом. д. *ibid.* p. 405.

⁵⁾ *Ibid.* p. 407.

чито значи ова песма време, када се ИХристос крстио на Јордану и када је Родитељев глас посведочио јасно и вечно, да је ово његов мили (љубљени) Син, један из св. Тројице. Ову је химну саставио цар Јустинијан Велики (527.—565),¹⁾ који је сазидавши 532.—537. г. величанствену цркву названу од њега „*Σοφία τοῦ Θεοῦ*“ предао је цркви, да се поје на св. литургији у част једнородног Сина Божјег, који се непромењљиво ваплотио од пресвете Богородице и пречисте девојке Марије, а против Несторијеве јереси, који је учио, да мати Божја не треба да се зове Богородица, него Христородица, јер је она родила само човека, а не Богочовека, а које је учење осуђено анатемом на трећем васељенском сабору у Ефесу.²⁾

У трећем дневном антифону пророк угледавши појаву ИХриста позива све људе на слављење и величање Његово.³⁾ Суботом и недељом поју се после велике јектеније на литургији антифони изобразителни или васкрсни, а на дванаест Господњих празника (осим Сретенија) поју се празнични антифони.⁴⁾

За време појања првога антифона чита свештеник тајно молитву: „*ГДн БЖје нАШЖ, ЁГЉЖЕ ДЕРЖАКА НЕСКАЗАНА*“... у којој моли Бога да по своме милосрђу милостиво погледа на нас и на св. храм, и да нама и онима који се с нама моле учини богате милости и милосрђа. После велике јектеније ђакон силази са амвона и за време појања првога антифона стоји пред иконом Спаситељевом држећи орап са три прста десне руке. Иза првога антифона ђакон долази пред царске двери и поклонивши се говори малу јектенију: *ПАКИ Й ПАКИ МІРОМЖ ГДЖ помОЛИМСА*, која се завршује возгласом свештеника: *ЙКЖ ТКОЉ ДЕРЖАКА Й ТКОЉ ЁСТЬ ЦАРЕТКО*... на што појци од-

¹⁾ Испор. *Georgii Cedreni Historiarum Compendium*, код *Migne*, Patr. gr. T. 121. p. 709. и *Goar*, спом. д. p. 124. Види и *Christ-Paranikas*, *Anthologia graeca*, p. XLIV.

²⁾ *S. Germani Rerum eccl. Contemplatio* код *Migne*, Patr. gr. T. 98. p. 404: *Ἐνοι δὲ λέγουσιν, ὅτι τὸ αὐτὸ τροπᾶριον ἐκπεφώνηται παρὰ τοῦ τῆς θείας λήξεως βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, σφόδρα καὶ αὐτὸ τοῖς συμβόλοις τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἐφαρμόζον. Οὗτος γὰρ φησὶν, ὁ γεννηθεὶς, ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ λόγος προανάρχου Πατρὸς ὑπάρχων, καταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου, ἀτρέπτου μεινάσης τῆς θεότητος καὶ ἀσυγχύτου, εἰς ἔστι τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνανθρωπήσας καὶ σταυρωθῆναι καταδεξάμενος, ὁ καὶ ἐν Τρισαγίῳ ὕμνῳ συνδοξαζόμενος ὑπο τῶν νοερῶν καὶ οὐρανίων Δυνάμεων. Ἀνεκφοιτήτως γὰρ καὶ ἀχωρίστως τῶν πατρικῶν κόλπων καταβας σεσάρκωται. Αὐτὸς οὖν ἔστι ὁ ἔξω ἡμᾶς.*

³⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturgiae Expositio* код *Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 409.

⁴⁾ Види о овим антифонима *Л. Мирковић*, *Православна Литургика*, I. део, стр. 221. и 222.

говарају: **ѸмѸнѸ**. Када се поје други антифон ђакон одлази и стаје пред икону Богородичину, а свештеник чита молитву; „**ГДн БЖе нѸшѸ, спасѸ лѸдн твоѸ**“... , иза чега ђакон пред царским дверима опет говори малу јектенију, коју свештеник завршује возгласом „**ѸкѸ блѸгѸ Ѹ челокѸколѸвецѸ**...“ За време појања трећег антифона ђакон улази у олтар кроз јужне двери а свештеник чита молитву: „**Ѹже ѸбщѸмѸ сѸѸ Ѹ соглѸснѸмѸ даровѸвѸмѸ нѸмѸ молѸтѸвѸ**...“

Када је свештеник свршио молитву коју је читао за време трећег антифона, отвара царске двери (на **БлѸжѸни ѸстѸ**, а код дневних и празничних антифона код трећег антифона) и на **ГлѸва ѸѸс Ѹ ГѸнѸ** чини са ђаконом *мали вход* (τὴν εἴσοδον μικράν) или *вход са јеванђелијем* (τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐαγγελίου).

Чин малога входа бива овако: пошто се свештеник и ђакон три пута поклоне пред часном трапезом, узима свештеник св. јеванђелије, даје га ђакону који носи св. јеванђелије при прсима, и обилазе десно око часне трапезе, клањајући се код сваке стране часној трапези, горњем престолу и жртвенику, и излазе на северне двери, где их дочекају свећеносци који иду пред њима. Дошавши на обично место (овде је то иза амвона) у храму, приклањају овде обојица главе, и пошто ђакон каже: **ГДс помѸлнѸмѸ**, говори свештеник тајно малитву входа: „**БлѸко ГДн БЖе нѸшѸ, ѸстѸтѸкѸвѸмѸ на небѸсѸхѸ чѸны Ѹ кѸнѸства ѸгѸлѸ Ѹ ѸрѸѸгѸлѸ**...“ Када се сврши молитва входа, говори ђакон свештенику показујући десницом са орарем према истоку: **БлагословѸ, владѸко, сѸѸѸмѸ вѸѸдѸ**, а свештеник благосиљајући према истоку говори: **БлагословѸнѸз вѸѸдѸ сѸѸѸмѸ твоѸхѸ, ксѸгдѸ, нѸнѸѸ**... Затим ђакон даје свештенику св. јеванђелије да га целива, или ако нема ђакона, онда сам свештеник на входу носи свето јеванђелије и сам га целива. Пошто ђакон оде пред царске двери, када се отпоје тропар канона на **Ѹ нѸнѸѸ**, уздиже мало руке и показујући св. јеванђелије говори велгласно: **ПрѸмѸдростѸ, прѸсти** (Σοφία, Ὁρθοί). Затим поклонивши се улазе ђакон и свештеник у олтар. и пошто ђакон остави св. јеванђелије на часни престо, појци поју: „**ПрѸдѸйте, поклонѸмѸ Ѹ припадѸмѸ ко ХрѸстѸ. СпасѸ нѸ, ГѸне вѸжѸй, ко сѸѸѸмѸ дѸнѸкѸ сѸй, поѸщѸмѸ тѸ: ѸлѸлѸшѸ**“.¹⁾

Овај вход има свој постанак у првим временима хришћанске цркве. У старој хришћанској цркви беху — по узору старо-заветног храма — у олтару две собе или нишне (удубљења), једна с десне а друга с леве стране, које се зваху пастофорије, *пαστοφόρια*. У једној од ових чуваху се књиге, одежде и друге посвећене ствари, и зато се ова соба или нишна звала ризница, *σχενοφυλάκιον*, или ђаконик, *διακονικόν*, јер су

¹⁾ Ова је песма састављена из речи псалама 94, 6 и 105, 47.

Ћакони чували одежде и друге црквене ствари. У другу од ових пастофорија постављани су приноси народа, хлеб, вино, восак, тамјан и т. д., од којих се приноса одабираху и спремаху дарови за вршење свете радње, и овај део храма звао се *πρόδρομος*. Када је на св. литургији дошло да се поју антифони и када се приближивало читање св. јеванђелија, одлазили су ѓакони у ризницу и узимајући тамо св. јеванђелије, износили су га у скуп браће, зато се и зове ово изношење вход са јеванђелијем. Када се иза читања св. јеванђелија приближавало време освећења дарова, одлазили су ѓакони на место где се постављаху приноси, и узимајући тамо хлеб и вино одабрано за св. евхаристију, доносили су их на часну трапезу, и ово преношење дарова зове се и данас велики вход (*μεγάλη εἴσοδος*), који се врши са нарочитом свечаношћу.

Касније је входовима дано симболичко значење. Јеванђелије значи овде И Христа, а вход са јеванђелијем значи долазак Сина Божјег и силазак на свет ради проповедања јеванђелија.¹⁾

Вход овде почиње из олтар, светиње над светињама, јер је и Христос сишао са висина небеских станова и до-нео учење од Оца небеског. Свећњаци који се носе пред св. јеванђелијем значе светлост јеванђеоског учења, или ови свећњаци значе још Претечу Господњег и Крститеља Јована или и друге пророке, који беху пре Христа и јављаху долазак Христов.²⁾ Молитва входа: „*Εἰς τὸ ἄγιον Ἰησοῦς*...“ састављена и предана цркви од св. Василија Великог има смисао, да као што на небесима пред престолом Господњим стоје чете и војске анђела и арханђела славећи непрестано Господа, исто тако се моли и свештеник при уласку у олтар, као у небо, да овај вход буде сједињен са четама анђела и арханђела, који код приношења жртве хвале

¹⁾ Ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου ἐμφαίνει τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν εἴσοδον τὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος „Ὅταν εἰσαγάγῃ (ἦγουν, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ) τὸν Πρωτότοκον (τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ) εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει. Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ. *Germani*, *Rerum eccl. Contempl.* ibid. p. 406. Τούτων δὲ ἀσθέντων, ὁ ἱερεὺς ἐν μέσῳ πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἱστάμενος ὑποῦ τὸ Εὐαγγέλιον αἶρεῖ, καὶ ἀναδείκνυσι τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Κυρίου σημαίνων, ὅτε ἤρξατο φαίνεσθαι. Διὰ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Χριστὸς δηλοῦται· ὡσπερ τὰ προφητικὰ βιβλία προφητῶν λέγονται· κατὰ τὸ εἰρμένον ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὸν πλοῦσιον, „Ἐχουσι Μωσῆα καὶ τοὺς προφήτας“ τὰ βιβλία λέγοντες. *Nicol. Cabasil.* спом. д. ibid. p. 412.

²⁾ Испор. Д. Смоловичъ, Литургика, 1861. стр. 91.

и благодарности служе заједно са њиме, и заједно са њиме славе доброту Божју. Затим свештеник претпостављајући испуњење ових молби, говори речи: **Благословѣнъ вхѣдъ стѣхъ твоихъ**. . . т. ј. Господ шаље при улазу у олтар на своје слуге свој дар, а свештеник је потпомогнут за тај улазак приношењем молитава и хвала својих. — Целивање св. јеванђелија значи част која се указује ИХристу и благодарност за откривење воље Божје и за дело искупљења нашега.

Речи: „**прѣмѣдростъ, прѣсти**“ употребљаване су у старој хришћанској цркви као опомена, да се браћа која су на богослужењу, исправе на својим местима. Наиме хришћани старе цркве су за време појединих радња на богослужењу седели, а када се приближивали какви важнији моменти н. пр. читање св. јеванђелија, тада је ђакон гласно рекао: **прѣмѣдростъ, прѣсти**, опомињући тиме хришћане да долази премудрост Божја те да се исправе на својим местима и да стоје право, слушајући у овоме псловају оно што има да се прикаже било речима, било црквеним симболичким радњама.¹⁾

Најпосле отварање царских двери при входу са јеванђелијем значи, да је вернима доласком ИХриста на земљу отворен улазак у небо.

Иза входа са јеванђелијем поју појци *тропаре и кондаке*. Као што јеванђелије значи ИХриста, тако се после уздизања јеванђелија поју ове песме, да би се означило како се Христово учење остварило у животу светитеља Божјих, и да би се и светитељима као извршитељима учења

¹⁾ *Никола Кавасила* пише о смислу речи **прѣмѣдростъ, прѣсти** ово: Шта значи ова опомена? Речи **прѣмѣдростъ, прѣсти** упућују нас, да би гледајући и слушајући свете радње на литургији схватили у њима сакривену Божју премудрост и да стојимо прости (*ἄρθοι*) т. ј. право, јер хоћемо да приступимо Богу и његовим страшним тајнама. Зато не са немарношћу, него са пажњом и побожношћу треба све да гледамо, говоримо и слушамо. Први знак ове наше пажње је право и бодро држање тела нашега. . . Но зашто је речено **прѣмѣдростъ**? Пошто литургија по установљењу самога Спаситеља треба да представи економију спасења рода људског, коју св. апостол Павле назива *многоразличною прѣмѣдростию Божию* (Еф. 3, 10), то је црква приказујући читањем, песмама, молитвама, радњама и богослужбеним обредима тајну спасења, употребила апостолски назив **прѣмѣдростъ** као усклик, да би њиме објавила да долази тајна и да би присутне побудила на потребну пажњу и размисљање, које приличи свештеној радњи. Види *И. Дмишевскій*, *Истор. догм. и таинствен. изъясненіе божеств. литургиі*, Спб. 1884. стр. 148. *Испор. и Nicolai Cabasilae, Liturg. Exposit. ibid. p. 413.*

Христова указала припадајућа част. Док се поју тропари чита свештеник тајно молитву $\tau\rho\iota\sigma\epsilon\tau\acute{\alpha}\gamma\omega\ \pi\acute{\kappa}\eta\eta\acute{\alpha}$: „Бже сѣи, ѡже во сѣиχх почиѡи. .“ Управо ова молитва би требала да се чита за време трисвете песме, но обично се преноси овамо за време појања тропара.

Пошто се свештеник молио Богу да његов вход у олтар буде вход светих анђела, то сада после входа слави црква Господа *трисветом песмом*, којом Га и анђели славе на небу, због чега се ова песма у старини и звала »анђеоска песма«, $\delta\mu\nu\lambda\omicron\gamma\iota\alpha\ \acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\omega\nu$ и »жерувимска песма«, $\chi\epsilon\rho\upsilon\beta\iota\kappa\delta\varsigma\ \delta\mu\nu\omicron\varsigma$. Но пре него што се почне ова песма, за време последњег тропара, приклања ђакон главу пред свештеником држећи ораp у руци и говори: *Благословѡ владѡко, вреѡа три-сѣаγω*. Када се на богослужењу почиње који важнији чин, долази ђакон к презватуpу и моли од њега благослов, показујући овим молењем своју зависност од свештеника и своју смерност, а уједно означајући тиме и почетак какве нове и важније радње на богослужењу, као што је то овде случај¹⁾. Пошто свештеник благослови ђакона, одлази овај близу св. двери (царских) и показујући ораpом према икони Спаситељевој говори тихо: „Гди, спасѡ благочестѡвѡѡ ѡ ѡсѡиши нѡ“, а свештеник иза последњег тропара говори гласно: „Иѡкѡ свѡтѡ ѡсѡ, Бже нѡшѡ, ѡ тѡвѣ слѡвѡ возсылѡѡѡ, ѡѡѡ ѡ сѡѡ ѡ сѣѡѡѡ Дѡѡ, нѡнѣ ѡ прѡснѡ“, а ђакон довршује: „ѡ во вѣки вѣкѡвѡ“, ѡшто појци кажу: *ѡмѡнѡ*. Ђакон изговарајући речи „ѡ во вѣки вѣкѡвѡ“, подиже ораp и окрећући се према народу и показујући према њему, као да хоће да позове и народ да и он поје трисвету песму „непрестаними гласѡ“, „ѡ во вѣки вѣкѡвѡ“.²⁾ Народ потакнут овим узгласом на појање трисвете песме запоје: „Свѡтѡѡ Бже, свѡтѡѡ крѣпкѡѡ, свѡтѡѡ вѡсмертнѡѡ, помѡлѡѡ нѡсѡ“.³⁾

Песма *Свѡтѡѡ Бже* поје се овде више пута што и серафими непрестано поју: *Свѡтѡѡ, свѡтѡѡ, свѡтѡѡ*. А када се отпоје три пута, додаје се славословије: *Слѡва ѡѡѡ, ѡ ѡнѡ ѡ сѣѡѡѡ Дѡѡ, ѡ нѡнѣ ѡ прѡснѡ ѡ во вѣки вѣкѡвѡ, ѡмѡнѡ*, да би се означило, како се ова песма поје у славу Бога у три лица; затим се поје: „сѣиѡ вѡсмертнѡѡ помѡлѡѡ нѡсѡ“, и још

¹⁾ *Венѡминѡ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 185.

²⁾ Истр. *Nicolai Cabasilae* Liturg. Expositio ibid. p. 413.

³⁾ У поставку и значењу ових речи види *Л. Мирковић*, Православна Литургиѡа, I. део, стр. 202. и 207.

једном: **Свѣтѣи Бѣжѣ** цело. Док се поје трисвето, говоре и свештеник и ђакон трисвето чинећи уједно и поклоне пред св. трапезом, затим каже ђакон: **Повѣли владыко**, којим речима објављује одлазак горњему престолу, а свештеник одлазећи према овоме говори: „**Благословѣнъ градскій во ѿмѣ ГДне**, тј. Христос обећани у пророштвима, затим откривен свету у входу са јеванђелијем и у трисветој песми. Одласком к горњем престолу симболише свештеник И Христа као цара и посредника, који долази да узме у владавину царство своје.

Затим ђакон каже: „**Благословѣи, владыко, горнѣи престолъ**“, а свештеник стојећи пред њиме (горњим престолом) и благосиљајући га говори: „**Благословѣнъ еси на престолѣ славы царствѣа твоегѡ, сѣдѣи на херувимѣхъ, всегда, нынѣ и присно и во вѣки вѣкѡвхъ**“¹⁾ и узлази на сто, престо, δευτερος θρόνος, који је поред архијерејског престола и једном степеницом нижи од архијерејског престола²⁾. Епископов сто (θρόνος, καθέδρα) заједно са столовима презвитера зове се *ισθον σύνθρονον*³⁾ — свето сопрестоље.

Употребу сопрестоља видимо у првим хришћанским временима. Према Јевсевију⁴⁾ имао је Јаков брат Господњи и први епископ јерусалимски у цркви засебно место за стојање, које место Јевсевије зове престо. Исто тако је и Марко први епископ александријски имао у цркви засебно место за стојање, које место Григорије Назијанзин⁵⁾ такође зове трон. У Апостолским Установама, тамо где је говор о храму, стоји ово: „*У средини је подигнуш епископски сто, а са обе стране седе свештеници, а ђакони стоје*“. А ови столови или престоли подизани су у ту сврху, да би епископи као управитељи стада Христова могли видети у цркви поједине верне и посматрати њихово понашање за време проповедања или читања речи Божје и за време молитава, а с друге стране да би и народ који је на богослужењу могао видети епископе⁶⁾. Презвитер не сме седети на горњем престолу, него само са стране горњег престола.

¹⁾ Овде код благосиљања горњег престола, као што сам видео, греше многи наши свештеници тако, што не благосиљају горњи престо него жртвеник, што пак није правилно.

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 104.

³⁾ Испор. *Du-Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Lugduni 1688. p. 498.

⁴⁾ *Evsebius*, Hist. eccl. lib. VII. c. 19. (*Migne* Patr. gr. T. 20. p. 681).

⁵⁾ *Gregor. Naz.*, Oratio 21. In laudem Athanasii Magn. (*Migne*, Patr. gr. T. 35. p. 1089).

⁶⁾ Испор. *И. Димитревскій*, спом. д. стр. 162.

Сопрестоље у олтару симболише престо Христов на небу, а степенице испод њих означавају чин сваког од архијереја и свештеника¹⁾. Архијереј седећи на сопрестољу симболише ИХриста, а нарочито седење ИХриста с десне стране Оца небеског, а свештеници, који седе заједно са њиме симболишу апостоле.

Када се сврши трисвета песма ђакон каже код царских двери: **Βόννημνξ**, чиме опомиње верне на пажњу, а свештеник окренут лицем према народу говори: **Μίρξ всκμνξ** благо-сиљијући их уз то, призивајући тако на хришћане мир и благослов Божји, што нам је најпотребније. Чатац одговара: **Ϊ δέχωνι τвоеμξ**, т. ј. жели исти мир и свештенику, који је поделио вернима, затим чатац чита **прокимен**²⁾ који укратко казује садржину, идеју, значење читања које долази, и узима се обично из псалема, у којима су пророштва о Христу. Прокимен се зове зато што је постављен испред неколико стихова, који долазе иза њега.³⁾ Затим ђакон каже: **πρεμξ-δρостξ**,⁴⁾ нашто чатац стојећи посред храма одговара из које ће књиге (Дела Апостолска, посланице Св. Ап. Павла, саборне посланице) читати. Ђакон опет каже: **βόννημνξ**, и чатац чита **Апостол**, т. ј. одређен одељак из посланица, или Дела Апостолских. За време читања народ и ђакон стоје, а епископ и презвитери седе на споменутим местима сопрестоља, јер они имају апостолски дар учења и управљања. Ђакон пак узима кадионицу, одлази свештенику и примивши од њега благослов уз молитву кадила, кади часну трапезу са четири стране, горњи престо, жртвеник, иконостас, и цео храм са солеје. Управо требао би ђакон да кади не за време читања Апостола, него за време појања **Ϊλλιλξία** иза апостола, но пошто тада нема довољно времена, то кади за време читања апостола.

¹⁾ Није никоме осим епископа и презвитера дозвољено да седи у овим столовима, па ни ђаконима. За њих је одређено друго место које се зове ђаконик, где им је дозвољено седети; а ипођакони и чаци стоје ван олтара, на солеји, зато се и зове ово место олтар чатаца (*βήμα τῶν ἀναγινωτῶν*). Испор. *Symeonis Thessalonicensis, De sacro Templo*, код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 345*.

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 238.

³⁾ *Τὸ προκειμενον μὴνυει πάλιν, τὴν τῶν προφητῶν ἐκφαντορίαν, καὶ τὴν προμύηυσιν τῆς τοῦ βασιλέως Χριστοῦ παρουσίας, ὡς στρατιῶται προτρέχοντες καὶ βοῶντες. „Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χενοῦβτι ἐμφάνηθι, καὶ ἔλθῃ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς“. Καὶ „Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Germani Rerum eccl. Cotempl. ibid. p. 412.*

⁴⁾ *Σοφία... Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ἅγιος καὶ ἀγαπητὸς, ἀναγγέλει τὰ τοῦ Πατρὸς, & εἰς τὸ ἀποκρῦφα. German. спом. д. ibid. p. 412.*

Иза читања апостола каже свештеник **Мірѡ тѣ**, а чатац одговара „**И дѣхови твоѣмѣ**; ђакон на то говори **прѣмѣдростѣ**, а хор поје **Аллилѣѣа**, која реч значи хвалу Господа, а овде присуство божанског дара, које се показује читањем св. јеванђелија.¹⁾ Затим би требао да кади ђакон целу цркву — што је учинио већ за време читања Апостола, — да би тиме означио, како се дар Духа Светога раширио читањем св. јеванђелија, и како се излио по свима крајевима света и у душе верних угодан мирис учења Христова. За време кађења свештеник чита тајно молитву пре јеванђелија: „**Возсѣѣи въз срѣдцѣхъ нѣшихъ...**“ у којој моли да Господ отвори наше мисаоне очи за разумевање Његова јеванђелија.

Затим долази **читање јеванђелија**, за које се спрема овим претходним радњама: ђакон пошто је оставио кадионицу прилази свештенику, приклања главу и показујући орарем на св. јеванђелије говори: „**Благословѣи, владѣико, благовѣстѣтеля сѣгѡ апѡстола ѣ ѣвангѣлиста (ѣмарекъ)**“. Ђакон молећи од свештеника благослов назива себе **благовѣстѣтелемъ**, јер он има да чита св. јеванђелије истим оним речима, којим га је написао Св Дух. Свештеник благосиљајући ђакона моли се за њега овако: „**Бѣхъ молитвами сѣгѡ славнагѡ, всехвѣльнагѡ апѡстола ѣ ѣвангѣлиста (ѣмарекъ) да дѣстѣ тебе глаголѣ благовѣствѣющеи силюю многою**“, наиме да ојача глас његов силом свише, „**во исполнѣнѣи**“ т. ј. за плодно проповедање јеванђелија „**ѣвангѣлѣа возлюбленнагѡ сѣа своегѡ, Гѣа нѣшегѡ Иѣса Хрѣта**“. А ђакон се изјављује сагласан са овом молбом рекавши: „**Аминѣ**“ и поклонивши се св. јеванђелију узима га и излази на царске двери, а пред њиме иду два упаљена свећњака, и стаје на амвон. Свештеник пак стојећи пред часном трапезом и гледајући према западу опомиње присутне на пажљиво слушање јеванђелија, говорећи узвишеним гласом: „**Прѣмѣдростѣ, прѡбсти. оуслѣшимъ сѣгѡ ѣвангѣлѣа. Мѣрѡ всѣмъ**.“ А каже „**прѡбсти**“ (*ᾠροῖ*), јер св. јеванђелије треба сви да слушају пажљиво и прибрана духа, право стојећи²⁾ а приклоњене главе, у знак подвргавања Богу,

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis*, Expositio de divino Templo код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 724.

²⁾ Καὶ ὅταν ἀναγινωσκόμενον ἢ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηρέτωσαν μετὰ πολλῆς ἡσυχίας γέγραπται γάρ: „Σιώπα, καὶ ἀκουε Ἰσραὴλ“ καὶ πάλιν „Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι, καὶ ἀκούσῃ. *Const. Apost.* I. II. c. 57. (*Migne*, Patr. gr. T. I. p. 729); испор. и *Joannes Chrysost.*, Homil. 1. in Matth.

У старој хришћанској цркви иза читања апостола и јеванђелија долазила је *проповед* свештеника или епископа народу, а проповед се на литургији држи овде зато, да се катихумени или оглашени поучавају у хришћанској вери, и да се верни спреме за достојно приношење и примање св. евхаристије. А када многи почеше да долазе у цркву само да се науживају лепоте проповеди и да задовоље своју сујету, излазећи после проповеди из цркве¹⁾, то је проповед говорена на крају литургије, тим више, што је дасциплина катихумена или оглашених измењена, и не само да је дозвољено свима, него се налаже свима да остану до краја литургије²⁾. Учење хришћанско проповеда се на богослужењу по примеру ИХриста и апостола зато, што је црква учиатељица вере и нобожности, а ова се сврха не може остварити само извршењем св. радња, него нарочито проповедањем хришћанског учења, и што су душе хришћана на богослужењу услед свечаности и лепоте богослужења пријемчивије за примање хришћанског учења³⁾.

Иза читања јеванђелија одлази ђакон до царских двери, даје свештенику св. јеванђелије, који га пошто је целивао оставља усправљено на часну трапезу и то не с десне или с леве стране дарохранилице, него између антиминос и дарохранилице⁴⁾, и затварају се царске двери, које остају затворене до великог входа, а ђакон ставши на обично место (овде амвон) говори *сугубу јектенију* (ἐκτενεῖς δεήσεις): „**Рцѣмъ всѣи всѣмъ дѣши, ѿ ѿ всгѣ помышлѣнїа нашегѣ рцѣмъ.** . .“ у којој се моли за добро архијереја, владара, клира, за оне који приносе дарове и чине добро у св. цркви и т. д. Ова се јектенија зове сугуба зато, што народ на поједине прозбе не одговара једанпут „**Гдѣ помилѣй**“, него три пута. За време ове јектеније чита свештеник тајно молитву *прилѣжнагѣ молѣнїа*: „**Гдѣ Бже нашъ, прилѣжноє сїѣ молѣнїе.** . .“ у којој призива Божја милосрђа на верне. Сугубој јектенији додају се после

¹⁾ На ово се тужио већ св. Јаван Златоусту у VII. омилији, De incomprehensa Dei natura (*Migne, Patr. gr. T. 97. p. 766.*) и III. омилији на II. посланицу Солуњанима (*Migne, Patr. gr. T. 112. p. 484.*)

²⁾ Види *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 175. и *Д. Смолодовичъ*, Литургика, стр. 94.

³⁾ Када треба да се данас држи проповед на литургији, на који начин и о осталима питањима у овом предмету, упућује омилитика. Види *V. Mitrofanović, Omiletica, Cernaut, 1875. §. 120. p. 743—750.*

⁴⁾ *Булгаковъ*, Настольная книга, стр. 900.

„ѣще мо́лимсѧ ѡ блаже́нныхъ и приснопа́мятныхъ“, као и великој у почетку литургије, и молбе за нарочите потрсебе верних, за болне, за путнике и т. д.

Никола Кавасила каже: »За кога се треба после јеванђелија молити, ако не за оне који пазе на проповед јеванђелија, за оне који подражавају човекољубље Христа, кога означава јеванђелије. А ко су ови? Црквене старешине, пастири народа, они који управљају грађанима... оснивачи, ктитори и приложници цркава, учитељи добрих дела, и који су ма каквим начином од користи за добро цркве и који су достојни заједничких молитава«.¹)

После сугубе јектеније говори ђакон пред царским дверима јектенију за умрле, за време које свештеник чита молитву „Бже дхѡвз. . .“, а коју завршује возгласом „Икѡ тѣ ѣси воскресѣнїе. . .“ Ову јектенију за умрле не налазимо у старим грчким кодексима литургија ни у данашњем грчком евхологију, само у руским служабницима.

Затим долази *јектенија за оглашене*. Молитве и прозбе за оглашене приносила је црква још од III. столећа. Први чин њихов имамо у VIII. књизи гл. 6. Апостолских Установа, одакле су их по свој прилици узели св. Василије Велики и св. Јован Златоусти у своје литургије. Ово је њихова садржина: ђакон каже: „помолѣтсѧ, ѡглашенїи Гдѣви“; пре свега позивају се оглашени или катихумени да се сами за себе моле, јер Бог је — као што каже блажени Августин — могао створити човека без човека, али га не може спасти без човека²). Затим се позивају верни да се и они моле за оглашене: „Екрѣи, ѡ ѡглашенныхъ помолѣмсѧ, да Гдѧ помилуетъ ихъ; ѡгласитъ ихъ словомъ истинны“ (овде отвара свештеник с десна на лево десну страну антими́нса као књигу) т. ј. да их упуту у све истине хришћанске вере; „ѡкрѣтъ ѡмъ ѣвангелїе правды“ (овде отвара с лева на десно леву страну антими́нса) т. ј. да им покаже садржину вечних добара; „соѣдинѣтъ ихъ стѣнїи своѣи, соѡбрѣнїи ѡ апѡстольстѣнїи цѣркви“ (овде отвори свештеник доњу страну антими́нса), наиме да постану учесници дарова искупљења, а нарочито св. тајне крштења, којом се примају у крило цркве и добијају опроштај грехова.

¹) Испор. *Nicolai Cabasilae* Liturg. Exposit. с. 23. код *Migne*, Patr. gr. T. 150. р. 417.

²) Испор. *И. Дмишевскїй*, спом. д. стр. 179.

Затим се позивају оглашени да приклоне главе, а свештеник чита молитву: „Гди Бже нáшз, йже на вѣсокихъ живѣй. . .“¹⁾ у којој моли да Господ Бог удостоји оглашене св. крштења, опроштаја грехова, одеће непропадљивости, да их сједини са св. црквом и приброји своје изабраном стаду.

За време јектеније оглашених отвара се антиминос, на коме се врши освећење дарова, а сада најпоследње код возгласа: „Да и тѣи сз нáми славатъ. . .“ подвлачи свештеник руку под горњу страну антиминоса, гурне га, узима губу и чини губом изнад њега знак крста, и целивајући губу оставља је у крај антиминоса с десне стране.

Затим каже ђакон: „Ѡлицы Ѡглашеннѣи, йзыдѣте; Ѡглашеннѣи, йзыдѣте; Ѡлицы Ѡглашеннѣи, йзыдѣте; да никто Ѡ Ѡглашенныхъ“. Код ових речи излазили су у старини оглашени из цркве, јер су могли учествовати на св. литургији само на првом делу литургије када бива поука, а не беше им дозвољено бити при свршавању божанске тајне на литургији верних²⁾.

Симеон Солунски каже у томе погледу ово: »ово чини црква која заповеда оглашенима да изиђу, а вернима да остану. Отуда се може видети колико треба да пазе верни да се не друже са онима који нису достојни дружења, а нарочито то да не чине свештеници. А када с неким не доликује имати заједницу ни у молитви, то колико више не треба имати с таковима заједницу у жртвовању.«³⁾

Пошто данас у цркви немамо катихумена оправдано је питање: зашто се ипак на литургији читају јектеније за оглашене? Зато што су и међу хришћанима многи, који би се могли убројити међу оглашене, јер иако су крштени, то ипак својим животом показују да нису достојни да учествују на св. литургији, и који би на позив ђаконов требали да изиђу из цркве. Сви они који су у греху и који се не кају, који свесно крше заповести Божје и црквене, који у својој души гаје мржњу и зло према својим ближњима и сви слични, требали би код речи: „Ѡлицы Ѡглашеннѣи, йзыдѣте. . .“ да изиђу

¹⁾ Овде се почиње разликовати литургија св. Василија Великога од литургије св. Јована Златоустога. Молитва коју свештеник чита за време јектеније за оглашене на литургији Василијевој разликује се од оне на Златоустовој само по речима, а садржином не.

²⁾ Испор. *Nicolaus Cabasila* спом. д. *ibid.* р. 417. и 19. правило Лаодикијског синода.

³⁾ *Symeónis Thessalonicensis* Expositio de divino Templo код *Migne*, *Patr. gr.* Т. 155. р. 725.

возгласом реч „прѣмѣдростѣ“, која опомиње присутне, да њихова пажња у време приношења дарова са жртвеника на престо и за време освећења треба да је будна а не расејана, јер се освећење дарова врши са нарочитом пажњом.¹⁾

Иза последњег возгласа ђакон улази у олтар кроз северне двери, отвара царске двери, узима кадионицу, прима од свештеника благослов кадила, кади св. трапезу околу, цео олтар, иконостас, свештеника, појце и народ, говорећи при томе тихо 50. псалам и тропаре умилителне које хоће, а појци иза последњег возгласа поју херувимску песму (ἡερουβικόν, ἡερουβικός ύμνος): „Иже херувими тайннѣ ѡбразѡице“...²⁾ Ова песма позива присутне хришћане, да — представљајући тајно херувиме, т. ј. упоређујући се на тајанствен начин са херувимима и појући заједно са њима животворној Тројици трисвету песму, — одбаце сада сваку животну бригу, т. ј. да не мисле ништа о имању, слави, уживању, него да достојанствено приме цара свих земаљских и небеских створења са оном чашћу, којом га славе анђеоске чете на небу појући: „Аллилуја“.

Св. Герман пише о овој химни: »Поје се херувимска песма, која нас опомиње, да од овог момента па до краја св. литургије треба да смо пажљиви и да оставимо сваку животну бригу, јер ћемо у причешћу сви примити Христа, великога цара.«³⁾

Ова песма почела се у цркви употребљавати у време цара Јустина II. (565.—578.) у VI. столећу.⁴⁾ Уведена је у богослужење са сврхом да се верни — у време одласка црквених служитеља к жртвенику (πρόθεσις) ради преношења дарова на св. престо — слушајући појање ове песме

¹⁾ Св. Герман тумачи симболичко значење радња које се врше после читања св. Писма до херувимске песме овако: »Иза читања св. Писма приказују молитве и прозбе што се говоре до херувимске песме учење Господа ИХриста кроз време од три године, као и катихизирање оних који иду на крштење, за које се спремају снагом речи и чудеса«. *German.*, спом. д. код *Migne*, Patr. gr. T. 98. p. 416.

²⁾ Овако према словенском служабнику. Према грчком евхологију свештеник за време појања херувимске песме чита молитву „Никѡѡи достѡниѡ...“, иза које свештеник и ђакон и сами говоре херувимску песму три пута, и затим кади ђакон часну трапезу, цео храм и свештеника, иза чега одлазе к жртвенику.

³⁾ *German.*, спом. место, *ibid.* p. 421.

⁴⁾ Испор. *Georgii Cedreni Historiarum compendium* (ad annum 9. Imperat. Justinii) код *Migne*, Patr. gr. T. 121. p. 748: ἐπιπῶθη δὲ φάλλεσθαι καὶ ὁ ἡερουβικός ὕμνος. Види и *Cabrol — Leclercq*, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie: Chéroubicon. Fasc. XXVIII. p. 1281.

испуне најпобожнијим осећајима и спреме за достојно примање цара свију. За време појања првога дела херувимске песме свештеник чита тајно молитву: „**Никтѡже достѡннѣ ѿ свѣзѣвшѣхса плѡтскѣми похѡтѣмѣи**“...¹⁾ у којој моли Господа да му очисти дух и срце од лукаве савести, да га оснажи силом св. Духа за стојање пред св. трапезом, и да принесе на жртву пречисто тело и часну крв Господњу. Иза ове молитве и свештеник чита 50. псалом за време кађења као и ђакон.

Када свештеник сврши ову молитву и 50. псалом и ђакон кађење, говори заједно са ђаконом, стојећи пред часном трапезом и уздижући руке, три пута херувимску песму, крстећи се и клањајући се иза сваког пута, да би у себи побудили оговарајуће осећаје према чину који долази. Прву половину херувимске песме говори свештеник, а „**Ѣкѡ да царѡ**“... наставља ђакон. Затим свештеник и ђакон пошто су целивали крст и антиминос одлазе к жртвенику и када се сврши први део херувимске песме, врше *велики вход*, на коме се преносе св. дари са жртвеника на часни престо. Овај се вход за разлику од входа са јеванђелијем на литургији оглашених зове *велики*, са обзиром на велику сврху ради које се врши, наиме дари се преносе ради освећења на жртву Богу, што је главна сврха литургије верних.

Сам велики вход врши се овако: Свештеник дошавши пред жртвеник кади св. дарове три пута уз речи: „**Бже, ѡчисти мѡ грѣшнаго**“, затим ђакон каже свештенику: „**Козмѣ, владыко**“, а свештеник узимајући ваздух меће га на лево раме ђаконово говорећи: „**Козмѣ рѣки вѡшѡ ко стѡлѡ и благословѣте Гдѣ**“,²⁾ затим свештеник узевши св. дискос целива га³⁾, поставља га на главу ђаконову пажљиво и побожно, који га држи са обе руке, а о једном прсту десне руке држи и кадионицу. А свештеник узима у руке св. путир, целива га и носи при прсима, и оба излазе на северне двери, пред њима пак иду свећеносци. Када хришћани виде св. дарове приклањају главе и говоре у себи: „**Помѡни мѡ Гдѣ**“. Овим речима моле они св. служитеље да их ови спомену код приношења св. дарова и тако овим речима и клањањем одају част божанским даровима. Јер иако ови дари још нису освећени на проскомидији, ипак су молитвом и бла-

¹⁾ Ова се молитва приписује св. Василију Великом, види *Дмишревскѣи*, спом. д. стр. 190.

²⁾ Пс. 133, 2.

³⁾ О целивању дискоса у овом моменту, као и о целивању св. путира мало касније не говори се ништа у служабнику, но оно бива према пропису архијерејског чиновника.

гословом спремљени за освећење, представљајући сада тело и крв Господа.¹⁾ Свештеник и ђакон обилазећи са св. дарима предњим делом солеје одговарају као посредници и молитвеници пред Богом молбама народа, и моле се за Хришћане речима разбојника на крсту (Лук. 23, 41), и то прво ђакон каже: **Благочестивый њ христолубивый рѣдх христѣанскѣй, ктѣторы њ прилѣжники свѣтагѣу храма сегѣу, да поманѣтх Гдѣ Бгѣ во царствѣн своѣмх, всегдѣ, нынѣ њ приснѣ њ во вѣки вѣкѣвх,** — и улази затим у олтар, и ставши с десне стране пред престо очекује свештеника, који после ђаконових речи говори на солеји иза амвона: **Благовѣрагѣу њ христолубиваго Госдѣра њ краља нашего Петра I. да поманѣтх Гдѣ...** Затим даље говори свештеник: **Свѣтѣйшаго патриѣрха нашего (име) да поманѣтх...** или: **Православнѣнскѣйшаго Архѣереѣ нашего (име) да поманѣтх...** И најпослед свештеник уздигавши мало путир и чинећи њиме крст говори: **Всѣхх васх православныхх христѣанх...** или **Васх, њ всѣхх православныхх христѣанх...**

Затим улаза у олтар и свештеник, и овде се као и верни моле свештеник и ђакон један за другога, да их Господ Бог спомене у своје царству, наиме ђакон говори када свештеник улази у олтар: **Да поманѣтх Гдѣ Бгѣ свѣщенство твоѣ во царствѣн своѣмх,** и затим се моли свештеник за ђакона: **Да поманѣтх Гдѣ Бгѣ священнодѣяконство твоѣ во царствѣн своѣмх, всегдѣ, нынѣ њ приснѣ њ во вѣки вѣкѣвх.**

Када ђакон и презвитер уђу у олтар, појци поју други део керувимске песме: „**Икѣ да царѣ всѣхх подимемх...**“ Свештеник затим поставља путир десно на часну трапезу, као и св. дискос с леве стране, и узимајући га са главе ђаконове прво окади и целива, и говори тропаре који говоре о погребу И Христа, и то прво: „**Благовѣражный Ивѣнфх сх древа снѣмх пречистоѣ тѣло твоѣ...**“, затим: „**Во грѣбѣ плѣтски, во ѣдѣ жѣ сх дшшѣу**“... и најпослед: „**Икѣ, жикѣнѣсѣх**“... Затим узима свештеник покриваче са дискаса и путира и поставља их на часни престо за себе, онај с дискаса меће лево а онај с путира десно, а са ваздухом, кога је узевши са ђаконових плећа прво окадио са унутрашње стране, покрива св. даре (дискос и путир) говорећи тропар: „**Благовѣражный Ивѣнфх**“... Најпослед кади св. даре три пута говорећи два стиха (20, 21,) из 50. псалма: „**Оублажи, Гдѣ, благоволенѣмх твоимх Сѣйна...** на олтарѣ твоѣм тельцѣм“.

Напред смо казали, да су у старој хришћанској цркви иза читања јеванђелија, када се приближавало време освећења дарова, одлазили ђакони тамо где су постављани дарови (**предложѣнѣе**), и узевши тамо хлеб и вино одабрано за св. евхаристију, преносили су их на часни престо да се при-

¹⁾ Δεὶ δὲ προσπίπτειν τηλικαῦτα καὶ τῷ ἱερεὶ. καὶ δεῖσθαι ἐνα ἡμῶν ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐκείναις μνησθῆ. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλος τρόπος ἰκεσίας οὕτω μεγάλη δυναμενος καὶ βεβαίας παρεχόμενος ὑμῖν τὰς ἐλπίδας, ὡπερ ὁ διὰ τῆς φρικώδους ταύτης θυσίας, ἢ τὰς ἀσβετίας καὶ τὰς ἀνομιᾶς ἐκαθάρισε δωρεάν. Nicol. Cabas., Lit. Exposit. код Migne, Patr. gr. T. 150. p. 420. Испор. и Symeonis Thessal. Exposit. de divino templo, Migne Patr. gr. T. 155. p. 76—77.

несу на жртву Богу Оцу. Ово се сада чини на великом входу, када се преносе дарови са жртвеника на престо. Символички значи преношење св. дарова са жртвеника и постављање на часни престо, као и појање херувимске песме, — улазак ИХриста из Витаније у Јерусалим да претрпи мучења, страдања и смрт. Тада је множина народа и деце јеврејске приносила песму цару и победиоцу смрти на видљив начин, као што анђели приносе песму трисветој Тројици на духовни начин, а сада је приноси присутан народ у херувимској песми.

Постављање св. дарова на часни престо представља само распеће ИХриста на крсту, уздизање Његово на крст и погреб Његов, на што указују и тропари који се читају при постављању св. дарова на часни престо. — *Дискос* симболише овде руке Јосифа и Никодима, који су скинувши са крста пречисто тело Христово и увивши у чисту плаштаницу, сахранили га у нов гроб. — *Путир* симболише суд са крвљу која тече из ребара, из руку и ногу ИХриста. — *Покривач изнад дискаса* значи платно које је било на лицу и којим је оно било увијено у гробу, *покривач изнад путира* означава платно којим је било увијено тело Христово, а *ваздух* значи стену коју је Јосиф поставио на врата гроба; *тамјан* значи мирисе којима је било помазано тело Спаситељево; *часни престо и антиминос* значе сам гроб Спаситељев и најпосле *затварање царских двери и навлачење завесе* значи учвршћење гроба стражом и печатом.¹⁾ — Путир се поставља с десна од дискаса, јер су крв и вода потекли из десног ребра Спаситељевог. — Молбе за сећање разних лица на великом входу су у сагласности са преношењем дарова у олтар, јер они се преносе у олтар да буду освећени као жртва, која се приноси за здравље и спасење оних, који се спомињу са вером у њихову спасоносну снагу. — *Речи којима се изражава ово спомињање* значе, да бескрвна жртва која се приноси на часном престолу има за верне ону снагу и ону вредност, коју и жртва принесена на Голготи, и као што је на крсту на Голготи разбојник који се покајао за своје грехе добио

¹⁾ Испор. мистично тумачење ових радња: *Nicol. Cabasil.* спом. д. *ibid.* р. 420. *German.*, епом. д. *ibid.* р. 422; *Веніаминъ*, Новая Скрижалъ, стр. 204. и 221; *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 193—199. и *В. Владиславлевъ*, Объясненіе богослуженія св. православн. церкви. Изд. 2. Тверъ 1876. стр. 319.

опроштење својих грехова и обећање да ће бити примљен у рај, тако и верни који се кају због својих грехова постају учесници ових дарова. — Тропар **Благоуѡра́зныи Іѡсифъ** . . . приказује укратко историју погребѡ Господњег; у тропару **Бо́гоубѡ́рѡкъ плѡтски** . . . изражава се свуда присутност Христова, јер је био у гробу телом, у аду с душом као Бог, а у рају с разбојником, и на престолу са Оцем и Духом све испуњујући *неуписанный*.¹⁾ У тропару **Іѡкѡ живѡноубѡ́рѡкъ** хвали се сјај гроба Христова, који је зато што је васкрсом Спаситељевим постао извор нашег васкрса, нама лепши од раја и од сваке царске дворнице са велелепним стубовима. Овај се тропар говори после великога входа при постављању св. дарова на часни престо зато, јер се односи на сахрану и гроб Христов.¹⁾

Под речју **Сѡѡнъ** у молитви **Оублажѡ Гди** . . . разуме се *црква*, која верује у Христа; а изрази „*стѣѡны Іерѡсалѡмскѡ*“ значе учитеље доброг веровања, веснике Божје правде и вечних судби Његових, епископе и презвитере, које је сам Бог упоредио са зидовима јаким и медним,²⁾ који чувају Његов град (цркву) од нападаја видљивих непријатеља (јеретици, неверници) и од невидљивих (поднебесни зли дуси). У речима „*жѡртѡвѡ правды, возношенѡе ѡ всесожегѡемѡм*“ разуме се пророштво о приношењу ИХриста на жртву и о његовој цркви, које се извршило у предложеним даровима.³⁾ Зато се с обзиром на њихово високо достојанство и ради призивања благодати Божје на њих говори ова молитва.⁴⁾

После **Оублажѡ Гди** — одаје свештеник кадионицу, затварају се царске двери и навлачи се завеса, и иза свега овога свештеник приклањајући главу ђакону говори: **Помѡни мѡ, кратѡе ѡ сосѡзжѡтелю,**

¹⁾ Испор. Прав. исповедање. I. д. одг. на 49. питање.

²⁾ Почему Учителями церкви *великому входу*, кромѡ прочиѡхъ таинственныхнѡ его значенѡй, дано знаменованѡе и погребенѡе Иисуса Христа, когда тѡло Его было переносимо съ Голгоѡы въ вертоградѡ, близѡ еѡ находившѡйся. Потому-то и стѡихъ сѡи, содержащѡе въ себѡ воспоминанѡе о гробѡ и погребенѡи Спасителя, опредѡлено читать при поставленѡи даровѡ на святыи престолѡ, съ куренѡемѡ еимѡама, покрывая ихъ воздухомѡ, какѡ Иосифѡ и Никодимѡ, по свидѡтельству Евангелѡя, снявъ тѡло Спасителя со креста, положили зго во гробѡ, умастили его благоуханѡями, обвили чистою плащаницею, и привалили къ дверямѡ гроба камень велѡй, образъ котораго представляетъ воздухѡ, покрывающѡй дары. *И. Дмишревскѡй*, спом. д. стр. 197.

³⁾ Јерем. 1, 18; 15, 20.

⁴⁾ Испор. *И. Дмишревскѡй*, спом. д. стр. 198.

а ђакон одговара: Да поманѣтѣ ГѢъ БѢъ свѣщенство твоѣ ко царствѣи своѣмѣ. Затим и ђакон приклањајући главу према свештенику и држећи орар са три прста десне руке говори: Помолѣса ѡ мнѣ, владѣико свѣтѣи, а свештеник одговара: Дѣхъ свѣтѣи найдетѣ на тѣ и сила кѣшнаго ѡсѣнитѣ тѣ. А ђакон на то: Тѣмже дѣхъ содѣйствуетѣ намѣ всѣ дни животѣ нашего, и затим: Поманѣ ма, владѣико свѣтѣи, а свештеник одговара: Да поманѣтѣ тѣ ГѢъ БѢъ ко царствѣи своѣмѣ, всигдѣ, нѣнѣ и прѣсно и ко вѣки вѣкѣмѣ, нашто ђакон каже Яминѣ и целивавши свештеника у руку излази из олтара кроз северне двери. О овим молитвама каже Симеон Солунски:¹⁾ »Архијереј приклонивши се моли све да се за њега помоле, јер зна и сам себе, и стрепи и дрхѣ од дела које долази, те испуњава реч апостолску да треба један другоме да исповедамо грехе и да се молимо један за другога. А као човек не усуђује се молити сам за себе«.

Пошто су сада дари на часном престолу, долази освешћење или претварање њихово у св. тело и крв Спаситељеву. А пре него што ово дође, спремају свештенослужитељи сами себе и присутан народ за ову велику радњу односним молитвама, опомињањем на узајамну љубав и веру.²⁾ У ту сврху ђакон стојећи „на ѡбѣщанѣмѣ мѣстѣ“ (пред царским дверима) говори јектенију: Испѡнимѣ молитвѣ нашѣ ГѢеви, молећи се у њој за часне даре, за св. цркву и за оне који са страхом Божјим и вером улазе, да се избавимо од сваке невоље, да нам дѣ сав дан свет, миран и без греха и т. д. За време ове јектеније говори свештеник тајно молитву „ГѢи БѢе вседержителю“. Ова се молитва зове „молитва приношенѣа“ јер се на литургији приношење понавља више пута, и то три пута. У литургији св. Василија Великог чита свештеник молитвѣ приношенѣа: „ГѢи БѢе нашѣ, создѣвѣи насѣ и введѣи въ жизнь сѣю...“ у којој свештеник моли Бога: да га удостоји да буда служитељ НЗавета и св. тајана, да принесе бескрвну жртву за наше грехе, да погледа на нас и на ову службу и да је прими, као што је примио старозаветне

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis* Expositio de divino Templo c. 81. *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 729

²⁾ Ὁ δὲ ἱερεὺς τὰ μὲν δῶρα τίθει ἐπὶ τῆς τραπέζης · αὐτὸς δὲ ὡς ἦδη πρὸς τῆ τελευτῆ γενόμενος, καὶ μέλλων, τῆς φρικτῆς ἀπτεσθαι θυσίας, ἔτι ἑαυτὸν εὐτρεπίζει, καὶ διὰ τῶν εὐχῶν καθαίρει, καὶ πρὸς τὴν ἱεουργίαν παρασκευάζει καὶ οὐχ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ περιστῶς πλῆθος καταρτίζει, καὶ διατίθει πρὸς τὴν χάριν, εὐχῆ καὶ τῆ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ, καὶ τῆ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως. Ἐν τοῦτοις δὲ τὸ πᾶν τὴν ἐτοιμασίαν ἐστί, καθ' ἣν ὁ Κύριος ἐκέλευσε λέγων, Ἰννοσθε ἑτοιμοί. Ἐνταῦθα γὰρ ἡ πίστις, καὶ τὰ ἔργα · ἡ μὲν πίστις διὰ τῆς ὁμολογίας φαινομένη, τὰ δὲ ἔργα διὰ τῆς ἀγάπης, ἡ τις τέλος ἐστὶν ἔργον παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ἀρετῆς πάσης κεφάλειον. *Nicol. Cabas.*, Liturg. Exposit. c. 25 *ibid.* p. 420.

жртве, као што је примио ову службу од св. апостола, и да стечемо награду достојних слугу у страшни дан праведне наплате. *Код првог приношења* — на проскомидији — моли се свештеник да Господ Бог благослови дарове, који су принесени, примајући их на пренебесни свој жртвеник, да спомене оне који су их принели и за које се приносе, и да нас неосуђене сачува у свештеној радњи божанских тајана. *Код другог приношења* — који се врши сада — моли се свештеник да га Господ Бог удостоји да Му принесе даре и жртве духовне, и да нас удостоји да стечемо благодат пред Њиме, да наша жртва буде добро примљена, да се добар дух благодати Божје настани у свештено-служитељима, на овим дарима на часној трапези и у народу. Са ова два приношења дари се само спремају за жртву, а свештеник се спрема за благодарност, за молитву и за достојно извршење светих радња. А код *трећег приношења* које је највеће и најпотпуније, каже свештеник после сећања Христових страдања и после набрајања Божјих добротинастава: *Твоѡ ѿ твоиѡх твѣѣ приносѡци ѡ всѣх ѡ љ за всѡ, иза чега долази и само освећење божанских дарова.¹⁾*

Пошто је молитва без љубави и вере празна и божанско причешће без љубави и вере само увећава осуду, то сада црква опомиње верне на љубав, пошто свештеник прво каже *миръ всѣмъ* благосиљајући народ, напшто појци одговарају: *И дѣхови твоимѣ.²⁾* Затим ђакон каже: „*Козлюбимъ дрѡгъ дрѡга, да ѣдиномыслиемъ исповѣмы*“, а појци одговарајући на речи ђаконове кога треба исповедати, поју: „*Оца ѡ сѡна ѡ сѣга дѣа, трѡѣ ѣдиносѣщнѣю ѡ неразѣльнѣю.*“³⁾ Док појци поју ове речи, клања се свештеник три пута пред часном трапезом и при сваком клањању исповеда своју љубав према Богу речима псалмопевца: *Козлюблю тѡ, Гдѡ, крѣпостѣ моѡ, Гдѡ ѡутверждѣнѣ моѡ ѡ привѣжище моѡ* (Пс. 17, 2). Да би ову љубав манифестовао и на пољашњи начин, целива покривене свете даре, и то прво дискос затим св. путир изнад

¹⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 205. и 206. *И. Дмитриевскій*, спом. д. стр. 202.

²⁾ „*Ειρήνη πάσιν*“. Ὁμογνωμοσύνην καὶ ἀγάπην καὶ ταυτότητα ἀλλήλοις συνάπτοντες, τοῦ Κυρίου τὴν μίσησιν αὐτοὶ ἀντιλαμβάνομεν εἰρήνην τὴν οἰκείαν ἀφιέντος, καὶ δίδοντος καὶ ἐκφωνοῦντος, ἡραμὸν τὴν νοῦν πάντες σχῶμεν. „*Καὶ τῷ Πνεύματι σου*“. Τουτέστι, τὴν πρὸς σὲ ἀδαιρέτων ἔνωσιν δὸς ἡμῖν, ἵνα τῷ Πνεύματι εἰρηγεύοντες, ἀχώριστοι τυγχάνωμεν. *Germani*, *Rerum eccl. Contemp. ibid.* p. 425.

ваздуха, као самога Господа, и најпосле целива крај часног престола пред собом као седиште Бога у три лица и Његов престо.¹⁾ Исто тако се клања и ђакон стојећи пред царским дверима и целива ораp тамо где је знак крста.²⁾

Чин целивања овде на св. литургији је веома стари. Увођење његово у цркви могло се извести из речи Спаситељевих: „*Ище оубо принесеши даръ твоѣ ко ѿлтарѣ ѿ тѣ поманѣши, ѡкв братъ твоѣ ѿмать нѣчто на тѣ: Остаѣи тѣ даръ твоѣ предъ ѿлтеремъ ѿ шѣдъ прѣжде смириша сѣ вратомъ твоимъ, ѿ тогдѣ пришедъ принесѣ даръ твоѣ*“ (Мат. 5, 26). Да би се извршила ова заповест Христова, вршио се на богослужењу *свѣти пољубац* или *пољубац љубави* (φιλημα ἁγίου, εἰρήνη, osculum pacis) и то не само између свештенослужитеља, него и између присутних хришћана, мушки са мушкима, женске са женским. У каснијем времену морао се овај уистину хришћански обичај због разних случајева злоупотребе, који се догађаху при томе, укинути и ограничити само на клир који служи. Но иако свети пољубац данас није у употреби између верних, то су ипак на речи ђаконове: *Козлюбимъ дрѣгъ дрѣга. . . дужни да испуне душе своје љубављу према ближњима својима, да опросте од срца увреде и сви да гаје у унутрашњости међусобну чисту и братску љубав у ИХристу.*

Без такова расположења духа не може присуствовање на литургији Богу бити угодно ни нама корисно, јер Спаситељ каже: *И ѣгдѣ стонтѣ молѣшесѣ ѡпшѣайте, ище что ѿмате на когѣ, да ѿ ѿцъ вѣшх, ѿже ѣсть на небесѣхъ, ѡпшѣтитъ вѣмъ согрѣшенїѣ вѣша: ище ли же вѣ не ѡпшѣаетѣ, ни ѿцъ вѣшх ѿже ѣсть на небесѣхъ, ѡпшѣтитъ вѣмъ согрѣшенїѣ вѣшихъ*“ (Марк. 11, 25—26). И „*ище ли не ѡпшѣаетѣ человекѣмъ согрѣшенїѣ ѿхъ, ни ѿцъ вѣшх ѡпшѣтитъ вѣмъ согрѣшенїѣ вѣшихъ*“ (Мат. 6, 15). Симеон Солунски каже о св. пољупцу ово: »После прве молитве, у време читања свештеног символа бива целивање због тога, што смо се ујединили правим исповедањем св. Тројице и ваплоѣнога једнога из лица св. Тројице, а то исповедање нас је сјединило са анђелима; — што су људи дужни љубити један другога, као што је и ИХристос из љубави принео себе на жртву,

¹⁾ Ако има више свештеника целивају сви свете даре и један другога у рамена, при чему старији говори: *Хрѣтѣсѣ посредѣ насѣ*, а млађи одговара: *И ѣсть, ѿ ѣдѣгѣ*. При целивању дискаса, путира и престола говори свештеник: *сѣбѣ Бже, сѣбѣ крѣпкѣи. . .*

²⁾ Ако служе два или више ђакона, то сваки од њих целива свој ораp тамо где је знак крста као и један другога у рамена, говорећи при томе исто што и свештеници. Свештенослужитељи се целивају у рамена да би изразили своју узајамну љубав и да носе јарам Христов на својим раменима.

што су они који хоће да се причесте дужни стати пред ИХриста без непријатељства, и што ће у будућем веку бити сви другови, а неће бити непријатеља, јер ће ови бити далеко извргнути«.¹)

За достојно приношење евхаристијске жртве тражи се и *права вера*, јер без ње је свршавање најузвишеније и најважније тајне без плодова за таковог. А исповедање вере се објављује на св. литургији у садашњем моменту на овај начин: ђакон каже речи: „Двѣри, двѣри, премѣдростію вѣнчаніи“ и завеса се свуче, а свештеник уздиже ваздух и држи изнад св. дарова, и машући њиме изнад њих рецитије²) *символ вере* тајно, а когод од народа или појаца за певницом гласно. А ако више свештеника служе, такође уздижу сви ваздух и држе над св. дарима таласајући га, и говорећи у себи као и народ исповедање вере.

У старој цркви иза отпуштања катихумена из цркве заповедано ја вратарима да стоје поред мушких врата, а ђаконисима поред женских врата, и да у време свршавања бескрвне жртве никога од верних не пуштају из цркве. а исто тако да никога од неверних, од Јудеја, јеретика, оглашених и покајника не пуштају у цркву.³) Ово је захтевало с једне стране освећење дарова, а с друге стране то, да не би неверни, јеретици и други навалили на цркву изненада и обесветили је. Речи *двѣри, двѣри* односе се на она лица, која су имала да се брину како би црквена врата била затворена у време литургије, и изражавају опомену њима, да у садашњем моменту са пажњом врше своју дужност⁴). Када се касније изменила стара дисциплина и улазак у цркву није се вршио са првобитном пажњом и строгошћу, узглас: *двѣри, двѣри* ипак се није сачувао само ради успомене на стари обичај, него нарочито ради тога, да би се верни чувши ове речи размислили, да ли су и они достојни да бораве у храму, и да их ова мисао потстакне на појачање њихове вере и добрих дела, показујући

¹) *Symeon Thessal.*, Exposit. de divino Templo, ibid. p. 732.

²) Негдѣ се символ вере и поје, испор. П. Ροπρότης, Λειτουργική. Ἐν Ἀθήναις 1869. p. 371.

³) Испор. кан. 9. св. апостола; види и Confessio Metrophan. Critop. c. 11. код *E. U. Kimmel*, Monumenta fidei eccl. orientalis II. p. 139.

⁴) Στηρέτωσαν δὲ οἱ μὲν πύλωροι εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἀνδρῶν φυλάσσοντες αὐτάς, αἱ δὲ διάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, δίκην ναυστολόγων. *Consl. Apost.* I. II. c. 57; испор. и 42. канон Ладикіјског синода и *Joannes Chysostom.* Hom. 23 in Matth. (*Migne*, Patr. gr. T. 57. p. 428).

тима да нису верни само по имену. Речи премѣдростію кѣнмемз су позив да верни своје исповедање или слушање исповедања своје вере врше са дубоким поштовањем и уверењем, јер је оно најдрагоценије њихово добро, које треба да чувају савесно, чувајући га од сваке нечисте примесе неверовања и рђавог веровања, као што га је у старини чувала црква од сваке стране примесе и од свега нетачног.

По св. Герману речи: „двѣри, двѣри, премѣдростію кѣнмемз“ значе, да наше мисли уздигнемо од дела и мисли земаљских према небеским, премѣдростію кѣнмемз да са потпуном пажњом слушамо символ вере, и разумевајући га да сабрана духа прилазимо тајанственој жртви и Творцу живота.¹⁾

А по Николи Кавасили значе речи: двѣри, двѣри премѣдростію, кѣнмемз, да ми за ову премудрост т. ј. за символ вере отворимо уста и уши наше, исповедајући га и слушајући са пажњом а не леношћу.²⁾

У старој цркви читао се символ вере само једном у години, на велики петак, а рецитовали су га катихумени пре свога крштења. Крајем V. столећа (471.) почео се читати символ вере на литургији у антиохијској цркви, а од почетка VI. столећа у целој источној цркви, а завео га је (511.) Тимотеј цариградски патријарх прво у цариградској цркви.³⁾ Рецитовање символа вере на литургији очувало се до данас, што хришћани њиме исповедају праву веру и чистећи овим исповедањем душе, спремају се да са већим достојанством приме тело и крв Господњу.

Пре рецитовања символа вере открива свештеник св. даре, јер се исповедање вере врши пред лицем самога ИХриста, кога хришћани гледају не покривено⁴⁾. Затим маше свештеник ваздух изнад св. дарова. Ово махање ваздуха значи осењивање светих дарова силом и благодаћу св. Духа, који је код вршења св. тајне увек присутан и чији силазак само Св. Писмо назива бурним ветром (Дел. 2, 2).

¹⁾ S. *Germani* Rerum eccl. Contempl. ibid. p. 425.

²⁾ Nicol. Cabas., Liturg. Expos. ibid. p. 421.

³⁾ Испор. *Theodori Lectoris* Ecclesiasticae Historiae lib. II. c. 32. (*Migne*, Patr. gr. T. 86. p. 201.) Испор. L. *Duchesne*, Origines du culte chrétien, Paris 1909. p. 84.

⁴⁾ Κρατοῦσι δὲ τὸ ἱερὸν κάλλυμα ἐπὶ τῶν δῶρων, ἕως ἄν τὸ ἱερὸν ἐκπληρωθῇ Σύμβολον, οὐ χρὴ πάντα τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καθαρῶς ἀνομολογῆσαι, καὶ οὕτως ἀπερικαλύπτως ἰδεῖν αὐτόν. *Symeon Thessal.*, Exposit. de Divino Templo, ibid. p. 732.

Зато свештеник целивајући ваздух у знак силаска св. Духа и оставивши га на страну са покровцем од дискаса, говори одмах мало даље речи: „Благодать Гда нашего Иса Христа и т. д., којима се означава учешће Духа Светога код освећења св. дарова, које ће доћи иза символа вере¹⁾).

Иза исповедања символа вере, када се приближава најзначајнији моменат св. литургије и вршење најузвишеније тајне нашег спасења, црква чини верне пажљивима свечаним возгласом ђакона: „Станемъ доврѣ, станемъ со страхомъ, вбнемъ, сѣбе возношеніе въ мирѣ приносити“, који иза тога улази у олтар и узевши рипиду наше над св. дарима побожно. Ако нема рипиде, то онда чини са једним покровцем. „Станемъ доврѣ“ тумачи св. Јован Златоусти, »не значи ништа друго, него да стојимо онако, како човеку приличи да стоји пред Господом, са страхом и трепетом, будна и трезвена духа«. ²⁾ Појци одговарају на ово: „Милость міра, жѣртвѣ хвалѣніа“, т. ј. да је св. жртва за све нас највеће милосрђе од стране Господа Бога, који се измирио са људским родом највећом крсном жртвом јединородног Сина свога; а од наше стране је св. жртва хвала и величање најсветијег имена Божјег, жртва уста и душа наших, које се исповедају Господу³⁾. А пошто не приносимо ми Богу најузвишенију жртву, милость міра, жѣртвѣ хвалѣніа, јер је наша природа слаба, зато нам долази свештеник из олтара у помоћ са божанским добрима, узглашујући окренут према западу и благосиљајући: „Благодать Гда нашего Иса Христа ѿ любви Бга ѿ Оца, ѿ причастіе сѣаго Дха, вѣдї со всѣми вѣми“. Овом формулом благослова из II. посланице Коринћанима 13, 13 призивају се од сваког лица Пресвете Тројице разна добра, од Бога Сина благодат, од Бога Оца љубав, а од Св. Духа причешће. Јер Бог Син,

¹⁾ Испор. *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 309.

²⁾ *Ioann. Chrysostom.*, Hom. 4. de incomprehensibili Dei natura (*Migne*, Patr. gr. T. 48. p. 734. Никола Кавасила односећи ове речи на символ каже: »Треба да право стојимо у овом исповедању, а не да се колебамо у њему заводљивим речима јеретика. Треба да стојимо са страхом, јер су у великој опасности они, чија се душа даде наговорити каквом сумњом у ову веру«. *Nicol. Cabasil.*, Liturg. Exposit. *ibid.* p. 421.

³⁾ *В. Владисавлевъ*, спом. д. стр. 345. Никола Кавасила каже о овим речима ово: »Ми приносимо милосрђе Ономе, који је рекао: милости хоћу, а не жртве. А милост је плод најчистијег и најчвршћег мира. Када душу не узбуђују никакве страсти, не стоји ништа на путу да се она испуни милошћу и жртвом хвале. *Nicol. Cabas.*, Lit. Expos. *ibid.* p. 424.

искупљујући нас у своме безграничном милосрђу испод клетве закона, постао је наш Спаситељ (Искупитељ) и искупна наша жртва, и тако нам је дао благодат; Бог Отац смрћу Сина на крсту измирио се са родом људским и примио нас опет к себи у љубав, а Дух Свети је у току ове жртве сишао прво видљиво на апостоле, а иза овога невидљиво силази на сваког појединца од нас, причешћујући нас својим даровима, и причешћем се тако врши у Христовој цркви искупљење појединаца¹⁾. На ову формулу благослова одговара народ: „И со дѣхомъ твоимъ“ т. ј. ови исти дарови призивају се и на свештеника који служи. Пошто је свештеник тако опоменуо срца верних, уздиже мисли и осећаје њихове од земаљског к небеском речима: „Горѣ имѣнимъ срца“, уздижући при томе руке и поглед горе. Ове речи говори да хришћани у најзвишенијем чину св. литургије, — у коме се приказује дело искупљења рода људског, појава ИХриста на земљи, смрт, васкрс, вазнесење на небо и седење с десне стране Оца, — уздигну срца, осећаје и мисли на Онога који нам је донео искупљење и који нам је најбољи пријатељ. На ову опомену одговара народ: „Имамы ко Гдѣ“²⁾ т. ј. наша смо срца уздигли тамо, где је наш најбољи добротвор, где седи Христос с десне стране Оца.

Св. Кирило Јерусалимски каже: »У овом страшном часу приличи да уздигнемо срца Господу, а не да су наклоњена према земаљскоме; у овом часу треба да сви одбаце бриге живота и кућевне послове и да подигну срца на небо к Богу човекољупцу.«³⁾ А св. Јефрем овако пита: »Шта чиниш брате? Зар ниси обећао да ћеш уздићи срце Господу, када је свештеник рекао „Горѣ имѣнимъ срца“ и када су му одговорили „Имамы ко Гдѣ“? Зар се не бојиш да лажеш у овом страшном часу? Размисли! Трапеза божанскога јагњета је спремка (постављена), јагње Божје се приноси на жртву, све се небеске силе моле за тебе заједно са свештеником, крв Христова је проливена у тајанствени путир за твоје очишћење; а ти се не стидиш и не плачеш и не молиш се ни за тебе ни за друге.«⁴⁾

¹⁾ Испор. *Nicol. Cabas.*, Lit. Exposit. ibid. p. 424.

²⁾ Овај одговор народа као и ђаконов позив „Горѣ имѣнимъ срца“ спомиње већ св. Кипријан, када каже: . . . „Ideo et sacerdos ante orationem praefatione praemissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda! ut dein respondet plebs: Habemus ad Dominum! admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debet. (Cypriani, Liber de oratione dominica код *Migne*, Part. lat. T. IV. p. 557.).

³⁾ *Cyrril. Hierosol. Catech. XXIII. myst. V. n. 4. (Migne, Patr. gr. T. 33. p. 1112).*

⁴⁾ *S. Ephraem Sveri Sermo I. De sanctissimis et vivificantibus Christianis Sacramentis (Edit. Rom. T. III. p. 608).*

29. Канон евхаристије.¹⁾

Пошто је свештеник на изложен начин спремио срца верних за достојно учешће при светим радњама које долазе, јавља сада да почиње приносити хвалу и благодарност Господу, наиме да почиње *сама евхаристија* установљена од ИХриста, речима **Благодаримъ Гда** (*Εὐχαριστοῦμεν τῷ Κυρίῳ*), на што појци одговарају: „Достојно и праведно естъ поклонѣтиса ѿцѣ и снѣ и стѣмъ дхѣ, трѣцѣ единосѣщнѣи и нераздѣльнѣи.“ Велики архијереј ИХристос код установљења св. тајне причешћа благодарио је Богу и Оцу и отуда је и добила ова тајна име евхаристија *εὐχαριστία*, благодарене. Зато и свештеник угледајући се на ИХриста, слави пре освећења дарова у молитви: „Достојно и праведно естъ...“ (у Василијевој литургији: **Сый вѣко, Гди Бже...**) коју тајно чита, вечна савршенства Бога Оца, јединородног Сина и св. Духа, и благодари Богу што нас је привео из небића у биће, што нас је пале опет уздигао, и није престао све чинити за нас, док нас није на небо узвео и даровао нам будуће царство. Затим спомињући свештеник уочи сва добротинства знана и незнана, нарочито благодари Богу за ову службу коју је изволео примити из наших руку, иако Га славе анђеоске чете, које стоје пред Богом и непрестаним гласом величају Га славећи и певајући, и позива верне да и они заједно са небеским четама хвале Бога и благодаре Му, речима: „**Повѣднѣю пѣснѣ поѣще, вопїѣще, възвѣюще и глаглюще**“. При овим речима чини ђакон (ако нема ђакона, онда то чини сам свештеник) са звездицом по дискусу знак крста, целива је и оставља у ваздух док појци поју: „**Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ Гдѣ Саваѡдѣ, испѣльнѣ небо и земля славы твоѣ: ѡсѣнна въз вѣшнихъ, благословѣнъ градъи ко ѡма Гдне, ѡсѣнна въз вѣшнихъ**“. Ову песму поју серафими стојећи око Господа, према виђењу пророка Исаије (6, 3), кличући један другоме и говорећи: „**Сѣтъ, сѣтъ, сѣтъ Гдѣ Саваѡдѣ: испѣльнѣ всѣ земля славы егѡ.**“²⁾

¹⁾ Овај део литургије зове се канон евхаристије (*κανὼν τῆς Εὐχαριστίας*, види *Goar*, сп. д. р. 75. и 136.) јер је у њему изложен поредак и правило, по коме се свршава бескрвна жртва. Канон евхаристије је главни део и средиште литургије а завршује се возгласом: **И дѣждѣ намъ единокли сѣствѣ и единоклѣ сѣрдцѣмъ...** иза Достојно.

²⁾ Св. Амвросије разјашњује ову песму на овај начин: »Херувими и серафими непрестаним гласима хвале и говоре: **Сѣтъ, сѣтъ, сѣтъ Гдѣ Саваѡдѣ**. Не кажу једанпут **свѣтъ**, јер није једно лице у Бога, него кажу три пута и говоре једно те исто, те се овом песмом објављује одељеност лица Тројице и јединство бића Божјег.« *Ambrosii De Spiritu sancto lib. III. c. 21.*

Затим црква сједињава са овим серафимским речима земаљску песму: „Ὡσαύτα, κληρονομήσει ἡ πόλις τοῦ κυρίου: Ὡσαύτα ἐκ τῶν οὐρανῶν“, ¹⁾ т. ј. песму коју су певала јеврејска деца и народ са гранчицама у руци када је Господ улазио у Јерусалим, те се тако слави Господ у три лица заједно од земаљске и небеске цркве, од људи и од анђела. Осана је јеврејска реч и значи: »Дај, Господе, спас« или »Господе спаси« ²⁾ и употребљаваху је Јевреји при сретању главара и других великих људи, посланих од Бога ради ослобођења народа од невоља, којом се речју показивало дубоко поштовање и благодарност. Овом се речју поздравља и ИХристос на св. литургији у часу када има да се принесе на жртву Богу Оцу ради спасења света. Ове две песме уједно зову се »победна или тријумфална песма (химна)«, ὕμνος ἐπιθνήσιος, јер се приноси Господу Саваоту (Цебаоту), т. ј. који је над небесним војскама, победиоцу смрти. Речи појуће, копијуће, зыывајуће и глагбљуће односе се на четири животиње, од којих је по Откривењу и пророку Језекиљу прва слична лаву, друга телцу, трећа човеку и четврта орлу, и које стојећи пред престолом и око престола најузвишенијег Бога кличу без престанка дању и ноћу: „Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ Гдѣ Саваѡтъ: испѡнь всѧ землѧ славы егѡ“. ³⁾ Појуће односи се на орла, копијуће на телца, зыывајуће на лава, а глагбљуће на човека.

Св. Герман⁴⁾ каже: Прва животиња слична лаву кличе: свѣтъ, друга слична телцу кличе: свѣтъ, а трећа слична орлу кличе: свѣтъ; четврта слична човеку кличе: Гдѣ Саваѡтъ. Са прва три свѣтъ што се сједињују уједно означава се владавина и моћ Господа, кога је видео пророк и о коме каже: „Видѣхъ Гда сѣдѡща на прѣблѣхъ высѡцѣхъ и прехознисѡнѣхъ, и испѡнь дѡмъ славы егѡ. И серафими стоѧхъ ѡкрестъ егѡ.... и дѡмъ напѡвисѧ дѣма.“ ⁵⁾

На речи: појуће, копијуће, зыывајуће и глагбљуће чини ђакон звездомом на дискоку знак крста тако, што додирује звездомом дискос на четири стране, да би симболизовао појање

¹⁾ Мат. 21, 9; Марк. 11, 9; Јов. 12, 13 и Пс. 117, 26.

²⁾ Ὡσαύτα ἐστὶ, Σῶσον δὴ, ὡς φησὶν „Ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. German., Rerum eccles. Contempl. код Migne, Patr. gr. T. 98. p. 429; Испор. и Joannis Chrysostomi Hom. 21 in Matth. и Theophylacti Bulg. Archiep. Enarratio in evangelium Marci c. 11. (Migne, Patr. gr. T. 123. p. 612).

³⁾ Откр. 4, 6—8. Језек. 1, 10.

⁴⁾ Germani Rer. eccl. Contempl. ibid. p. 432.

⁵⁾ Ис. 6, 1—4.

четири животиње, којим славе Господа на највишем престолу, као и да би се означило, да се победа Христова над смрћу јавља на све четири стране света и да опомене верне да пазе на велику тајну која долази. У време појања победне песме маше ђакон тихо рипидом поврх св. дарова, да не би мухе или што слично пало у и на њих. И махање рипидом изнад дарова има своје симболичко значење. Симеон Солунски каже: »ђаконима се даје рипида, јер они представљају серафиме; а рипида изображава крила анђела, херувима и серафима, који су и у закону осењивали кивот, т. зв. **свѠтѠлѠ свѠтѠхѠ**. Па када су они тада били у скинији, то тим више треба да су овде, после јављања истине«.¹⁾

У време појања победне песме чита свештеник молитву која почиње речима: „**Ѡз сѠми Ѡ мѠѠ блажѠнными сѠлами, вѠко чѠловѠколѠвчѠ, вопѠемѠ Ѡ глаголѠемѠ: свѠтѠ.**...“ у којој славећи Бога, хвали Његову економију спасења рода људског, што је из љубави према свету дао свога јединца Сина, да сваки који верује у Њега не погине, но да има живот вечни; који дошавши и испунивши сву економију за нас, оне ноћи, које је предан, сам себе предаде за живот света, узевши хлеб у своје свете и пречисте и непорочне руке, благодаривши, благословивши, осветивши и проломивши даде својим светим ученицима и апостолима. У Василијевој литургији чита свештеник молитву: „**Ѡз сѠми блажѠнными сѠлами.**...“ која је исте садржине са молитвом у литургији св. Јована Златоустог, само се овде опширније и појединце набрајају дела и добротинства Божја. Овде каже свештеник узвишеним гласом: „**ПрѠимѠте, ѠдѠте, сѠѠ ѣсть тѠкло моѠ, ѣже за вѠ ломѠмоѠ во ѠставлѠнѠе грѠхѠвѠ**“, а појци одговарају **ѠминѠ**. Затим каже свештеник тајно: „**ПодѠбнѠ Ѡ чѠшѠ по вѠчѠри, глаголѠ,** и затим узвишеним гласом: „**ПѠйте Ѡ неѠ вси, сѠѠ ѣсть крѠвь моѠ нѠвагѠ завѠкта, Ѡже за вѠ Ѡ за мнѠги ѠзливѠемаѠ во ѠставлѠнѠе грѠхѠвѠ**“, на што појци опет одговарају: **ѠминѠ**. У литургији Василија Великог пред речима установљења тајне евхаристије: **ПрѠимѠте, ѠдѠте. . . ПѠйте Ѡ неѠ. . .** говоре се претходне речи: „**ДѠдѠ сѠѠмѠз своѠмѠз ѠѠченикѠмѠз Ѡ апѠстолѠмѠз, рѠкѠ:** — гласно. Свештеник говори речи: „**ПрѠимѠте ѠдѠте. . .**“ и „**ПѠйте Ѡ неѠ вси. . .**“ зато, што су оне почетак и основа

¹⁾ *Symeon. Thessal., De sacris Ordinationibus* с. 174. код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 384.*

ове радње и сам Спаситељ их је пред апостолима изговорио гласно, а не тајно. — Речи установљења тајне евхаристије у служабнику не поклапају се дословно са овим речима установљења у Св. Писму зато, што су речи Спаситељеве прелазиле у почетку током традиције, док их нису три јеванђелиста и св. Апостол Павле писмено саставили и тако рећи утврдили. Заједничка основа ова четири извештаја о чину установљења евхаристије је по Св. Писму традиција, и овим се разјашњава како сагласност ова четири извештаја у ономе што је битно, тако и њихова разлика у погледу појединих небитних израза. И пошто речи установљења св. евхаристије из служабника налазимо написане у најстаријим литургијским споменицима, то је очевидно, да се и оне оснивају на најстаријој традицији, да имају као и речи установљења евхаристије у Св. Писму исти корен, и да им припада и исто достојанство као и речима Св. Писма, од којих се разликују само у словима, а у оном што је битно потпуно се покланају са њима.

Такон орарем — а према обичају и свештеник — показују десном руком при овим речима на хлеб, односно на путир, да би означили које је речи Спаситељ на тајној вечери рекао изнад сваког дара на трапези, и које смо речи и ми дужни изговарати засебно изнад сваког дара. На божанске речи: „Прѣимѣте, ѿдѣйте“... и „Пѣйте ѿ неѧ...“ одговара народ гласно **Ѹмѣнь**, да би потврдио оно што је рекао свештеник о установљењу св. тајне евхаристије у молитви: „**Съ сѣми ѿ мѣи блаженными силлами, влко человеколѣбче, вопѣмъ ѿ глаголѣмъ...**“ и у сагласност вере и побожности своје са исповедањем свештеника. Овај одговор је без сумње из давнине и био је и у време апостола, а тако је чинила црква и у будућим вековима при вршењу св. литургије.¹⁾

Код јеванђелиста Луке 22, 19 рекао је Спаситељ при постављању св. евхаристије св. апостолима: „**Сѣте творѣте во моѣ воспоминѣнѣ**“. Ове заповести сећа се сада св. Јован Златоусти у молитви (*ἀνάμνησις*) коју свештеник чита тајно иза речи уста новљења: „**Поминѣюще оубо спасѣтельнѣю сѣд заповѣдъ...**“, а у Василијевој литургији чита свештеник моли-

¹⁾ Види: *Justin. Mart. Apologia I. pro Christianis c. 67 (Migne, Patr. gr. T. 6. p. 429).*

тву: „Сіе творите въ моѣ воспоминаніе...“, у којим се моли-твама сећа свију добара стечених нам Сином Божјим.

Затим поставља ђакон руке у облику крста, узима св. дискос десном изнад леве, а св. путир левом руком, и пошто свештеник каже: „Твоа ѿ твоиѹхъ твѣѣ приносѹще ѿ всѣѹхъ ѡ за вса“ узвишује их¹⁾, и затим спустивши их на антиминос поклони се побожно. Ако нема ђакона узношење на исти начин врши презвитер. Рекли смо већ да се на св. литургији приношење понавља три пута и изложили смо време и значај ова три приношења. Сада се у овоме часу врши *треће приношење*. Пошто су пређашња приношења имала припремни карактер, молио се свештеник са страхом да га Господ удостоји да принесе дарове и жртве духовне, а сада се у овом страшном моменту свештеник ослободио и са смелошћу приноси Господу дарове као жртву говорећи: твоа ѿ твоиѹхъ, као да би хтео рећи: ми немамо никакве својине, којом би на достојан начин могли изразити Теби Оче небесни нашу благодарност за добра, којих смо постали учасници доласком јединородног Сина Твога. Зато Ти у знак искрене благодарности приносимо, твоа т. ј. твоје (дарове), овај хлеб и ово вино, ѿ твоиѹхъ т. ј. од твојих толиких безбројних дарова, изабране од самога јединородног Сина Твога при установљењу евхаристије, које смо већ посветили имену Твоме и које смо Ти спремили за Твоју жртву. Ми Ти приносимо ове дарове ѿ всѣѹхъ (за све) што нам спомиње пређашња молитва, за све што си учинио за нас, за крст, за гроб, за тридневни васкрс, за узлазак на небо, седење с десне стране Оца и други славни долазак, ѡ за вса т. ј. за све споменуте ствари у пређашњој молитви, које нису ништа друго до ли опроштење грехова или искупљење наше.

Када ђакон уздиже дарове показује их Богу, и у овом погледу угледа се на свештенике СЗавета (Исх. 29, 24) и на Спаситеља, који је по речима св. Василија Великог у његовој литургији узео хлеб у свете и пречисте руке и показао их Богу, Оцу (пріемъ хлѣбъ на стѣла своа ѡ причыстыа рѣки, показавъ твѣѣ Б҃ѣ ѡ ѡцѣ...).

На речи свештеникове: „Твоа ѿ твоиѹхъ твѣѣ...“ одговарају појци: „Твѣѣ поѣмъ, твѣѣ благословімъ, твѣѣ благодарімъ,

¹⁾ Према *Maltzew*, Liturgikon-Служебникъ, Berlin, 1902. стр. 129. ђакон или свештеник када уздигну св. жртвене дарове чине њима знак крста изнад антиминоса.

ГѠди; ѡ молимъ ти сѧ, Бже нашъ“, а свештеник се тајно моли: „Еще принесимъ ти словеснѡ сѡд ѡ безкрѡвнѡ слѡже, ѡ просимъ, ѡ молимъ, ѡ мѡли сѧ дѡдемъ, низпослѡ дѡа твоегѡ стѡго на ны ѡ на предлежащѡа дѡры сѡа“, а у Василијевој литургији: „Гегѡ рѡди, вѡко пресѡтѡй, ѡ мѡ. тебѡ молимсѧ, ѡ тебе призы- вѡемъ, свѡте стѡхъ, благоволенѡемъ твоегѡ блѡгости принтѡ дѡс твоемѡ стѡмѡ на ны ѡ на предлежащѡа дѡры сѡа, ѡ благословити ѡ, ѡ ѡскатити; ѡ показѡти“. Затим прилази ѡакон, пошто је оставио рипиду, свештенику и клањајући се обојица три пута пред часном трапезом, моле се говорећи (свештеник са уздигнутим рукама к небу): „ГѠди, ѡже пресѡтѡго твоегѡ дѡа вѡ трѡтѡй часѡ апѡстѡломъ твоимъ низпослѡвѡй, тогѡ, блѡгѡй, не ѡним ѡ насъ, но ѡвновѡ насъ молѡщихъ ти сѧ“. После поклона ѡакон говори речи: „Сѡрдце чѡсто созѡжди во мнѡ, Бже, ѡ дѡхъ правъ ѡвновѡ во ѡутрѡбѡ моѡй (Пс. 50, 12),« а свештеник опет говори: „ГѠди ѡже, пресѡтѡгѡ. . .“ а ѡакон клањајући се: „Не ѡвержи мене ѡ лица твоегѡ. . .“ (Пс. 50, 13), а свештеник опет говори: „ГѠди, ѡже, пресѡтѡгѡ. . .“ и клања се сваки пут иза молитве. Затим ѡакон показујући орарем на св. хлеб говори тихо: „Благословѡ, владѡико, стѡй хѡбъ“, а свештеник право стојећи благосилѡа свети хлеб у знаку крста говорећи: „И сотвори ѡвѡ хѡбъ сѡй честнѡе тѡкло † Хѡта твоегѡ. — а у Василијевој литургији: Хѡбъ ѡвѡ сѡй, сѡмоѡ честнѡе тѡкло † ГѠа ѡ Бѡа ѡ спѡса нашегѡ Йса Хѡта —, и клањају се обојица, а ѡакон одговара: ѡминъ. Затим указује ѡакон орарем на св. чашу, и говори опет: „Благословѡ, владѡико стѡю чѡшъ, а свештеник благосилѡа- јући вино говори: „ѡ ѡже вѡ чѡши сѡй, честнѡю крѡвъ † Хѡта твоегѡ“, — а у Василијевој литургији: Чѡшъ же сѡю, сѡмѡю че- стнѡю крѡвъ † ГѠа ѡ Бѡа ѡ спѡса нашегѡ Йса Хѡта —, и кла- ѡају се обојица, а ѡакон одговара: ѡминъ. У Василијевој литургији свештеник иза ѡминъ додаје: Йзѡиннѡю за живѡтѡ мѡра. И најпосле показујући ѡакон на обоје (хлеб и вино), говори: „Благословѡ, владѡико, ѡвоа“, а свештеник благосилѡа- јући обоје говори: „Преложивъ дѡмомъ твоимъ стѡимъ“, и кла- ѡају се обојица¹⁾, а ѡакон одговора: „ѡминъ, ѡминъ, ѡминъ“. Ако нема ѡакона говори јереј 3 пута ѡминъ²⁾.

¹⁾ Према *Булгакову*, Настольная книга, стр. 908. чини се овде после осве- жења св. дарова земни поклон, као и после Оченаша и пре самог причешћа.

²⁾ Види *С. В. Булгаковъ*, Настольная книга, стр. 908. — Овде имамо још да споменемо, да се у литургији св. Василија Великог код освежења св. дарова словенски текст разликује од грчкога утолико, што свештеник после освежења

У овом моменту претварају се свети дари силом Св. Духа, и то хлеб у тело а вино у крв Исуса Христа. Јер иако су напред речене речи Спаситељеве: „**Приимите, ђдите...**“ и „**пийте ѿ неѧ всѧ...**“ то ипак ове речи нису довољне за претварање св. дарова у тело и крв Спаситељеву, као што држи латинска црква, да се у моменту изговарања ових речи, којима је установљена евхаристија, претварају хлеб и вино у у тело и крв Христову. Но оне су ипак важне у чину освећења дарова у православној цркви као почетне радње овога освећења. Дари по чину литургије православне цркве и после изговарања ових речи су још увек хлеб и вино и претварају се у тело и крв ИХриста тек после призивање св. Духа (*ἐπίκλησις τοῦ Πνεύματος ἁγίου*) на њих, после молитве у којој се призива силазак Светога Духа и после благослова њихова знаком крста¹⁾. Као што земља без кише не даје плода, тако и речи: „**Приимите, ђдите...**“ и „**Пийте ѿ неѧ всѧ...**“ не извршују ову тајну без призивања св. Духа, наиме без присутности св. Духа и без благослова свештеникова.

Св. патријарх *Герман* каже о овоме: »И опет моли свештеник Бога да сврши тајну Сина Свога, да претвори овај хлеб и вино у тело и крв Христа и Бога. Иза овога св. Дух који невидљиво овде присуствује по наклоности Оца и вољи Сина, јавља божанску силу

вина у грчком тексту не говори речи: *Ἀναλαμβάνω за живότη мѧра* (τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς), него их говори при трећем благосиљању, при освећењу *δωῶν*, после речи љаконових: *Благословѧ, ѧѧко, δωῶν* (*Εὐλόγησον, Δέσποτα, τὰ ἀμφότερα*). А речи *Приложѧх дѧѧмъ твоѧмъ стѧмъ*, које се говоре при трећем благосиљању према словенском тексту, у грчком тексту литургије св. Василија никако немамо, што нам разјашњава ова примедба у грчком евхологију на овом месту: »Ако промотримо речи: *μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι σου τῷ Ἁγίῳ* (*приложѧх дѧѧмъ твоѧмъ стѧмъ*), пренесене из божанске литургије Златоустове, у вези са осталим, то немају никако места овде у литургији, св. Василија Великог, него су смео додаток од руке неугога, као што је то приметно и Никодим у Пидалиону (19. канон лаодикијског синода.) А при трећем благосиљању часних дарова обично говоре: *Τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς*. Тако налазимо и у старим рукописима.« Види *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*, Ἐν Βενετίᾳ 1851. и *Maltzew*, *Liturgikon-Sлужебникъ*, стр. 131. Наведено пак место код Никодима овако гласи: »Када јереј свршава литургију св. Василија Великог, то у време претварања и освећења тајана не треба да говори: *приложѧх дѧѧмъ твоѧмъ стѧмъ*, јер је то додаток неког неученог и смелог, који је као што се чини био противник Латина и узео ове речи из литургије св. Јована Златоустога и метнуо их у литургију св. Василија Великог. Међутим ових речи нема у старим рукописима литургије, као што смо испитали, а и по целом току ове речи немају овде места.«

¹⁾ О спору, који је био у Русији у овоме питању види: *Григорій Мирковичъ*, О времени пресуществления св. даровъ. Споръ бывший въ Москвѣ, во второй половинѣ XVII-го вѣка. Вильна, 1886.

и руком свештеника запечаћује (крстообразни благослов св. дарова руком свештеника), претвара и свршава (освећује) предложене свете даре у тело и крв Господа ИХриста, који је рекао: **И за нѣхъ ѡзъ сѣиъ сѣбѣ, да ѡ тѣмъ сѣиѣни бѣдѣтъ ко ѡстинѣ**¹⁾. — Исти *Герман* каже: »А божански се дари силаском и присуством св. Духа претварају, и то хлеб у само часно тело Господа нашег ИХриста, а оно што је у чаши, у саму крв великога Господа и Спаситеља нашега ИХриста, која се излила за живот и искупљење света, и онима који се њима причешћују, бива то за опроштење грехова и за вечни живот«²⁾. — А *Симеон Солунски* каже: »Тако и ми верујемо, да се хлеб и вино претварају у тело и крв Христову молитвом свештеника, знаком крста и призивањем св. Духа, и да је речима: **Примѣте, ѡдѣте. . . Пийте ѡ нѣмъ и сѣе творѣте ко моѣ воспоминанѣе** — дана апостолима и њиховим наследницима само моћ, да се ова тајна може молитвом вршити. Зато обраћајући се свештеник Богу Оцу и славећи његову економију изговара прво узвишеним гласом божанске речи ИХриста. . . Затим се моли: „**Низпослѣ Дѣа твоегѡ сѣаго на нѣ ѡ на предлежѣщымъ дары сѣа**“, и да их учини тело и крв Његову, претворив их Духом Твојим светим. И када ово говори благосиља. И благосиљајући их три пута, верује свештеник, да су хлеб и вино само тело и крв, т. ј. сам ИХристос, који дела преко свештеника заједно са Оцем и Духом, да је онај који се приноси и који приноси, који се жртвује и који жртвује, који прима и који се раздаје, као што се каже у молитви великога входа. Зато свештеник ништа не благосиља када говори речи „**Примѣте, ѡдѣте**“. . . и „**Пийте ѡ нѣмъ**“. . .“, јер изговарајући их говори ове речи к Богу, јер и после изговарања ових речи, као што каже Василије Велики дарови су само **κρῆστοσβράζια, ἀντίτυπα**.“³⁾

И у *Православном исповедању католичанске и апостолске цркве источне* стоји ово: »У тренутку, у коме освећује свештеник св. даре, треба да има на уму, да се сама суштина хлеба и вина претвара у суштину истинитог тела и крви ИХриста дејством св. Духа, чије се призивање за ову тајну врши речима: **низпослѣ Дѣа твоегѡ сѣаго на нѣ ѡ на предлежѣщымъ дары сѣа**. И сотвори оубѡ хлѣбъ сѣи честнѡе тѣло Хрѣта твоегѡ; ѡ же въ чаши сѣи, честнѡю крѡвкѡ Хрѣта твоегѡ. Преложѣвъ дѣомъ твоимъ сѣкимъ. Одмах иза ових речи, врши се претварање (μετουσίωσις, transsubstantiatio), претвара се хлеб у истинито тело Христово, а вино у истиниту крв, остајући економијом Божјом пред очима нашим само „**види**“ (видови) њихови.“⁴⁾

¹⁾ Јов 17, 19.

²⁾ *Germani* Reg. eccl. Contempl. ibid. p. 436. et 440.

³⁾ *Symeonis Thessalonicensis* Exposit. de div. Templo код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 739.

⁴⁾ *Православно исповедање*. . . Одговор на 107. питање. Испор. и Ὁρθόδοξος ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς код *E. I. Kimmel*, Monumenta fidei eccl. orient. 1850. Pars I. p. 180. — Иако су св. оци већ у првим хришћанским вековима јасно учили о реалној присутности ИХриста у тајни евхаристије, ипак налазимо под утецајем Оригеновог спиритуалистичног начина изражавања, да се хлеб и вино пре освећења зову *слике* и *симболи*, ἐπιτύπια (тако у Сарационову

Призивање св. Духа има свој почетак од времена св. Апостола и траје до данас, када су се Апостоли после вознесења Господњег бавили у Јерусалиму једнодушно у молитви, очекујући према обећању ИХриста силазак светога Духа са неба. *Св. Прокло*, патријарх цариградски пише: »После вознесења Спаситељева на небо, Апостоли пре него што се разсејаше по целој свету ради проповедања јеванђелија, у последње дане после вознесења Господњег сакупили су се на једно место и све време проводили су у молитви. И како су велику утеху налазили у тајанственој свештенорадњи тела Господњег, то су свршавали св. литургију, знајући, да то дело као и учење треба предпостављати свима осталима као најважније. Уистину са великом радошћу проводили су време у свршавању божанске радње, сећајући се речи Господњих: *Εἷς ἔσται τὸ κλῆρος μου, ἕως καὶ κἀκεῖνο: σὺν τῷ κτίσει καὶ τῷ σώματι μου* (Лук. 22, 19); *ἰσχύς μου πλῆρες καὶ πᾶν τὸ κρῶμα τοῦ σώματος μου* (Јов. 6, 56). Према овој призивајући божанско име, веома вредно и смерна духа певаху многе молитве. При томе су самим делом учили новообраћене Јудеје и језичнике, да врше тајну нове благодати, заповедајући им да остављају обреде, које су вршили пре силаска св. Духа. При овим молитвама *очекиваху силазак св. Духа, чекаху, да Он својим настижем предложени хлеб и вино* (са водом) за тајну, *прешвори у само тело и крв Спаситеља нашег ИХриста* и да их освети«. ¹⁾ — Зато и видимо молитве за силазак св. Духа у свима старим литургијама. Тако говори свештеник на литургији Јаковљевој пре освећења св. дарова: »Смилиј се Боже на нас по Твојем великом милосрђу *и пошаљи на нас и на предлежеће дарове Твога свесветог Духа*«. И после једне молитве, коју свештеник чита приклоњене главе и у којој такође моли послање св. Духа, узглашава уздижући се: *„да дође и да својим светим, добрим и господњим присуством освети овај хлеб и прешвори у св. тело швога Христа“*, на што народ одговара: *Амин*. И опет: *„и ову чашу у скупо-*

канону, види *G. Wobbermin*, *Altchristliche liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens...*, Leipzig 1899. S. 5), *ἀντίτυπα, σύμβολα* (види *Eusebius*, *Demonstr. evang.* VIII, 596; *Macarius*, *Nom.* 27, 17; *Const. Apost.*, VII, 25, 4.) тела и крви ИХриста, чију крвну смрт евхаристијски дари приказују. Место *ἁγιασμα* употребљавају се у IV. столећу за евхаристију речи *ἀντίτυπον* или *σύμβολον*. *ἁγιασμα* значи често облик појаве или облик, н. пр. Јез. 8, 2 (LXX): *ἁγιασμα ἀνδρός*. Према Платону (*Parmen.* 132 d) имају идеје своја земаљска *ἁγιασματα*, т. ј. на земљи у телесним стварима своје одговарајуће облике појаве. Овде у литургији зову се евхаристијски елементи *ἁγιασματα* тела и крви Христове зато, што представљају Његову смрт, као што стоји мало даље у Сарапионову канону (*ibid.*) *ἁγιασμα τοῦ θανάτου*. Но ови и слични изрази *ἀντίτυπα* и т. д. не треба да буне, што најбоље сведочи Кирило Јерусалимски, који ипак најјасније говори о реалној присутности ИХриста у евхаристији, ипак каже (*Cat. myst.* 5, 8) *γευόμενοι γὰρ οὐκ ἔρτου καὶ οἴνου κλεβόνται γεύσασθαι, ἀλλ' ἀντίτυπου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ*. Види *Gerhard Rauschen*, *Eucharistie u. Bussakrament in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche*. II. Aufl., Freib. in B. 1910. S. 17. и 101.

¹⁾ *Procli Tractatus de traditione divinae Missae* код *Migne*, *Patr. gr.* T. 65. p. 849.

цену крв твога Христа“; народ Амин.¹⁾ А у литургији св. Марка каже свештеник: „пошаљи са висине твоје светиње..... на нас и на ове хлебове и чаше твога Духа, да их он освети и да их сврши као свемогући Бог и овај хлеб учини шело, (Амин). А чашу крв новог Завета, Господа и Бога, Спаситеља и нашег највишег цара ИХриста“.²⁾

Између молитве „... низпосли Дѣа твоегò сѣгаго на ны ѝ на предлежѣщыа дѣры сѣа“ и између благосиљања дарова моли се свештеник речима узетим са трећегà часа: „Гѣи. ѝже пресѣгаго твоегò дѣа вѣ трѣтѣи часѣ...“ Ове речи понавља свештеник три пута, а љакон између њих додаје два стиха из 50. псалма: „Сѣрдце чисто...“ и „не ѡвѣржи...“. Иакò ове речи прекидају везу између молитве за послање св. Духа и између благосиљања дарова — ово се нарочито осећа у литургији св. Василија Великог —, иакò их нема у старим грчким литургијама и уведене су у чин литургије касније са том сврхом, да измоле са већим нагласком низпослање св. Духа на предложене даре, то ипак пошто су потпуно сагласне са духом св. радње и пошто поткрепљују вршиоца тајне у његову вршењу, примила их је црква у новије литургије, и говори их свештеник који служи са дубоким поштовањем.³⁾ Молитва Гѣи, ѝже пресѣгаго... унесена је овде у литургију у руској цркви и то у XVI. столећу, када је видимо у рукописима и књигама у литургији, а у XV. столећу не. Узрок уношењу ове молитве свакако ће бити нагласак епиклезе у православној литургији насупрот латинској цркви. Касније је и грчка црква примила овај додатак и обичај.

Свештеник по примеру ИХриста благосиља св. дарове при освећењу, јер ѝ Христос је узевши хлеб у руке благословио га и преломио. Свештеник благосиља знаком крста, јер је црква навикла и уобичајила да благосиља знаком крста.⁴⁾

¹⁾ *Dr. Theodor Tarnawski*, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Cernowitz 1893. S. 92. Види и Собрание древнихъ литургій восточныхъ и западныхъ. Спб. 1874. Отдѣлъ I. стр. 178.

²⁾ *Ibid.* S. 275. Собрание... Выпускъ III. стр. 39. и 40.

³⁾ Види 19. кан. Лаод. синода; испор. *И. Дмшревскій*, Историческое, до-мат. и таинственное изъясненіе божеств. Литургиі, 1884. стр. 134. и *В. Нечаевъ*, Толкованіе на божеств. Литургию... Москва 1884, стр. 189.

⁴⁾ Блажени Августин каже: »Ако се не начини знак крста на челу верних, над водом, којом се поново рађа, или над миром којим се помазујемо, или над жртвом којом се храни, тада се ништа не може извршити законито«. *Augustini* *Tyractatus* 118. in *Ioannis Evangelium* n. 5. (*Migne*, *Patr. lat.* T. 25. p. 1950.) — Код приношења бескрве жртве како знак крста којим се освећују св. дари, тако и

Када свештеник врши евхаристију и приноси Богу безкрвну жртву, приказује самога великог архијереја ИХриста Сина Божјег, који је по чину Мелхиседекову принео Богу Оцу жртву хлеба и вина, које се на часном престолу претвара у само тело и крв ИХриста.

Зато и каже св. Јован Златоусти: И овде је сам ИХристос, који украшава трапезу, као и трапезу тајне вечере, јер није човек који врши да предложено постане тело и крв Христова, него сам ИХристос, који се за нас распео. Свештеник извршујући заповест Христову стоји и приноси молитве, говорећи речи: **Гіе ѳѳтъ тѳло моѳ...**, а благослов и моћ је од Бога, који све врши.¹⁾

Тренутак освећења дарова и њихова претварања у тело и крв ИХриста је према таме најсветији, најузвишенији и најстрашнији моменат. Св. Јован Златоусти каже: »тада и анђели стоје око свештеника, и читава чета небеских сила се сједињује у појању и цео олтар пун је анђеоских лица«. ²⁾ Зато је црква наредила, да се у овом узвишеном моменту звони, опомињући тако не само присутне на побожније мољење, него и јављајући и свима који нису у храму, докле год допире глас звона, да оставе за часак своје послове и да сједине своје молитве са молитвама које се у цркви приносе.

Затим ђакон каже свештенику: „**Помаѳні ма, свѳтѳій владѳико, грѳшнаго**“, а свештеник одговара: „**Да помѳнѳтъ тѳ**

остале радње, извршене пре и после споменутог у јеванђелију имају почетак у старој апостолској традицији. Св. Василије Велики каже: »Ко је речи призивања код ломљења хлеба и код благосиљање чаше од св. отаца писмено предао? Пошто се ми не задовољавамо само речима наведенима у апостола и јеванђелију, него једне говоримо раније, а друге касније, и имају велику моћ, примивши и оне неписаног учења. *Basilii Magni Liber der Spiritu Sancto* с. 27. (*Migne, Patr. gr. T. 32. p. 188.*)

¹⁾ *Joannes Chrysostomus, Oratio VII. adv. Judaeos.* А на другом месту каже овај црквени отац: »Ово приношење ма ко га приносио, био Петар, био Павле, јесте оно, које је Христос дао својим ученицима и које сада врше свештеници, и ово није ништа мање од онога. Јер ни ово не освећују људи, него онај исти који је осветио и оно. Као што су и речи, које је изговорио Христос исте са онима, које сада говори свештеник, тако је и жртва иста«. *Joannis Chrysostomi In epist. I. ad Timoth. c. 1. Hom. II. (Migne, Patr. gr. T. 62. p. 612.)*

²⁾ *Joannes Chrysostomus, De sacerdotio lib. VI. (Migne, Patr. gr. T. 98. p. 681.)* А на другом месту каже св. Јован Златоусти: »Ова ти тајна претвара земљу у небо, отвори небесна врата и погледај не само у небо, него и у небо небеса, и што је тамо најузвишеније од свега, то ћу ти показати на земљи где лежи — самога Господа, кога не само да гледаш, него Га се и дотичеш и Њиме се храниш«. *Joannis Chrysostomi In. epist. I. ad Corinth. Hom. 24. (Migne Petr. gr. T. 61. p. 205.)*

Гдѣ Бѣх во царствѣи своѣмъ, всегда. . .“, а ђакон одговарајући **Аминь** стаје пред трапезу и узевши рипиду маше, њоме над св. дарима, а свештеник говори тајно молитву: „**Икоже быти причащяющымса, во трезвѣніе дѣши во ѡставленіе грѣхѡвъ. . .** (а у Василијевој литургији „**насъ же всѣхъ. . .**“) завршујући је речима: „**Еще причѣсимъ ти словеснѡ сѣю слѣже. . .**“ Затим узима свештеник кадионицу у руке и кадећи 3 пута часну трапезу говори узвишеним гласом као наставак пређашње молитве: „**Израднѡ ѡ престѣбѣи, прѣчѣстѣи, прѣблагословѣннѣи, слѣвнѣи владѣициѣ нашѣи Бѣѣ и приснодѣвѣ Маріи**“. Појци поју на ове речи: **Дѡстѡбно ѣсть. . .** а у Василијевој: **Ѡ тѣбѣ радѣетса, благодѣтна. . .**, а ђакон кади около св. трапезу и олтар, и затим спомиње тајно мртве и живе из црквених диптиха и које хоће.

Диптиси беху у старини две таблице од пергамента везане заједно, као таблице Мојсијеве. На једној од ових таблица беху написана имена живих, а на другој имена мртвих једне хришћанске општине, и ова имена читана су на св. литургији. Диптихе спомиње већ Псевдо-Дионисије Ареопагитски говорећи: »Иза узајамног пољупца долази тихо читање св. таблица (ѣрѡв птѡхѡв)«. ¹⁾ У цркви беху и полиптиси, т. ј. многе таблице или листови састављени уједно, на којима беху многа имена живих и мртвих. Из овога су касније начињене књиге (читуље), које се и сада употребљавају у цркви. Полиптиси нису ништа друго до ли књиге за спомињање имена, поменици, од којих су једни делимични, а други јавни т. ј. у којима су исписана имена живих и мртвих без обзира на породице, и нарочито имена заслужних лица за цркву.²⁾

Када појци поју песму: **Дѡстѡбно. . .** свештеник продужује спомињање светих (**ѡ стѣмъ Іѡаннѣ прорѡцѣ. . .**), завршујући ово спомињање речима: „**иже молѣтвами посѣти насъ, Бѣже**“. Затим спомиње мртве говорећи: „**и помани всѣхъ ѡсѡбшихъ ѡ надежди воскресѣніа жизни вѣчныхъ** (овде спомиње умрле по имену

¹⁾ *Pseudo-Dionys, Areopag.*, De eccles. Hierarch. c. 3 §. 9. (*Migne*, Patr. gr. T. III. p. 437); види и акта цариградског синода 536. год. за патријарха Мине (concil. Constantinop. sub. Mena, Actio V. код Harduini Acta conciliorum T. II. Parisiis 1714. p. 1323.) где стоји: »Иза читања св. јеванђељија на св. литургији и символа вере, тиска се у време читања диптиха цео народ око жртвеника и слуша са великом пажњом. А када је прочитао ђакон четири синода и архиепископе блажене успомене, Евталије, Македоније и Лав сви викаху узвишеним гласом: Слава ти Господе! — У овим диптисима беху имена светих, затим имена мртвих и живих: православних архијереја, блажених царева и високих достојанственика, како црквених тако светских. Исто тако су у диптихе уношена имена црквених добротвора и свију оних који су то желели, што је сматрано као велика част, као и напротив што се неуношење у диптихе сматрало као срамота.

²⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, 1908. стр. 227.

које хоће), и οὐποκόη ἰηχ, ἰδ' ἕζε присѣдѣтъ свѣтъ лица твогѡ“. Затим спомиње свештеник живе говорећи: „**СѢ** мѡлимъ тѧ, помани, Гдѣ, всѧкоε ἐπίσκοπство правослѡвнѡхъ. . .“ А када дође на речи: „**Въ** пѣрвѡхъ помани Гдѣ. . .“ говори их свештеник гласно, на што појци одговарају: **И** всѧхъ и всѧ. А ђакон чита тихо диптихе живих, а свештеник претходи њихово спомињање читајући тихо молитву: „**Помани, Гдѣ, градъ сѣй. . .**“ У Василијевој литургији спомињу се верни живи опширније према позиву, потребама, приликама и неприликама у којима се налазе, и моли се за њих.

Као што је жртва Христова била на крсту принесена за цео свет, исто тако се и евхаристијска жртва приноси за цео свет. Ово се нарочито доказује молитвама после освећења дарова, и то од молитве: „**И**коже вѣсти. . .“ до молитве: „**Помани, Гдѣ, градъ сѣй. . .**“ које молитве по смислу стоје у међусобној вези, јер касније су наставак првих. Свештеник се моли у овим молитвама прво за оне који хоће да се причесте св. даровима, затим за умрле и најпосле за живе. За причаснике моли се свештеник да им св. дарови буду за будноћу духа, за опроштење грехова, за заједницу св. Духа, не за суд или осуду. Између умрлих моли се свештеник прво за свете, да би исповедио, пошто се безкрвна жртва приноси и за њих, да постају део мистичног тела Христова. Сједињавање светитеља Божјих са несавршеним члановима цркве доноси им посредство и помоћ светитеља,¹⁾ и зато се моли свештеник овде, да Бог због молитава светих погледи на нас. Нарочито, са истицањем спомиње свештеник пресвету владичицу нашу Богородицу и пречисту Дјеву Марију, као орган ваплоћења и као најодличнију нашу посредницу пред престолом Божјим. Пресвету Богородицу спомиње свештеник узвишеним гласом, да би тиме показао дубоко поштовање, које припада мајци Божјој и царици свију светих.

У време спомињања Матере Божје кади свештеник часни престо, да би тиме показао нарочито поштовање према Матери Божјој. Молитве, које се читају после освећења дарова и оне за светитеље јесу молитве благодарности, које приносимо ИХристу, којима су свети стекли високе небеске дарове.

¹⁾ Ἐξαιρέτως δὲ τῆς τοῦτον παρθενικῶς τεκνοῦσης Θεομήτορος κόρης, μαρτυρῶν κ' ἐν τούτῳ, ὡς τοῖς ἁγίοις ἠνώθημεν, καὶ διὰ τοῦ θύματος τοῦτου κοινωνοὶ ἐκείνων ἐσμεν, καὶ ἐτι παρρησίαν οὗτοι πρὸς τὸν φιλοῦντα καὶ φιλοῦμενον ἔχοντες, ἰσχύουσι καὶ ἡμᾶς αὐτῷ καταλλάξαι τε καὶ ἐνώσαι. *Symeonis Thessalonicensis Exposit. de div. Templo, ibid. p. 733.*

Никола Кавасила каже: »Приношење жртве није само молитва прозбе, него и благодарности... А који су узроци благодарности? Ови узроци су светитељи, јер у њима је наша црква оно, што је желела и за што се молила, наиме царство небесно... За њих приноси они ову мисаону службу као благодарност Богу и наречито за блажену Матер Божју, која је светија од свију светитеља. Свештеник се не моли за њих, него више моли њих, да би од њих добио помоћ у мољењу своме.«¹⁾

Даље спомиње свештеник, на литургији после освећења дарова, умрле речима: „И поманн всѣхъ оубошнихъ ѿ надежди воскресѣнїа...“ Ово спомињање умрлих учињено у вери на моћ бескрвне жртве, доноси много олакшања оним духовима, који су прешли у онај свет са вером у ИХриста Спаситеља света, са надом у благодат и искреним кајањем, али који нису доспели да у овом животу принесу и плодове покајања.

Св. Герман патријарх цариградски каже: »Молимо да се Бог сети умрлих, духова и сваког тела, као Онај који има власт над мртвима и живима, и који господари и небом и земљом... да их прикупи себи и да виде лице Његово и чују глас хвале Његове, и да се сви дуси из ада поново ослободе окова његових смрћу и васкресењем ИХриста. Пошто је сам васкрсао из мртвих и постао почетак умрлих и свима отворио живот и блаженство, васкрсом из мртвих, позвао је у вечни живот и блаженство оне, који су умрли у нади на васкрс. И позивају се сви умрли духови заједно са пророцима и апостолима и мученицима, да заједно приступе и седну са Аврамом, Исаком и Јаковом за тајанствену трапезу царства Христова.«²⁾ Најпоследње спомиње свештеник после освећења дарова на св. литургији и воинствујућу цркву на земљи: све епископство православних, св. саборну а апостолску цркву, владара. И као што код спомињања светих нарочито и узвишеним гласом спомиње пресвету Богородицу као царицу свију светих, тако и сада нарочито и узвишеним гласом спомиње архијереја као вођу чланова цркве у стварима вере и морала, молећи од Бога, да га дарује св. својим црквама не само у миру, цѣла, чѣстна, здравѣ, долгодѣнствѣюща, него и да право врши реч истине Божје.

¹⁾ *Nicolai Cabasilae* Liturgiae Expositio c. 33. (*Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 441.).

²⁾ *Germani* Rerum ecc. Contempl. ibid. p. 440.

На ово одговара народ **И всѣхъ ѿ всѣхъ**, т. ј. да Бог спомене све мушке и све женске.¹⁾

Све молитве иза освећења дарова завршују се возгласом: „**И дѣждъ намъ ѣдинѣми оустѣи ѿ ѣдинѣмъ срѣдцемъ слѣвити ѿ воспѣвати пречестнѣи ѿ великолѣпѣи ѿма твоѣ, Оца...**“, којим се возгласом завршује канон евхаристије. Ово је славословије узето из молитве св. Апостола Павла (Рим. 15, 5—6), којом се он моли Богу, да даде вернима једну мисао, да би сви заједно једним устима славили Бога и Оца Господа нашег И Христа, и овај дар моли од Бога за присутне и свештеник.

Св. патријарх Герман тумачи и разјашњује овај возглас овако: »Молимо ти се (Госпode), као што су код слављења Тебе једна уста и једно срце, тако нам дај један дух и једну душу, да се сједињени везом љубави можемо са смелошћу наслађивати ове трпезе пред нама, и да будемо достојни божанских тајана, славећи и опевајући свечасно и великољепно име твоје, Оца и Сина, и Св. Духа.«²⁾

Сада спрема свештеник верне за причешће које долази, и зато прво призива на њих милости Божје говорећи: „**И да вѣдѣтъ милости великаго Бѣа ѿ спаса нашего Иса Христа со всѣми вами**“, на што појци одговарају: „**ѿ со дѣхомъ твоимъ**“.

Исти Герман чини на ове речи ове рефлексije: »А када чинимо тако, као што је речено горе, биће милости Божје са нама, са свима. Милост Божја је Христос, кога је, пошто се смilовао на нас, послао велики Бог да се преда за нас и да се умилистави на нас. Сједињени јединством вере и причешћем св. Духа не само да смо изнад земље, него смо на престолу цара и Бога на небесима, где је Христос, као што сам каже: Јов. 17. **Оче, ѿже дѣла еси мнѣ, хощѣ, да ѿдѣже есмь азъ, ѿ тѣи вѣдѣтъ со мною, да видѣтъ славу мою, ѿже дѣла еси мнѣ, ѿкъ, возлюбилъ ма еси прѣжде сложенїа мїра**...»³⁾

¹⁾ Ὁ δε ἱερεὺς, τῆς θυσίας τελεθεισῆς, καὶ τὸ ἐνέχυρον τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας προκειμένου ὄρων, τὸν Ἄρνον αὐτοῦ, ὡς ἦδη τοῦ μεσῆτου λαβόμενος, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ τὸν παράκλητον ἔχων, γνωρίζει τὰ ἑαυτοῦ αἰτήματα πρὸς τὸν Θεόν, ἔχχει τὴν δέξαι μετὰ χρηστῆς ἦδη καὶ βεβαίας ἐλπίδος, καὶ ὧν προτιθεῖς τὸν ἄρτον ἐμνήσθη, καὶ ὑπερ ὧν τὰς προτελείας εὐχὰς ἐποίησατο, καὶ τὰ δῶρα προσήνεγκε καὶ προσδεσθῆναι τὰτα ἰκέτευε ταῦτα προσδεσθῆναι εὐχεται εἰς ἔργον προβῆναι. Τίνα δὲ τὰτα; Κοινὰ καὶ ζῶσι καὶ ἀπελθοῦσι, τὸ τὴν χάριν ἀντικαταπεμφθῆναι ἀντὶ τῶν δῶρων παρὰ τοῦ δεξαμένου ταῦτα Θεοῦ · ἰδὲα δὲ τοῖς μὲν ἀπελθοῦσι, ψυχῶν ἀνάπαυσιν, καὶ βασιλείας κληρονομίαν μετὰ τῶν τετελειωμένων ἁγίων· τοῖς δὲ ζῶσι, τὸ μετασχεῖν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, καὶ ἁγιασθῆναι, καὶ μηδένα εἰς κρίμα μετασχεῖν ἄφεισιν ἁμαρτιῶν, εἰρήνην, εὐετηρίαν, χορηγίαν τῶν ἀναγκαίων, τὸ τελευταῖον, βασιλείας ἀξίους φανῆναι παρὰ τῆ Θεῶ. Nicol. Cabas., спом. д. ibid. р. 441.

²⁾ German., спом. д. ibid. р. 440.

³⁾ German., спом. д. ibid. р. 440. Испор. и Nicol. Cabas., спом. д. р. 445.

30. Продужење.

Затим говори ђакон — пошто је прво примио благослов од свештеника — јектенију (пред царским дверима): „всѣ сѣбѣ поманѣше, ꙗки ѿ ꙗки мироумъ Гдѣ помолнимъ“. Свети се зову овде не само свети на небу, чијим се молитвама моли свештеник да нас посети Бог, него и сви верни, мртви и живи, чија се имена спомињу у диптиху. А »свети« се зваху у првој цркви верни како због исповедања вере, тако и због светог живота свог, као што се то види из многих места св. Писма.¹⁾ Даље наставља ђакон јектенију: **Ѡ** приносѣнныхъ ѿ всѣхъ чинѣнныхъ честныхъ дарѣхъ Гдѣ помолнимъ; ꙗко да человеклоубецъ Кѣхъ нашъ, прѣимъ Ѧ . . возниспослетъ намъ бжѣственнѣю благодѣтъ ѿ дарѣ сѣбѣ дѣа, и даље. Ми се не молимо за дарове који су принесени да их Бог освети, јер они су као што се каже у јектенији освећени, него да нам они поделе освећење, наиме да нам предобри Бог, који их је примио, пошаље кроз њих благодат и дар св. Духа. Док ђакон говори ову јектенију, свештеник чита тајно молитву која почиње речима: „Тѣбѣ предлагѣмъ живѣтъ нашъ“. . ., у којој моли од Бога да нас удостоји да се са чистом савешћу причестимо страшном и небесном тајном, за опроштај грехова и наследство царства небеснога. У Василијевој литургији говори свештеник молитву „Бжѣ нашъ, Бжѣ спасѣти. . .“, у којој моли, да нас очисти од сваке нечистоће тела и духа и да се чисте савести и без осуде причестимо и постанемо храм св. Духа. А ђакон даље наставља јектенију понављајући молбе пре освећења дарова у прозбеној јектенији, да би поузданије добили од Бога небеске дарове, јер сада лежи на св. престолу јединац Син Божји.

Све припремне молбе за причешће завршује свештеник позивом на молитву Господњу, речима: „ѿ сподѣи насъ, влко, со дерзновѣнѣмъ, невосждѣннѣ смѣти призывѣти тѣбѣ небѣснаго Бга Ѡца, ѿ глаголати“. Овим позивом моли свештеник Бога да нас, синове Његове, удостоји да Га зовемо оцем. **Ѡ** дерзновѣнѣмъ т. ј. са поверењем и љубављу; невосждѣннѣ, т. ј. оправдани; јер молитва може да буде на осуду ономе, који се моли и зове Бога оцем, а у својој унутрашњости храни грех. Молитва Господња се говори на овом месту са сврхом, да Му се ми, који хоћемо да примимо највиши божански дар,

¹⁾ Дел. 9, 13; Рим. 1, 7; Ефес. 3, 8.

наиме св. тело и крв Господа нашег ИХриста, које могу примити само прави синови Оца Небескога, молимо не само у име Његова Христа, него и молитвом Његовом. Верни се на позив свештеников моле: „**Оче нашъ, њже ѓси на небесѣхъ!** . . .“ Молитву Господњу завршује свештеник возгласом: „**ѡкѡ твоѣ ѓсть царство, ѡ сила, ѡ слава, ѡца ѡ сѡа ѡ стѡгѡ Дѡа, ѡнѡѡ.** . . .“, као да хоће да каже: у Твојој је власти и моћи помиловати и спасти, уништити и оживети, Оче, Сине и Душе свети, сада и увек и на векове векова.¹⁾

Иза молитве Господње свештеник обраћајући се народу каже: **Мѡрѡ всѣмъ,** а народ одговара: **ѡ дѡхови твоѡмѡ,** нашто ѡакон позива: **Глѡвѡи вѡша Гѡви приклонѡте,** т. ј. да мисли заједно са делима нашима принесемо Богу, молећи се, да предложене дарове своје припреми за добро и корист свакога, и пошто народ одговори: **Тѡѡѡ Гѡи,** сви приклањају са смерношћу главе пред невидљивим царем; а свештеник говори тајно молитву: „**Благодарѡмъ тѡ, цѡѡ невидѡмѡи**“ . . ., у којој моли, да Бог предлежеће (дарове) припреми свима на добро, према свачијој потреби. У Василијевој литургији говори свештеник молитву: „**Бѡко Гѡи, ѡче ѡедрѡтѡ.** . . .“ у којој моли да Бог оне који су приклонили главе благослови, освети, сачува, утврди и сачува од сваког зла дела, и да се без осуде причесте животворним тајнама, ради опроста грехова. Све ово моли свештеник од Бога Оца Небесног због заслуга и човекољубља јединородног Сина Свога према роду људском, па зато и говори возглас: „**Благодѡтѡи ѡ ѡедрѡтамѡи ѡ ѡелѡѡѡѡѡѡѡѡѡ ѓдинорѡднѡгѡ ѡѡа твоѡгѡ.** . . .“

Иза овог возгласа говори свештеник у обе литургије молитву: „**Бѡнѡи, Гѡи ѡсе Хѡтѡ Бѡже нашъ**“ . . ., у којој се моли, да Бог удостоји верне примања пречистих својих тајана без осуде.

Док свештеник чита ову молитву, ѡакон стоји пред царским вратима и опасује се орарем крстообразно. Ђакон се овако опасује зато, да би у време причешћа могао без сметње служити и да би овим опасивањем означио и показао своју побожност према св. тајни, чијем причешћу хоће да приступи покривајући се орарем тако рећи као тајанственим

¹⁾ *Ὁὡ γάρ ѓστιν ѡ ѓξουѡѡа καѡ ѡ κυρία τοὡ ѓλεεѡν καѡ οὡζειν, τοὡ θѡνατοὡν καѡ ζωογοεѡν, τοὡ Πατρѡс καѡ γѡѡу каѡ τοὡ ѡγѡѡу Пνεѡματος, νѡн каѡ ѡѡи каѡ ѓѡс ѓѡс αѡѡνας.* *Germanus*, спом. д. *ibid.* р. 445. Разјашњење молитве Господње види код истог, *German.*, спом. д. *ibid.* р. 441—445.

крилима серафима, који са орарем као са тајанственим крилима означава серафиме, јер ови на небу стојећи пред престолом Божјим крилима закривају лица.

Симеон Солунски каже о овоме: »Ћакон се украшава са њиме (орарем) као са неким крилима, и покрива се побожношћу и смерношћу нарочито када се причешћује, подражавајући серафиме, који као што пише имају шест крила, од којих са два покривају лица, са два ноге, а са два лећећи кличу: Свет, свет, свет«. ¹⁾

Сада се врши *узношење агнеца*. Пре овога клањају се ђакон и свештеник три пута тамо где стоје, говорећи тихо при сваком поклону речи разбојника: „*Бже, ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помилѧи мѧ*“. Затим када ђакон види свештеника где је пружио руке да подигне агнец, говори узвишеним гласом: *Бѡнмѧмз*, а свештаник узносећи св. агнец говори такође узвишеним гласом: *Сѣѧѧ сѣѧмз*. Ћакон после ових речи улази у олтар и стане с десне стране свештенику. Узношење св. агнеца симболише узношење ИХриста на крст, смрт и васкрс његов, а речи *сѣѧѧ сѣѧмз* значе, да је оно што се узноси свето и да се даје само светима, т. ј. онима који су се очистили од зле савести и онима који искрено верују у св. веру. ²⁾

Никола Кавасила каже: »Приближите се ви који хоћете да се причестите, али не сви, него само онај који је свет. Светиња се даје само светима«. ³⁾ — И Симеон Солунски каже: »А после молитве и после *миръ всѧмз*, и после приклањања главе, које означава послушност према Богу и јединство с Богом, врши се узношење животворног хлеба, које приказује распеће Спаситељево за нас и да је дошао сам Христос да се даде за нас. Јер Он је сам који се распео за нас, и узношењем се показује тајно да је ИХристос страдао за нас. Зато и каже: *Бѡнмѧмз* да схватимо тајну, и додаје *свѧѧѧ свѧѧмз* означавајући тиме, да и они који се Њиме причешћују треба да су свети«. ⁴⁾

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis*, De sacris Ordinationibus c. 174. код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 381.

²⁾ Ἦ δὲ ὁφθαλμοῦ τοῦ τιμίου σώματος εἰκονίζῃ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὄψιν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ θάνατον, καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν. *German.*, спом. д. р. 448.

³⁾ *Nicol. Cabasil.*, *ibid.* p. 449.

⁴⁾ *Symeonis Thessalonicensis*, De sacra liturgia код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 297.

А верни одговарају: „**Єдинѣ свѣтъ, єдинѣ Гдѣ, Іисѣ Хрѣтѣсѣ,** во слѣвѣ Бѣа Оца. **Аминѣ**“, т. ј. један је свети и Бог, чист од сваког греха, Господ наш ИХристос, заједно са Богом Оцем и св. Духом, којима приличи слава на векове. Верни дакле са скромношћу исповедају, да нико од њих није свет сам по себи, него се сви осећају кроз ИХриста, који је једини свети.

У старини се чинио код узвишења божанског хлеба њиме три пута знак крста. По св. Герману то значи ово: Крст који се прави горе, показује горњи етер, средњи крст показује ваздух у оно доле, а крст близу диска показује земљу, у којој је сахрањено тело живнодавца Христа. . . Са три крста означава се и тајна св. Тројице. Син и Слово Божје страдао је сагласношћу Бога и Оца, а содејством Св. Духа. Зато народ кличе: „**Єдинѣ свѣтъ, єдинѣ Гдѣ, Іисѣ Хрѣтѣсѣ. . .**“, називајући светим и Господом Њега, који се хвали и слави у тројичном Богу.¹⁾

Затим ђакон каже свештенику — пошто је ушао у олтар —: „**Раздрѣви, владѣко, стѣи хлѣбѣ**“, и свештеник ло-мећи са пажњом и побожношћу св. агнец и говорећи: **Раздрѣвлѣтсѣ њ раздрѣвлѣтсѣ ѡгнецѣ вѣѣи, раздрѣвлѣемѣи њ нераздрѣвлѣемѣи. . .**“ поставља делове агнеца на дискос, и то део **ІИЄ** меће на дискос према истоку, део **ХЄ** доле, **И** са стране према северу, а **КѢ** са стране према југу: **ИИЄ** ^{КѢ} **ХЄ**. Речи: „**Раздрѣвлѣтсѣ њ раздрѣвлѣтсѣ ѡгнецѣ вѣѣи. . .**“ значе, да иако се сваког дана дроби на часном престољу пречисто тело Христово и излива пресвета крв Његова, ипак се он не дели и не потроши, јер и најмањи раздробљени део агнеца је цео Христос, и мада се у једно исто време врше на земљи многе литургије, ипак нису на њима многа тела ИХриста, јер на свима је присутан један и исти Христос.²⁾ Према томе када се неко причешћује и најмањим делом овога

¹⁾ Испор. *German.*, спом. д. *ibid.* р. 448. и *Nicol. Cabas.*, спом. д. *ibid.* р. 449. где читамо: *Διὰ τοῦτο καὶ τοῦ ἱερέως βοήσαντος, „Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις“ οἱ πιστοὶ ἀντιβοῶσι, „Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς. Ὅτι οὐδεὶς οἰκοθεῖν ἔχει τὸν ἀρισμὸν· οὐδ' ἔργον ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀρετῆς· ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πάντες καὶ δι' ἐκεῖνον. Καὶ καθάπερ εἰ πολλὰ κάτοπρα τιθεῖται ὑπὸ τὸν ἥλιον, πάντα μὲν λάμπει, καὶ ἀκτίνας ἀφίησι καὶ δόξεις πολλοὺς ἡλίους ὄραν εἰς εὐὲ ἀληθῶς ὁ ἐν πᾶσιν ἀστράπτων ἥλιος. οὕτω καὶ ὁ μόνος ὑπάρχων ἅγιος, εἰς τοὺς πιστοὺς χεόμενος, ἐν πολλαῖς μὲν ψυχαῖς φαίνεται, καὶ πολλοὺς δείκνυσιν ἁγίους, ἔστι δε εἰς καὶ μόνος ἅγιος· οὐδὲν ἦττον εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς. Τὸν γὰρ Θεὸν οὐδεὶς ἐδόξασε τὴν αὐτῆ προσήκουσαν δόξαν.*

²⁾ Испор. *German.*, спом. д. *ibid.* р. 449.

хлеба, причешћује се целим телом Његовим и целом крвљу Његовом. У овом смислу и говори свештеник при дробљењу агнеца речи: „Раздроблѣтсѧ ѡ раздѣлѣтсѧ агнецѧ Бжїѧ.“¹⁾

Ђакон показујући орарем на св. путир говори: „Исполни, владыко, стѣи потїръ“, а свештеник узевши горњи део агнеца са знаком ИГ и чинећи њиме над св. путиром крст, говори: „Исполнѣнїе Дха стѣгѧ“, и меће га у путир, а ђакон каже: ѡмїнь. До сада је било на часној трапези тело и крв ИХриста одељено једно од другога. А сада се сједињују св. дарови Духом Светим и ово сједињење св. дарова (ένωσις άγία) је дубока тајна, зато и каже ђакон код уливања теплоте: теплотѧ вѣрѧ исполнь дха стѣгѧ, означујући овим речима, да се делом Духа Св. врши како освећење тако и сједињење. — Остала три дела св. агнеца ХГ, ПИ и КЯ деле се у толико честица колико има причасника. *Делом ХГ причешћују се свештеници и ђакони, који заједно служе, а са ПИ и КЯ причешћују се верни.*

Затим узевши ђакон теплоту (τὸ ζέον) говори свештенику: „Благослови, владыко, теплотѧ“, а свештеник благосиљајући говори: „Благословѣна теплотѧ стѣихѧ твоїихѧ, всегда, нынѣ ѡ приснѧ.“, и ђакон улива теплоту у облику крста у св. путир, говорећи: „Теплотѧ вѣрѧ исполнь Дха стѣгѧ. ѡмїнь“ — и оставивши теплоту, стане мало подаље (иза часне трапезе).

У путир се улива врућа вода да се прикаже животворна снага тајне и воде, која је потекла из ребра Спаситељева заједно са крвљу, јер из ребра ИХриста потекла је крв и вода, пошто је тело било још топло и према томе сачувало је своју теплоту. Речима: „благословѣна теплотѧ стѣихѧ твоїихѧ“ благосиља свештеник топлу веру свештенослужитеља и свију верних Хришћана, који приступају причешћу, а речима:

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis*, De sacra Liturgia, ibid. p. 300. — “Ἐτι ἐν ἐκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταβληθέντα ἀρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου — βλάσφημον γάρ τοῦτο καὶ ἄθεον — ἀλλ’ ἕλλον ὀλικῶς τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ’ οὐσίαν μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἦτοι τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον. “Ὅθεν καὶ πολλῶν γινομένων ἐν τῇ οἰκουμένῃ μᾶ καὶ τῇ αὐτῇ ὥρᾳ ἱερουργιῶν, μὴ γίνεσθαι πολλοὺς Χριστοὺς ἢ πολλὰ σώματα Χριστοῦ, ἀλλ’ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν παρεῖναι ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς, καὶ ἐν εἶναι αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος τῶν πιστῶν ἐκκλησίαις, καὶ τοῦτο οὐχ ὅτι τὸ ἐν οὐρανοῖς τοῦ δεσπότης ἐν τοῖς, φαιαστηρίοις κάτεισι σῶμα, ἀλλ’ ὅτι ὁ τῆς προθέσεως ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις προκοίμενος ἄρτος μεταποιούμενος καὶ μετουσιούμενος μετὰ τὸν ἁγιασμὸν γίνεται καὶ ἐστὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἐν οὐρανοῖς. Synod. Hieros. Dosithei Confess. код *E. I. Kimmel*, Monumenta fidei eccles. orient. Pars I. Jenae 1840. p. 459.

„Теплота вѣрѣ исполнь Дѣа сѣагѣ“ исповеда онај ко их говори, да топлу и савршену веру производи у нама св. Дух и да су наша срца с обзиром на св. тајну пуна топле вере и живота.¹⁾ Теплота се улива у путир пре причешћа, да би сједињење тела и крви Спаситељеве добило од ње топлу моћ, тако да када се причешћујемо имамо тај осећај, као да би се причешћивали крвљу живог Спаситеља, која тече из прободеног ребра.²⁾

Симеон Солунски каже у томе погледу ово: »затим улива свештеник у чашу топлу воду. То он чини у знак, да је и мртво тело Господа, после одељења душе од њега остало животворним, јер се божанство није одлучило од њега и све снаге Духа остале су у њему. Но пошто топла вода има животну снагу, то се она у време причешћа улива са том сврхом, да би ми дотичући се уснама чаше и причешћујући се крвљу, пили је као из животворног ребра.«³⁾ — Према неким тумачењима значи топла вода св. Духа, који се у Св. Писму показао као огањ и вода, те уливање воде у путир симболише силазак св. Духа на цркву, која је тело Христово.⁴⁾

31. Продужење.

Иза сједињења и уливања теплоте долази *св. причешће*, и то прво причешће црквених свештенослужитеља, које се овако врши:

Свештеник каже ђакону: „Діакоѣ, пристѣпнѣ“, а ђакон приближујући се од северне стране часне трапезе клања се побожно молећи опроштај, и целивајући руку свештеника говори: „Преподѣждь мнѣ, владѣко, честнѣе ѣ сѣбѣ тѣло Гѣа ѣ Бѣа ѣ спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта“, а свештеник даје ђакону у руке честицу св. хлеба од ХГ, коју је копљем поделио на онолико делова, колико има свештенослужитеља, говорећи: „(ѣмѣрекз) свѣщенѣ діакоѣ, преподѣтсѣ честнѣе ѣ сѣбѣ ѣ пречѣстѣе тѣло Гѣа ѣ Бѣа ѣ спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта, во ѡставленіѣ грѣхѣвѣз ѣгѣ ѣ во жѣзнь вѣчнѣю“ — и одлази ђакон иза св. трапезе. Исто тако и свештеник узевши честицу св. хлеба, говори: „Честнѣе ѣ пречѣстѣе тѣло Гѣа ѣ Бѣа ѣ спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта преподѣтсѣ мнѣ, (ѣмѣрекз) свѣщенѣникѣ, во ѡставленіѣ грѣхѣвѣз моѣхѣ ѣ вз жѣзнь вѣчнѣю“. И приклонивши обојица главе говоре молитве: Бѣрѣю Гѣи. . ., Бѣчѣри

¹⁾ Испор. *В. Владиславлевъ*, спом. д. стр. 399.

²⁾ Испор. *Germani*, спом. д. *ibid.* стр. 449.

³⁾ *Simeonis Thessalonicensis* Expositio de divino Templo код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 741.

⁴⁾ Испор. *Nicol. Cabasil.* спом. д. *ibid.* p. 449.

твога тайна... и Да не възсѣдзъ илѣ во ѡсѣжденіе... Затим се причешћују са страхом и сигурношћу делом агнеца који држе у руци. Затим свештеник поклонивши се узима убрусом у руке св. путир и није из њега три пута, пошто је прво рекао: „Честнѣа, ѣ стѣаа крѡве ГѢа ѣ БѢа ѣ спаса нашегѡ Іиса Хрѣта причащѡса азъ, рабъ Бжій, свѣщенникъ (имарекъ) во ѡставленіе грѣхѡвъ моѣхъ ѣ възъ живнѣ вѣчнѣю. Аминѣ. Када први пут пије из путира каже: Во ѣма Оца, други пут: ѣ Сѣна, а трећи пут: ѣ свѣтагѡ Дѣа. Аминѣ. И после причешћа брише свештеник уста и св. путир убрусом који држи у руци, и целивајући св. путир, говори: „Сѣ прикоснѣса ѡѡстнѣамъ моѣмъ, ѣ ѡиметъ беззакѡнѣа моѣа, ѣ грѣхѣ моѣа ѡчиститъ“. Затим призива свештеник ѣакѡна: Дѣакѡне, пристѣпѣи, који прилазећи и клањајући се говори: Сѣ прихѡждѣ къ безсмѣртѡмѣ црѣю ѣ БѢѣ нашемѣ... Препѡдаждѣ ми... Затим свештеник говори: „Причащѣтса рабъ вѣій, дѣакѡнъ (имарекъ) честнѣа ѣ стѣаа крѡве ГѢа ѣ БѢа“ и т. д. и причешћује ѣакѡна. После причешћа говори свештеник: „Сѣ прикоснѣса ѡѡстнѣамъ твоѣмъ...“, а ѣакѡн бришући уста, целива путир.

Причешће светом тајном тела и крви Христове значи овде причешће хлебом и чашом НЗавета на тајној вечери, о којој је рекао Спаситељ (Мат. 26, 29): „Глаголю же вамъ, ѣакѡ не ѣмамъ пити ѡ нѣнѣ ѡ сѣгѡ плодѡ лѡзнагѡ, до днѣ тогѡ, ѣгда ѣ пѣю съ вами нѡво во царствѣи Оца моѣгѡ. Свештеник призива ѣакѡна на причешће, јер епископ, свештеник и ѣакѡн или други ко од свештеничког чина, ако служи па се не причести, то по 8. правилу апостолском дужан је казати узрок зашто се није причестио, и ако је казао довољан разлог, биће помилован. То је отуда правило, да ако се ѣакѡн неће причести, то не може ни служити са презвитером.

Када ѣакѡн прилази моли опроштај од свештеника. Исто тако и лајици хришћани, који хоће да се причесте клањајући се присутнима говоре тихо или гласно: Опростите ми, — нашто опоменути хришћанском љубављу сви одговарају: нека ти Бог опрости.

И свештеник и ѣакѡн примају св. тело Спаситељево у десну руку, постављајући под њу леву. Св. Кирило Јерусалимски у учењу о божанској литургији¹⁾ овако разјашњава

¹⁾ *Cirilli Hier. Catech. XXIII. Myst. V. n. 21. (Migne, Patr. gr. T. XXIII. p. 1124.)*

слику примања св. тела Спаситељева: »Приступајте не са раширеним рукама и са отвореним прстима, него чинећи левом руком престо за десну, која има па прими цара, и постављајући на једно место руке примај тело Христово, говорећи при томе *аминь*«. — Молитва: „*Вѣрѡю, Гдѣи, љ исповѣдѡю...*“ је исповедање вере св. Апостола Петра и Павла, у којој је први исповедио Христа Сина Бога живога,¹⁾ а други је писао Тимотеју, да је он први између грешника²⁾, показујући највећу скромност пред Богом. Друга молитва: „*Вѣчери твоѡѡ тайныѡѡ*“ је херувимска песма великог четвртка, којом молимо Бога Сина да нас прими као учасника тајне вечере, обећавајући, да нећемо издати Његову тајну Његовим непријатељима као што је Јуда издао лукавим пољупцем, него хоћемо да га као разбојник исповедамо, говорећи: „*помани мѡ, Гдѣи, ѡгда прѡидеши во царствѣи си*“. Трећа молитва је молитва смерности, у којој молимо да нам причешће св. тајне не буде на осуду, него на исцељење душе, т. ј. од грехова, које обично прате и телесни болови. — Свештеник и ђакон пију из св. путира три пута, према броју божанских лица; зато у неким деловима православне цркве сваки пут када пију из путира славе тајно једнога Бога у три лица.

Када се свештеник причести из путира крвљу Спаситељевом, брише усне и руб св. путира говорећи: „*Гѣ прикоснѡѡ ѡустнаѡѡ мойѡѡ...*“ а те исте речи говори када се ђакон причести св. крвљу. Ове речи су узете из књиге пророка Исаије, који описује виђење, које је имао када је био позван на пророчку службу. Видео је Господа Саваота где седи на престолу окружен серафимима. Један од серафима узео је машицама са небеског жртвеника усијану жеравицу, дотакао се уста Исаије и очистио га од греха рекавши: „*Гѣ прикоснѡѡ ѡустнаѡѡ мойѡѡ, љ ѡиметѡѡ беззакѡнѡѡ моѡѡ, љ грѣхѣи моѡѡ ѡчѣститѡѡ.*“³⁾ Изговарањем ових серафимских речи после причешћа св. тајном, изражава свештеник своју веру у спасоносну моћ св. тајне евхаристије, којом се чистимо слично пророку Исаји. Ово спасоносно дејство св. тајне евхаристије на душу изражава се и у молитвама пре причешћа, и то у 5-ој песми канона у овом чину и у другој молитви. Причешћивање служитеља божанском тајном у олтару и то за

¹⁾ Мат. 16, 16.

²⁾ I. Тим. 1, 15.

³⁾ Исаија 6, 6.

себе телом а за себе крвљу Спаситељевом, а верних лајика заједно телом и крвљу, и то ван олтара, тумачи се овако: Христос је дао својим ученицима на тајној вечери под видом хлеба прво тело своје, и затим под видом вина засебно и крв своју;¹⁾ а народу је показао на крсту уједно и тело и крв своју, која је потекла из Њега. Према томе свештенослужитељи примајући у олтару засебно тело Христово и засебно крв Његову, представљају Христове ученике, који су овако примили ове тајне и причестили се њима. А Хришћани лајици причешћују се заједно телом и крвљу Спаситељевом на царским дверима, што значи тело Христово обојено крвљу на крсту.

После причешћа свештенослужитеља узима ђакон дискос, подиже га изнад св. путира, и ако нема верних да се причешћују, меће све честице (остатак агнеца, честицу Богородице, честице светих, живих и мртвих) у свети путир говорећи: „Воскресѣніе Хрѣтѣво видѣвше... Свѣтїса, свѣтїса, нѣвѣй Іерусалиме... ѿ пасха вѣліа ѿ свѣщїннѣйша...“, и бришући пажљиво губом честице са дискоса, говори: „ѿмѣй, Гди, грѣхї поминѣвшихса здѣ крѣвію твоєю честнѣю, молитвами стѣхѣ твоїх“, и покрива св. путир покровцем, а на дискос меће звездицу, покривач са дискоса, убрус и копије; а свештеник чита молитву благодарности: „Благодарїмх тѣ, владыко, человеклюбче“... Када пак има причасника онда свештеник од преосталих делова агнеца, наиме од **ПКА** дроби мале честице да буде доста свима причасницима, и меће их са дискоса у путир, меће кашикицу у путир и покрива га убрусом, а остале честице (Богородице, светих, живих и мртвих), међу се у путир после причешћа верних, да се не би, када би се пре причешћа метнуле, ко год од њих причестио. Треба пазити и само агнецом т. ј. делом **ПКА** причешћивати верне, а честицама пресв. Богородице, девет чинових светих или онима за живе и мртве никако не треба причешћивати. Исто тако треба пазити да се за причешће на проскомидији доста вина у путир улије, јер после се, осим теплоте, не сме доливати вино.

Узношење св. агнеца значи узношење ИХриста на крст, смрт и васкрс ИХриста, али не све на једанпут, него редом.

¹⁾ Лук. 22, 19; I. Кор. 11, 25.

²⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, 1870. стр. 260.

Узношење самога агнеца значи узношење ИХриста на крст, а ломљење (дробљење) св. агнеца смрт, и причешће њиме васкрс Христов. Јер када се причешћујемо телом и крвљу ИХриста, вршимо тајну Његове безсмртности, и Христос у овом причешћу силази својим телом у наше тело, а када сиђе божанска храна у наше душе, васкрсава Христос у нама и уједно са Њиме васкрсавамо и ми. А ми после причешћа тела и крви Христове слаavimo наш духовни васкрс и нашу тајанствену пасху, и пуни радости слаavimo Христа речима: „**Воскресініе Хрѣтово видѣвшіе... Свѣтисѣа, свѣтисѣа... ѿ пасха вѣліа...**“, молећи се да се удостојимо причешћа њиме истинскије (најсавршеније, *ἐκτοπώτερον*) у незалазни дан Његова царства.

После песме: „**Ѹдинъ свѣтъ, Ѹдинъ Гдѣ...**“ поје народ песму т. зв. киноник (*κονωνικόν*), причастно, јер се у време појања ове песме причешћују свештенослужитељи пречистим телом и крвљу Спаситељевом. Причастно је узето или из св. Писма или из црквених песама (химни), и продужује се у појању, да би се пажња присутних верних задржала на побожним мислима причасна, које стоји у каквој год вези са слављењем односног дана или са садањим радњама на литургији, а завршују се са Алилуја.

Тако се на Божић поје киноник: „**Избавленіе послѣ Гдѣ людемъ свѣимъ**“ (Пс. 110, 9), на Богојављење: „**Ивѣсаа благодѣтъ Божіа спасителнаа всѣмъ человекимъ**“ (Тит, 2, 11); на Пасху: „**Тѣло Хрѣтово пріймите**“... Ово појање је у вези са обичајем старе цркве, према коме се на Пасху причешћиваху сви верни, а нарочито новокрштени, телом и крвљу Христовом, појући тако с обзиром на ово речи „**Тѣло Хрѣтово пріймите**...“. Недељом се поје киноник: „**Хвалите Гда съ небѣхъ**“ и т. д. (Пс. 148, 1) што је недеља посвећена хвалењу и слављењу Бога, који седи на престолу славе Своје, где га непрестано славе и хвале анђеоски ликови, којима се придружује црква хвалећи и славећи Створитеља свега за сва добротинства примљена тога дана.

После причешћа свештенослужитеља отвара ђакон царске двери и пошто се поклони заједно са свештеником, узима са побожношћу св. путир од свештеника, и дошавши на царске двери и узвисујући путир показује га народу, говорећи: „**Со страхомъ вѣжимъ ѿ вѣроу** (у грчком: *ѿ љубовѣю, καὶ ἀγάπης*) **пристѣпите**“. Овим се речима позивају верни да са страхом Божјим, са вером и љубављу приступе св. приче-

шћу, јер ако ко приступа без вере, без љубави, неочишћен, тада нема никакве користи од њега.¹⁾

Св. Јован Дамаскин каже у томе погледу ово: »А затим приступимо са сваким страхом, чисте савести и с тврдом вером, и биће нам све ако верујемо, ништа не сумњајући. Одајмо телу Христову поштовање сваком душевном и телесном чистотом«. ²⁾

А верни, угледавши св. тајну и поклонивши јој се са дубоком побожношћу, одговарају на овај позив речима псалмопевца: „Благословѣнъ градъи во ѿмѣ Гдѣне, Бѣхъ Гдѣ и ѿвѣсѣ ѿ ѿмѣ“ (Пс. 117, 26. 27), славећи овим речима Христа Спаситеља, који се показао у пречасној тајни, и изражавајући своју радост због овога показивања.

Сада прилазе смерно и побожно они који хоће да се причесте један за другим, прекрштених руку, а свештеник гласно говори молитве: **Вѣкрѣю, Гдѣ... Вѣчери твоѣѣ... Да не вѣ сѣдѣ...**, које молитве верни говоре за свештеником. Затим се причешћују један за другим божанском тајном, а свештеник говори код сваког причасника када се причешћује: „Причащѣетсѣ рѣвѣ вѣжѣи, (ѿмѣрекѣ), чѣстнѣгѣ ѿ сѣтѣгѣ тѣѣла ѿ крѣвѣ Гдѣ ѿ Бѣѣ ѿ спѣса ѿ ѿмѣгѣ ѿ ѿса Хрѣтѣ, вѣ ѿставѣнѣнѣ грѣхѣвѣ своѣхѣ ѿ вѣ жѣзнь вѣчнѣю. После причешћа љакон брише убрусом уста причасника, а причасник целива св. путир и поклонивши се одлази хвалећи Бога.

У старо време долазили су верни лајци на причешће при свакој литургији или веома често. Сада не обвезује црква своје чланове да се тако често причешћују као у старој цркви. Према томе када се упућује на свакој литургији присутнима позив да приступе св. евхаристији, тада се мора запитати, како ће се односити према овоме позиву они, који су дошли у цркву да само узму учешћа у њеним молитвама, а не и да се причесте? Ови су дужни да исповеда са смерношћу пред Богом своје недостојанство што не могу да се при-

¹⁾ Μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε Χριστῷ τῷ Θεῷ καὶ βασιλεῖ ἡμῶν. Δεῖ οὖν βόσον, ἔχειν ἡμᾶς καὶ ἀγάπην ἐν καιρῷ τῶν μυστηρίων, καὶ μετὰ πίστεως προσελλεῖν· ὅτι κἀν μυρία δηλαδὴ δικαιώματα ἔχωμεν, καὶ μνησικακοὶ ὄμεν, οὐδὲν ἐξ αὐτῶν σωτηρίας, γέγει, καρπώσασθα δινησόμεθα· διὰ τοῦτο καὶ φόβον δεῖ ἔχειν καὶ ἀγάπην ἐν καιρῷ τῶν θυσιαῶν· οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐμνημόνευσε δικαιοσύνης, εἰ μὴ τὴν ἀγάπην· Αὐτὸς γὰρ ὁ μονογενὴς μὶτος καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, εἰρήνης πρόξενος παντὶ τῷ πιστεύοντι, καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷνα μετὰ φόβου καὶ πίστεως δέδωκεν. *Germani Rer. eccl. Contempl.* ibid. p. 452.

²⁾ Joann Damasc., *Expositio fidei orthodoxae* l. IV. c. 34. (*Migne, Patr. gr. T. 94.* p. 474.)

честе и да исповеде усрдну жељу за примање причешћа, и да не буду лишени плодова његове тајне и сладости духовног причешћа и духовног сједињења са Христом.

У старој цркви био је обичај да се лајици причешћују као и свештенослужитељи, узимајући св. тело у руке, а затим им се давала св. крв из путира. Касније примаху неки св. тело не у руке, него у нарочите судове начињене у ову сврху, често од злата и скупоцене материје. Шести васељенски или трулски синод одбацио је овај поступак, јер руке су човечје — пошто је човек створен по слици и подобију Божјем — часније од сваког суда, и наредио је, да који хоће да се причесте телом Господњим, треба да положи руке у облику крста и тако да га примају.¹⁾ Жене су имале за примање тела Христовог у руке поред себе неко нарочито платно, које се звало платно Господње. У почетку је ово било за жене обвезно, а касније су синоди гледали да то измене.²⁾ Увођење кашикице при причешћу и укидање примања причешћа у руке имало је ту сврху, да се пречисто тело сачува од злоупотребе и сујеверја, као и да се не прима кадгод у нечисте руке.

Верни се према обичају православне цркве причешћују под оба вида, наиме телом и крвљу, који је обичај према сведочанству св. оца основан на примеру и пракси старе цркве и ни учењу Христа и св. Апостола. Христос каже јасно: „Пийте ѿ неѧ вси...“³⁾ и „Иже не снѣсте плти сна члвчческаго, ни пиете крове егво, живота не имате въ себе. Идѡи мой, плть ѡ пиѡи мой крове имать животъ вѣчний, ѡ ѡзъ воскресѧ егво въ послѣдній дѣнъ.“⁴⁾ И св. Апостол Павле каже: „Да испѡмѡтъ же человекѡ себе, ѡ такѡ ѡ хлѣба да ѡстѡ ѡ чашѡ да пиѡтъ.“⁵⁾ Противно овом обичају поступа латинска црква, у којој се лајици причешћују само телом Христовим а не нарочито и крвљу Његовом, који је обичај утврђен каноном сабора у Костницама (Konstanz) (13. и 15. јунија 1415).⁶⁾

Када се сврши причешће, свештеник улази у олтар, поставља св. даре на престо, а ђакон ако је било причасника сада меће преостале честице, наиме св. Богородице, светитеља, живих и мртвих са дискаса у путир говорећи васкрсне тропаре, иза чега свештеник благосиља народ говорећи: „Спасѡ Бже, люди твоѡ ѡ благослови достоѡнѡе твоѡ.“ (Пс. 27, 2), затим окренувши се ђакон и свештеник часном престолу, и свештеник оставивши путир на престо, кади према њему три

¹⁾ 101. канон трулског синода.

²⁾ О увођењу и употреби кашикице при причешћу види: *Л. Мирковић*, Православна литургија, I. део стр. 118. и 119.

³⁾ Мат. 26, 28.

⁴⁾ Јов. 6, 53. 54.

⁵⁾ I. Кор. 11, 28.

⁶⁾ Испор. *Dr. Val. Thalhofer*, Handbuch der kath. Liturgik. 2 Bd. Freiburg i Br. 1890. p. 289.

пута, говорећи: „Вознесѣса на небеса, Бже, њ по всѣй землѣ слава твоа“. Прво узношење свете тајне значи узнесење васкрслог Христа на гори јелеонској, а благослов овај значи онај благослов, којим је Спаситељ благословио своје ученике последњи час пре вазнесења на небо. Свештеник се моли речима пророка Давида да Бог ослободи од греха и његових последица род људски, који је искупљен скупоценом крвљу и да благослови наследство своје, т. ј. верне.

Верни, клањајући се побожно, набрајају добротинства Божја у погледу искупљења рода људског и благодаре за њих Св. Тројици речима: „Видѣхомъ свѣтъ истинный, прѣдъ хомъ Дѣа небснаго, ѡверѣтохомъ вѣрѣ истиннѣю, нераздѣльнѣй трѣцѣ поклонѣмса: та во насъ спасла естъ“.

Затим свештеник узима св. дискос са покровцима и меће га на главу ђакона, а овај примивши га гледа кроз царске двери ништа не говорећи и одлази к жртвенику, на који оставља дискос, где намешта орар као у почетку литургије. А свештеник поклонивши се и узевши св. путир, одлази царским дверима и гледајући народ и показујући св. путир, говори тајно: „Благословѣнъ Бгъ нашъ“, а затим узвишеним гласом: „Всгдѣ нѣнѣ ѡ прѣснѡ ѡ во вѣки вѣкѡвѣ“, на што народ одговоривши **Имѣнь**, поје химну уведену у чин литургије у 7. веку од Сергија патријарха цариградградског:¹⁾ „Да исполнатса оустѣ наша хвалѣнѣа твоегѡ, Гдѣ...“, а свештеник одлази са путиром жртвенику и оставља га тамо.

Показивање св. дарова народу представља последње показивање Исуса Христа ученицима својим пре вознесења на небо. Подизање са часног престола и постављање св. тајне на жртвеник значи уздизање ИХриста на небо,²⁾ пошто је свршио дело нашег искупљења, а на што указују и речи: „Вознесѣса на небеса...“, а последње кађење св. дарова значи дар св. Духа, који је дао св. апостолима после васкрса изливањем св. Духа.³⁾ Речи: „Благословѣнъ Бгъ нашъ“ нема у старим грчким издањима литургија св. Василија и св. Јована, но постављене су овде ради допуне смисла речима:

¹⁾ Испор. *В. Нечаевъ*, Толкованіе на божественную литургию... Москва стр. 234.

²⁾ Ἡ δὲ ἄρσις τῶν καταλειφθέντων θείων λειψάνων τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν ὑπαινίσσεται. *Germani* Reg. eccl. Contempl. *ibid.* p. 452.

³⁾ Ὁ δὲ τελευταῖος θυμᾶτος τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν δι' ἐμφυσήματος δοθεῖσαν τοῖς ἀποστόλοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν. *Germani* спом. д. *ibid.* p. 452.

„Всгдѣ нѣнѣ и прѣснѣ...“ које су речи пре биле завршетак речи: „Вознесѣса Бже на небеса...“ Доводећи речи Вознесѣса Бже на небеса... у непосредну везу са речима: Всгдѣ нѣнѣ и прѣснѣ... излази из тога смисао, да се Хришћани речима: всгдѣ... уверавају, да Христос иако се узнео на небо, ипак је с нама увек, не само сада када се узноси, него увек до краја векова, не само при другом доласку, него на векове векова, према обећању: „И се, љзъ съ вѣми ѣсмь во всѣ дни до скончѣнїа вѣка. Аминь“.¹⁾ Као што су ученици на гори јелеонској славили Христа, који се узнесао на небо, исто тако и хришћани на речи „Всгдѣ нѣнѣ...“ клањајући се последњи пут св. дарима, као саме Христу који се узноси на небо, исказују своје осећаје благодарности, што их је удостојио — иако се и нису причестили и телом крвљу његовом — да бар виде ову наднебесну тајну, појући: „Да исполнатса оустѣ наша...“

Иза овога излази ђакон на северне двери, стаје на амвон, и опомиње присутне хришћане на опћу благодарност на примању св. тајне јектенијом: „Прѣсти прѣѣмше вѣѣ ственныхъ...“ Прѣсти разјашњава св. Герман овако: »Причестивши се треба да стојимо са правим мислима и добрим делима, како би достојно заблагодарили Ономе, који нас је удостојио да окусимо божанску тајну и који ће се настани с нама у будућем животу«.²⁾ И пошто литургија прилази крају и присутни ће за мало изићи из цркве, то се зато позивају прво да се помоле, да цео дан пробаве савршено, свето, у миру и без греха; а свештеник савијајући за време ове јектеније антиминос, чини над њиме крст јеванђелијем, држећи га право, при изговарању возгласа: „Ико тѣ ѣси ѡсвѣщенїе наше...“, исповедајући тиме да је Бог наше освећење, нашто народ каже: „Аминь“.

Сада објављује свештеник свршетак св. литургије и спремајући присутне на достојан излазак из цркве, каже: „Съ миромъ ѣзѣдимъ“, којима се речима свршавала литургија у првим вековима хришћанства.³⁾ На ову опомену свештеника одговара народ „ѡ ѣмени Гдни“, изражавајући жељу да изиђе из цркве благословљен од свештеника у име Господње. Ђакон: „Гдѣ помолѣмса“, затим свештеник излази на сред храма

¹⁾ Мат. 28, 20. — Испор. И. Дмишревскій, спом. д. стр. 282 и Веніаминъ, Новая Скрижаль стр. 242.

²⁾ *Germani*, *Rer. eccl. Contempl. ibid.* p. 452.

³⁾ Испор. *Const. apost. l. VIII. c. 15 (Migne Patr. gr. t. 1. p. 1113.*

и стојећи иза амвона говори заамвону молитву: „Благословѣ́ай благословѣ́ща. . .“ у којој свештеник моли Бога да спасе свој народ, да благослови своје наследство, сачува пуноћу цркве своје, да освети оне који воле велелепност Његова дома, да дарује мир свету, црквама својима, свештеницима, владару, и свима народима, завршујући ову молитву исповедањем доброта божјих: „И́акw всѣ́кое да́ннїе бл҃го. . .“ Патријарх Герман назива ову молитву печатом свију молитава¹⁾, и она је уистину то, јер понавља најглавније молбе, које се на литургији директно и индиректно спомињу, и што црква треба. У време читања заамвоне молитве²⁾ ђакон стоји пред иконом Спаситељевом сагнуте главе до краја. Ово клањање има ово значење: У првобитној цркви пре изласка свију верних из цркве, благословио их је епископ или презвитер молитвом која се читала гласно иза амвона, положивши руке на приклоњене главе верних. И сада чита свештеник молитву код амвона, али верни не приклањају главе јер они су то учинили код показивања св. тајне. А ради успомене на овај стари обичај, ђакон пред лицем свију приклања главу пред иконом Спаситељевом, као да он моли и прима благослов од самога Бога.

Иза заамвоне молитве народ радосно поје песму пророка и цара Давида: „Бѣди ѿмѣ Гд҃не. . .“ (112, 2), затим се чита 33. псалм: „Благословѣ́ю Гд҃а“, а свештеник улази у олтар кроз царске двери, а ђакон пошто се поклонио пред Спаситељевом иконом улази кроз северне двери и употреби св. даре³⁾ са страхом и великом пажњом. Свештеник ушавши у олтар чита пред жртвеником молитву *внегда потребити сѣ́да*: „Исполнѣ́нїе законѣ. . .“, а у Василијевој литургији: „Исполнисѣ́ и соверши́сѣ. . .“ у којима моли Бога да испуни радошћу и весељем срца верних; после тога излази свештеник да раздели народу анафору или антидор. Симеон Солунски каже ово о антидору: »А антидор

1) Ἡ δὲ ἐπιστάμβωνος εὐχή οὐνεὶ σφραγίς ἐστὶ πάντων τῶν αἰτημάτων, καὶ ἀναγκαζα-
λαέωσις τακτικῆ, τρέπουσα τοῖς πρώτοις καὶ τιμιωτέροις ἐπιλόγοις. . . *Gernani* *Rev. eccl.*
Contempl. ibid. p. 452.

2) Обично се зове: заамвона молитва *εὐχὴ ἐπιστάμβωνος*.

3) Ђакон (или ако њега нема, онда свештеник) прво узме све кашиком из путира, а после долива по мало вина и воде у путир да би сваку мрвицу из путира употребио. Када је то учинио, брише убрусом путир, да буде сасвим сув, и нај-
после меће у њега губу, слаже св. сасуде, покрива и везује их и оставља на своје
место. Велика је грехота ако ђакон или свештеник заборави употребити св. даре,
те остану у путиру неупотребљени.

је освећени хлеб од просфоре, из које се вади агнец, који се жртвује и постаје тело Господа. Антидор се даје место великога дара страшнога причешћа, јер нису сви верни достојни да се њиме причесте, а зове се обично антидор, наиме место дара, јер даје дар благодати Божје...¹⁾

Антидор или анафора даје се даље и у спомен вечера љубави, агапа, које се у првобитној цркви после св. литургије у дане успомене васкрса Господњег, мученика и мртвих држале из остатака принесених дарова, а у сврху испомагања сиротих, удовица и сирочади, као видљив знак љубави и заједнице хришћанског јединства. А када су после настале злоупотребе, укинуте су агапе где су држане.²⁾ На место ових агапа уобичајила је црква да после литургије подели остатке непосвећенога хлеба, принесенога Богу на жртву (*ἀναφορά*).

После свршетка псалма и подељења анафоре, благосиља свештеник народ, говорећи: „Благословѣніе ГДне на васъ, тогѡ благодатію ѡ челоуѣкоубіемъ, всегдѣ...“ на што народ одговара **Аминь**, т. ј. Божји благослов нека буде на нама. Затим приноси свештеник хвалу Христу Спаситељу речима: **Слава тебѣ, Хрѣте Бже, оупованіе наше, слава тебѣ**, а народ поткрепљује ово слављење малим славословијем: **Слава оубо... Гди помилуй (3 пут) и благослови**. Затим свештеник говори са царских двери отпуст, у коме моли да Христос истинити Бог наш молитвами пречисте Своје Матере и светих својих, св. славних и всехвалних апостола, св. Јована Златоустога (или св. Василија, ако се његова литургија служи) и свију светих помиљује нас и спасе као човекољубац, и овим се завршује литургија, а појци поју **многѡкѣтїе**: „**Спасї Хрѣте Бже ѡ помилуй...**“

Када се сврши литургија свештеник и ђакон читају у олтару **благодѣрныхъ молитви** после св. причешћа: **Слава тебѣ, Бже (3 пута): Благодарю те, Гди Бже мой...** и остале молитве, које се налазе у служабнику и канонику. Иза ових молитава говоре: **Нынѣ ѿпшѣши, трисѣбе**, тропар св. Јовану Златоустом, **Слава: кондак његов** (ако је Василијева литургија онда тропар и кондак св. Василија), **И нынѣ: Предстѣтельство... Гди помилуй 12 пута, Честнѣишю: Слава, ѡ нынѣ**, и отпуст, иза тога свлаче свештеник и ђакон свештене одежде, оперу руке и благодарећи Богу за све, одлазе из храма.

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis De sacra Liturgia* код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 301.

²⁾ Вида 74. кан. VI. васељенског синода и 28. канон лаодикијског синода.

32. Литургија пређеосвећених дарова.

У ускршњи пост врши се потпуна литургија само суботом, недељом, на Благовести када ове падну у ускршњи пост, на Велики Четвртак и Вел. Суботу. И то врши се у суботе за време великога поста и у цветну недељу литургија св. Јована Златоустога, а у остале недеље великога поста и на Велики Четвртак и Суботу литургија св. Василија Великога; у остале пак дане врши се једно богослужење, на коме се не врши чин приношења и освећења дарова, него се ови освећују на потпуној литургији у недељу пре тога или на какав претходни празник, и онда се употребљавају као тајна тела и крви Христове за причешће верних. Ово богослужење је познато под именом: литургија пређеосвећених дарова, *λειτουργία τῶν προηγιασμένων* (scil. δώρων), *liturgia praesanctificatorum*.

Литургија пређеосвећених дарова има свој постанак у првим вековима хришћанства. Симеон Солунски каже о њој ово: »Литургија пређеосвећених дарова је из првих времена и од наследника апостолских, као што сведоче њене молитве и прастара традиција. Зато верујемо, да је она била уистину уведена од апостола и да је од почетка одређена за овај пост, да би се научили плакати, јер не треба славити у дане кајања и плача, као што и други рекоше о овоме«¹⁾. — А када кажемо, да је литургија пређеосвећених дарова из првих времена и од наследника апостолских, то ове речи немају тај смисао, да је и литургија пређеосвећених дарова предана од апостола и њихових наследника у садашњој форми, јер као што се чин сваког богослужења развијао у току времена, исто тако се и литургија пређеосвећених дарова развила у току првих векова цркве. Само главни делови литургије пређеосвећених дарова су апостолског порекла. Тако несумњиво је, да се причешће св. даровима пређеосвећене у првим вековима хришћанства вршило исто тако, као што се врши на литургији пређеосвећених дарова и данас.

Хришћани у току прва три века беху навикнути да се причешћују телом и крвљу ИХриста, и пошто су гоњени били од Јудеја и незнабожаца, то нису могли сваки дан вршити

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum*. Quaest. 55. код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 903.

св. евхаристију и њоме се причешћивати. У много случајева вршили су св. литургију у недеље и у дане успомене мученика, а осим тога ноћу и на местима, на којима беху сигурни од непријатељске навале.¹⁾ А да би се могли причестити св. телом и крвљу ИХриста сваки дан или чешће, одељиваху старешине црквене на потпуној св. литургији један део тела и крви Спаситељеве, освећене на овој литургији, и чуваху га за оне хришћане, који су хтели да се причесте у цркви касније, када се није могла вршити потпуна литургија.²⁾ Исто тако дозвољаваху црквене старешине да се понесу св. дари из цркве кући, да се верни причешћују њима када су желели и могли.³⁾ — Најпосле св. тело и крв Спаситељеву освећену на потпуној литургији носили су ђакони болесницима, заточеницима и онима који нису могли да присуствују на св. литургији, да се њима причешћују.⁴⁾ Да је ово причешће, а нарочито у цркви, морало бити сједињено са неким молитвама, нема сумње, тим више, што у неким старим литургијарима стоји написана молитва, која се чита пре причешћа у време јектеније: *Испѡлнимъ вечернюю моли́твѣ на́шѣ Гдѣви.*⁵⁾

А постанак литургије пређеосвећене, која се вршила по усменој традицији, може се водети из 49. канона⁶⁾ лаодикијског синода, који забрањује приносити хлеб у четрдесетницу, осим само суботом и недељом. Истина у овом канону се не спомиње по имену литургија пређеосвећених дарова, а забрањујући да се приноси хлеб у четрдесетницу, т. ј. да се врши бескрвна жртва, осим у суботу и недељу, не забрањује вернима да се причешћују у дане 40-це, тим више, што хришћани беху навикнути да се причешћују сваки дан у години. А чиме да се причешћују хришћани у ове дане 40-це, у које се по забрани синода не приноси

¹⁾ *Eusebii*, Hist. eccl. lib. IX. c. 9. (*Migne*, Patr. gr. T. 20. p. 829.)

²⁾ Испор. *Tertulliani* Liber de oratione c. 19 (*Migne*, Patr. lat. T. I. p. 1287.)

³⁾ Испор. *Cypriani*, Lib. de lapsis n. 22 (*Migne*, Patr. lat. T. IV. p. 498); *Basil* Ep. 83. ad Caesariam patriciam, de communione (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 484); *Joannis Chrysostomi* Epistola ad Innocentium episcopum Romae (*Migne*, Patr. gr. T. 52. p. 533); *Cyrill. Alex.*, Epist. 83 ad Calosyrium.

⁴⁾ *Justini* Apologia I. n. 67. (*Migne*, Patr. gr. T. 6. p. 429.)

⁵⁾ Испор. *Leo Allat.*, De missa Praesanctif. у његову делу: De ecclesiae occid. atque orient. perpetua consensione libri III, Colon. Agr. 1648 lib. III. p. 1572. et 1578.

⁶⁾ У четрдесетницу не може се хлеб на жртву приносити, осим само суботе и недеље.

хлеб? Свакако са пређеосвећеним дарима, који су чувани у цркви и који су давани хришћанима уз односне молитве. И тако, иако лаодикијски синод не спомиње отворено о пређеосвећеној литургији, ипак је без сумње има у виду, кога је мишљења и тумач овога канона.¹⁾

Св. Григорије Велики, звани и Дијалог († 604.), зауземајући у Цариграду место апокрисижарија кроз три године дана, имао је прилике да добро упозна ову литургију и да је слуша, и усхићен њеном садржином и лепотом одлучио се, да је уведе у римску цркву.²⁾ Он је дакле средио чин ове литургије у систем, која је дотле постојала само у усменој традицији, изложио је писмено и дао јој је садањи облик. Чин литургије τὸν προηγασμένον изложен писмено од Григорија Великог уведен је прво у цариградској цркви, и затим и у друге цркве, јерусалимску, александријску и т. д., а шести васељенски синод је наредио, да се у све дане поста св. четрдесетнице, осим суботе и недеље и на Благовести, врши св. литургија пређеосвећених дарова.³⁾

Два су мотива из којих је црква наредила за 40-цу литургију пређеосвећених дарова на место потпуне литургије, и то с обзиром на каквоћу времена 40-це и на потребу примања св. евхаристије. Дани 40-це су дани жалости, кајања и смерности, а приношење св. жртве евхаристије сматра се као празновање, слављење и радост. Жалост и радост се противе једна другој и зато је наредио 6. васељенски синод, да се у дане великога поста, осим суботе и недеље и на Благовести, врши литургија пређеосвећених дарова, а субота као дан завршетка стварања и недеље као дан васкрса, и Благовести као почетак нашега икупљења, сматрају се као дани радости, и у те дане врши се потпуна литургија.⁴⁾ Други мотив за установљење литургије пређеосвећених дарова је потреба хришћана да се причешћују св. евхаристијом. Хришћани беху у старо време навикнути, као што смо видели, да се причешћују св. евхаристијом сваки дан или врло често. Зато да не би сада у дане св. 40-це, у које не беше слободно да се врши св. тајна евхаристије, били

¹⁾ Види *Никодим*, Правила православне цркве, књ. I. стр. 534.

²⁾ Испор. *Michael Caerularius* код *Leo Allatius*, De missa praesanctificatorum (*Maii*, Bibliotheca nova Patrum T. VI. p. 820.).

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Види у спом. делу тумачење 52. канона VI. васељенског синода.

без причешћа, остављани су делови тела и крви Спаситељеве, освећени на потпуној литургији у недељу пре тога или у претходни празник, и причешћиваху се њима. Уз то се у току времена развио чин и богослужење са одређеном формом, наиме литургија прећеоcвећених дарова, која је, пошто је звездена у цркве 52. каноном 6. васељенског синода, добила и формалну санкцију.

33. Спремање св. хлеба за литургију прећеоcвећених дарова.

Литургија прећеоcвећених дарова врши се у среду и петак четрдесетнице, и у понедељак, уторак и среду страсне седмице, но и у друге дане св. четрдесетнице, када није прописана литургија св. Јована Златоустога или св. Василија Великога, није забрањено да се врши литургија τῶν προηγιασμένων, када потреба тражи да се врши. За литургију прећеоcвећених дарова освећује се у недеље од сиропусне до цветне недеље један део од принесених дарова на претходној литургији св. Јована Златоустога или св. Василија Великога овако:

На проскомидији ове литургије врши свештеник све као и обично, само уместо једне просфоре, из које се вади агнец за литургију дана, узима поред овога толико агнеца, колико прећеоcвећених литургија има да се врши у тој седмици, и пошто је извадио први агнец, жртвовао га и пробо, вади и остале агнеце, жртвује, боде, и поставља поред првога, говорећи при сваком од ових као и на првome: **Во воспоми́наније... ꙗ́кѡ ѡвчѣ на заколѣнїе введе́сѧ... Жрѣтсѧ ѧгнецѧ Бжїѧ... Є́динѧ ѿ ви́нѧ... Зати́м ули́ва у св. пути́р вино и воду, покрива́ дискос и пути́р св. покривачи́ма, кади́ и говори́ моли́тву предложе́ња и све прописано на проскомиди́ји. Св. литурги́ја св. Јована́ Златоусто́га или св. Васи́лија Велико́га врши́ се обично. А код освеће́ња хлебо́ва говори́ свештени́к после призива́ња св. Ду́ха: **ꙗ́ сотвори́ ѡ́убѡ хлѣ́вѧ сїѧ... а не хлѣ́вѧ сїѧ, јер један је Христос; а код узноше́ња говоре́ћи речи: **Є́ѧѧ сѧ́мѧ... узноси́ све агнеце заједно. После овога дробѧ први агнец, меће део **ꙗ́сѧ у св. пути́р и ули́ва теплоту́ као и обично. Зати́м узевши десно́м руко́м кашичи́цу а левом дру́ги агнец, кропи́ га св. крвљу́ крстообразно, и то по мекоти́ где је жртвовао, оставља́ га у кивот пажљиво, да се не дотакне кивот крвљу́ (мокротом).********

Затим узима остале агнеце као и овај, и чинећи при сваком означено, поставља га у дарохранилницу, где се чува до прве литургије пређеосвећених дарова, да се употреби као што ће бити изложено.¹⁾

34. Чин литургије пређеосвећених дарова.

Литургији пређеосвећених дарова претходи у цркви чин полуноћнице, јутрења, часова и изобразителне, и сама литургија је спојена са вечерњем. Ова литургија је дакле вечерње богослужење и састављена је из прве половине вечерња и једног дела потпуне литургије, и зато би требало да почне око 3 часа по подне, а да се сврши у залазак сунца, наиме онда када је уз пост по црквеном одређењу дозвољено јести. Свештеник дакле који хоће да свршава ову литургију, пошто је пре тога свршио 3. 6. и 9. час и изобразителну, излази после блажена на изобразителној пред царске двери, где се моли и целива иконе као и пред литургијом св. Јована Златоустога или св. Василија Великога и све остало бива као пред овим литургијама; само изоставља молитву: „Гди, низпосли рѣкѣ твоѣ...“ јер се у њој моли да буде удостојен приношења бескрвне жртве, а ова се на литургији пређеосвећених дарова не врши, јер је већ извршена на потпуној претходној литургији; када се пак облачи у св. одежде ништа не говори, него после благослова сваке одежде и целивања исте само каже: Гдѣ помѡлимса. После молитве св. Јефрема Сирског не говори се Цдрѡ небѣснѡи ни Слѡва въ вѣшнихъ... , него после трикратног поклона пред св. трапезом уз речи Бже ѡчисти мѡ грѣшнаго,²⁾ свештеник и ђакон целивају св. престо (на неким местима свештеник целива св. јеванђелије, ђакон св. престо и св. крст на престолу),³⁾ и ђакон узевши ђутећи благослов од свештеника, излази из олтарa на амвон и поклонивши се три пута, каже: Благословѡи владѣко, а свештеник чинећи са јеванђелијем знак крста над антиминомом, узглашава: Благословѣно царство ѡца ѡна... а појци: Яминь, и чита се предначинатѣльный 103. пс.: Благословѡи дѡше моѡ Гда... Ђакон одлази са амвона у олтар, а свештеник чита пред царским

¹⁾ Види Служабник: Чинъ свѣтвенна литургиа преждѡсвѣщенныхъ.

²⁾ С. В. Булгаковъ, Настальная книга, стр. 921.

³⁾ Ibid.

дверима светилничне молитве са вечерња из служабника, и то од четврте молитве па даље, јер се прве три читају после велике јектеније на антифонима 18. катизме.

Иако је литургија пређеосвећених дарова вечерње богослужење, ипак нам она у овој тајни тела и крви Божанске показује потпуну економију НЗавета, и зато се почиње слављењем лица св. Тројице, откривајући ову тајну у потпуној светлости.

103. пс. се завршује са „Слава, њ њнѣ, и са алилуја 3 пута, иза чега ђакон говори велику јектенију: „Миромъ Гдѣ помолнмса...“ а свештеник возглас: „Иѣкв подовѣтѣ тѣбѣ всѣкаѣ слава...“ завршујући на овај начин благодарност и слављење које Богу приноси свако створење.

Иза возгласа чита чатац 18. катизму, и то први антифон или прву славу ове катизме, која је састављена из 4 псалма 119.—123., завршујући је са слава, њ њнѣ и са Аллилуја три пута, заједно са поклонима. За време читања првога антифона катизме, чита свештеник молитву првога антифона, а ђакон после Аллилуја говори малу јектенију, коју свештеник завршује возгласом: Иѣкв твоѣ држава... Сада чита чатац други, а за овим и трећи антифон катизме, т. ј. псалме 124.—128., односно псалма 129.—130., завршујући као први антифон и други и трећи, а ђакон говори иза сваког антифона малу јектенију. На другом антифону говори свештеник молитву другог антифона, а на трећем молитву трећег антифона, завршујући мале јектеније односним возгласима.

Када се почне читати катизма, свештеник оставља јеванђелије, које лежи на антиминосу, иза овога, развија антиминос и доноси са жртвеника дискос на часни престо. Пошто је поставио дискос на развијен антиминос, узима из дарохранилнице на престолу пређеосвећени агнец и поставља га са великом побожношћу на дискос. Сада се клања са ђаконом пред св. дарима до земље и идући око часне трапезе три пута, кади св. даре са свију страна часне трапезе, а ђакон с противне стране трапезе иде око ње клањајући се и држећи свећу. Затим даје свештеник кадионицу ђакону, и поклонивши се до земље пред св. дарима узима дискос на главу са великом побожношћу, и преноси га са престола на жртвеник, идући око часног престола, а ђакон идући пред њиме окренут дарима држи у левој руци свећу, а десном кади св. даре. Поставивши дискос на жртвеник улива свештеник вино и воду у путир, узима звездицу и окадивши је поставља на дискос над св. агне-

цем, окадивши покровац покрива дискос, окадивши покровац путира покрива путир, говорећи при свакој од ових радња: **ГДѢ помѡлимсѧ**, и окадивши ваздух покрива све, говорећи: **Моли́твами стѣхъ ѡте́цъ на́шихъ**... После свега овога поставља свећу пред свете даре, кади их три пута, чини велики поклон и одлази к часном престолу где савија антиминос, и поново меће на њега св. јеванђелије. Све ово бива негде по: **Да ѡсправитсѧ**. Иза катизме појци поју: **ГДѢ воззвѣхъ**... и стихире на **ГДѢ воззвѣхъ**, а ђакон кади цео храм. Када се запоји **Слѡва**, отвара ђакон царске двери, и свештеник заједно са ђаконом чини вход са кађењем, као и на вечерњу уочи недеље са кадионицом; а када се чита јеванђелије, као на дан обретенија главе Претечеве (24. фебруара), 40 мученика (9. марта) и страсне седмице, бива вход са јеванђелијем.

Затим каже ђакон **премѡдрость**, **прѡсти**, а појци: **Скѣте тѣхѣи**, иза чега ђакон — пошто је окадио часни престо и свештеника и оставио кадионицу на свећњак, који стоји посред отворених царских двери — каже **Вѡнмемъ**, свештеник **миръ кскѡмъ**, ђакон **премѡдрость**, чатац: „**прокіменъ гласъ** (N),“ и појци поју прокимен (са стихом његовим). Ђакон опет: **Премѡдрость**, чатац **Бытїѧ чтѣніе**, ђакон **вѡнмемъ**, и чита чатац паримеј. Иза читања паримеја ђакон каже **Премѡдрость**, чатац: **прокіменъ гласъ** (N.), и појци поју други прокимен са његовим стихом. Затим каже ђакон узвишеним гласом: **повелїте**¹⁾, а свештеник узевши кадионицу и свећњак и стојећи пред часном трапезом окренут према истоку, чини свећњаком знак крета према истоку, говорећи: **премѡдрость**, **прѡсти**. Затим окренувши се према народу, говори са царских врата: **Скѣтъ Хрѣтовъ проскѣщѣетъ кскѣхъ**, и затим се чита: **Прїтчей чтѣніе**; а када је празник или светитељ са полијелејем, чита се и паримеј празника или светога. После читања Прича каже свештеник: **Миръ тѣи**, ђакон: **премѡдрость**, а чатац поје на сред храма: **Да ѡсправитсѧ**... и цео народ клечи.

Читање паримеја из **Бытїѧ** и Прича, које долази иза входа, и обреди уз ово читање имају овај смисао: Књига **Бытїѧ** описује пад Адамов, заблуду људи и казне које су дошле из тога; а књига Прича навешћује долазак Христов на земљу. Зато симболише свештеник са упаљеном свећом

¹⁾ **Повелїте** је превод грчке речи *καλέσατε*, којом се обраћало старијем лицу за дозволу почетка какве службе или каквог дела. Са речју *iubete* обраћали се конзулу пред почетак народних игара. Са речју *καλέσατε* обично се обраћао црквени старешина императору пред почетак какве придворне или црквене церемоније. У данашњем богослужбеном језику овом се речју обраћа ђакон без разлике епископу и презвитеру, а српски би је могли превести са: изволите, заповедајте. Види *И. Мансвешовъ*, Церковный уставъ, М. 1885. стр. 197. 344.

самог Исуса Христа, светлост света, која просвећује сваког човека који долази на свет. Овом светлошћу побуђивао је свештеник у старој цркви код оних који се спремаху за крштење или код оглашених жељу да приме ову тајну; овом пак светлошћу опомиње нас црква, а нарочито оне који се спремају за примање св. причешћа, на покајање и скромност. Зато сада народ и обе певнице клече, а свештеник стоји пред часном трапезом и кади, а чатац поје свечано: **Да њспрѣвитсѧ. . .**

Када чатац заврши ову песму, поје је десна страка још једном и у ово време стоје право сви верни с десне стране цркве, а чатац и они с леве стране падају на колена. Затим чатац стојећи поје стих: **Гдѣи, возвѣдѣхъ къ тебѣ, ѡтслѣпши мѧ. . .** иза чега лева страна стојећи поје: **Да њспрѣвитсѧ. . .**, а чатац и десна клечи. Чатац поје даље стих: **Положи, Гдѣи, хранѣніе ѡстѣмѣмъ моймѣ. . .**, а десна страна стојећи поје: **Да њспрѣвитсѧ**, док чатац и лева клечи; на крају појац стојећи поје: **Не ѡтклони сѣрдце мое къ словеса ѡбѣщѣніѧ. . .**, а лева поје право стојећи: **Да њспрѣвитсѧ**, а десна клечи. Свештеник за време појања **Да њспрѣвитсѧ** кади часну трапезу са све четири стране и после свега сам (или појац) клечећи поје прву половину **Да њспрѣвитсѧ. . .**, а цео народ наставља: **воздѣланіе рѣкѣ моею жѣртѣ вечернѧ**, и чине сви три велика поклона с молитвом Јефрема Сирског. — Ово свечано појање опомиње нас првих хришћанских времена, када појци нису били одељени од народа, него је цео народ узимао учешћа у појању, или се поделио у две стране, појући неизменично једна за другом.¹⁾ Данас не клечи она страна која поје, према примеру старе цркве, када они који појаху нису клечали, ни лицем се к земљи сагибали, него стојаху право, да би се могли слободно кретати и да не би уносили дисхармонију у појање.

Када је празник у који се чита апостол и јеванђелије, после: **Да њспрѣвитсѧ** каже ђакон: **Бѡннѣмѣ** и остало, а чатац одговара са прокименом апостола, и чита апостол; ђакон чита јеванђелије²⁾ и затим говори јектенију: **Рѣѣмѣ вси. . .** А ако није празник, ђакон говори непосредно после: **Да њспрѣвитсѧ. . .** и после метанија: **Рѣѣмѣ вси ѿ всеѧ. . .** За време ове јектеније свештеник чита тихо молитву „**приѣбжнѣгѡ молѣніѧ: Гдѣи Бже нѡшѣ. . .**“, коју чита и на литургији св. Јована Златоустога, а завршује јектенију возгласом: **Иѣкѡ милѡстивѣ ѡ челоѡвѣколѡубивѣ. . .** Затим долази јектенија за оглашене, као и на Златоустовој литургији.

¹⁾ Испор. *Joannis Chrysostomi Expositio in psalmum 145 (Migne, Patr. gr. T. 55. p. 473)* и *Basilii Epist. 204. ad Neocaesarienses (Migne, Patr. gr. T. 32. p. 756)*.

²⁾ Устав: 24. фебр., 9. марта, 34. и 35. храм. глава, а страсне седмице само јеванђелије (Устав страсне седмице).

За време јектеније за оглашене говори свештеник тихо молитву: „Бже, Бже *нашз*...“ у којој се моли да Бог избави оглашене од старе варке, да их позове у вечни живот, да им просвети душе и тела, да их приброји умноме стаду... отварајући у ово време антиминос. Свештеник завршује ову јектенију возгласом: „*Да њ тѣи сз нами славатз*...“ (крстећи губом антиминос), и затим говори ђакон: *Ѡглашѣннѣи, ѡзидѣте*... Од среде средопосне недеље до пређеосвећене на вел. Среду после возгласа: *Да ѡ тѣи сз нами славатз*..., којим се завршује јектенија за оглашене, говори се на пређеосвећеној литургији јектенија и молитва за оне који имају да се просвете.

У јектенији за просвећене, у којој први став гласи: „*Ѡлицы ѡглашѣннѣи, ѡзидѣте: Ѡлицы ко просвѣщѣнію*...“, моли се ђакон да их Бог утврди и укрепи, да их удостоји у згодно време купке обновљења (крштења), опроштаја грехова, а у молитви за оне који се спремају за св. просвећење моли се свештеник да Бог просвети њихове мисли, да их учврсти у вери, да их утврди у нади, усаврши у љубави... Јектенију ђаконову завршује свештеник возгласом: „*Ѡкв тѣ ѡсѣи просвѣщѣніе наше*...“, иза чега ђакон каже: „*Ѡлицы ко просвѣщѣнію, ѡзидѣте: ѡже ко просвѣщѣнію, ѡзидѣте: Ѡлицы ѡглашѣннѣи, ѡзидѣте: да никтѣ ѡ ѡглашѣннѣхз, Ѡлицы вѣрнѣи пакѣ ѡ пакѣ*...“

Најобичније време за крштавање катихумена или оглашених беше у старој цркви дан силаска св. Духа, Богојављења и нарочито навечерје Ускрса или ноћ Велике Суботе. Зато се и поје у те празнике место трисветог на литургији: *Ѡлицы во Хрѣта крѣстѣтѣса*... Катихумени који су желели да приме крштење у ово последње време, моралису ову своју вољу изјавити епископу одмах у почетку четрдесетнице,¹⁾ а најкасније до краја друге седмице четрдесетнице. Они се одељиваху од других катихумена и били су упућивани у више поуке хришћанске вере, потребне за примање крштења, учећи символ вере и молитву Господњу, и оно, што с обзиром на дисциплину аркани (*disciplina arcani*) нису учили катихумени нижих степена.²⁾ Затим се катихумени који се спремаху за св. просвећење кроз више дана подвргаваху т. зв. испитима (*εξέτασις*), који беху спојени са разним церемонијама и радњама, са држањем запаљене свеће у руци,

¹⁾ Испор. 45. канон лаодикијског синода.

²⁾ Испор. *Cirilli Hieros. Cat. V. De fide et Symbolo* и *Joannis Chrysostomi Homil. 20. in Math. c. 6.*

осењивањем крстом од стране свештеника или епископа, са ексорцизмима, дувањем у лице, молитвом и полагањем руку. Најобичнији дан овога испита био је среда четврте седмице четрдесетнице, и пошто су над катихуменима на свакој литургији читане молитве заједно са полагањем руку, то онда нису могле изостати молитве и на литургији пређеосвећених дарова, и на овој се додаваху још нарочите молбе од среде четврте седмице четрдесетнице, без сумње с обзиром на најобичнији испит катихумена и с обзиром на блиско време крштења оглашених.¹⁾

Иза возгласа „*Слѣдцы вѣрнїи, пѣки њ пѣки мїромх Гдѣ помѣлимса*“ долазе као и на литургији св. Јована Златоустога две јектеније и две *молитве за верне*.

У првој јектенији моли се ђакон да нас Бог заступи; спасе и помилује, а свештеник чита тихо прву молитву верних, у којој се моли да Бог ослободи све наше осећаје од смрти која долази од страсти, давши им доброг владику за унутрашњу мисао.

Иза возгласа: „*Иѣкѡ подобѣтъ тѣбѣ всѣкѡмѡ слава. . .*“ говори ђакон другу јектенију: *пѣки њ пѣки мїромх Гдѣ помѣлимса. . .*, а свештеник чита *другу молишву верних*, у којој моли Бога да буде милостив нама грешнима и да нам дарује да се без осуде причестимо.

Када свештеник заврши другу јектенију возгласом: „*По дарѡ Хдѣ твоѡмѡ. . .*“ појци поју на место херувимске песме песму: „*Нѣмѡ силы невидимыя съ нами невидимо слѣжатъ: сѣ бо вхѡдѣтъ, цѣль славы, сѣ жѣртѡ тайная совершена дорѡносѣтъ*“. Када појци запоју ову песму ђакон улази у олтар кроз северне двери, отвара царске двери и читајући 50. псалом кади часни престо (само од напред 3 пута), жртвеник, свештеника и ставши заједно са свештеником говоре уздигнутих руку: *Нѣмѡ силы*, ђакон: *Вѣрою. . .* три пута, и пошто су се свештеник и ђакон три пута поклонили, целивају престо, одлазе к жртвенику и каде свете дарове. А свештеник узевши ваздух поставља на ђаконова плећа, затим узевши св. дискос поставља га на своју главу држећи га десном руком, а путир узима у леву руку при прсима, и тако чине вход кроз северна врата ништа не говорећи; ђакон пак идући пред свештеником кади више пута. Појци

¹⁾ Види речено о оглашенима код јектеније за оглашене на литургији св. Јована Златоустога.

тихо поју: сè жѣртѡа тѣиѡа, а цео народ с појцима падне челом к земљи, јер се клањају освећеном агнецу ИХристу. А када ђакон и свештеник уђу у олтар, дижу се појци и народ, и наставља се појање: **Бѣрою ѡ ѡубѡвию пристѣпимъ, да причѣстницы жѣзни вѣчнѡа бѣдемъ. Ѧллиѡѡа, Ѧллиѡѡа, Ѧллиѡѡа.** Свештеник пак поставља св. тајну на антиминос, скида покровац са дискаса и путира и покрива их само ваздухом са ђаконових плећа ништа не говорећи, само кади иза тога и метанише уз молитву Јефрема Сирског три пута са ђаконом, и затварају се царске двери и навлачи завеса до пола. На литургијама св. Василија Великог и св. Јована Златоустога поје црква у време великога входа да ми тајно представљамо херувиме, а на пређеосвећеној учи она у својој песми, да саме небесне силе служе заједно с нама, јер овде улази цар славе не у слици и символу, него у реалности и у суштини тела и крви своје. Зато се на споменутих литургијама поштују св. дарови пошто још нису освећени, зато што ће бити освећени; а на литургији пређеосвећених дарова поштују се они као освећени и савршени, пошто су постали само тело и крв Христова.¹⁾

Пошто су дарови постављени на часну трапезу већ освећени, то се сада на пређеосв. литургији не говоре јектеније и молитве које се читају после херувимске песме на литургијама св. Василија Великог и св. Јована Златоустога, јер се скоро све јектеније и молитве односе на освећење дарова, које се овде не врши. Исто тако се на литургији пређеосвећених дарова не чита ни символ вере, јер се он почео употребљавати на литургији крајем V. и у току VI. столећа, у време, када литургију пређеосвећених дарова још није био писмено изложио св. Григорије Дијалог.

Затим долазе припремне молитве за св. причешће, пошто ђакон говори јектенију: „**Исплнимъ вѣчѣрною молѣтвѡу нашѡу Гѡви,**“ а свештеник чита тајно молитву: „**Ѧже неизрѣченнѡх ѡ невидимѡх тѣиннѡх Бѡжѡ. . .**“, у којој моли да Бог освети душе и тела свију освећењем које се не да одузети, да се чистом савешћу, непосрамљеним лицем, просвећеним срцем причестимо самим Христом, истинитим Богом нашим. Ова се молитва приписује св. Атанасију Великом, јер — како нам каже патри-

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis* Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum Quaest. 57 код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 909.

јарх Михаило Керуларије (XI. стол.) — у најстаријим рукописима литургије пређеосвећених дарова, које је без сумње видио, било је изнад ове молитве означено име св. Атанасија.¹⁾

Затим говори свештеник возглас: „И сподѡби насъ, владыко. . .“ и затим се рецитије *молитва Господња*. Затим долази све као на литургији св. Јована Златоустога. Иза молитве: „Вонми, Гди Исѣ Хрѣте Бже насъ“ клањају се свештеник и ђакон пред часним престолом, говорећи три пута: „Бже, ѡчисти мѧ грѣшнаго“. Затим, пошто се завеса сасвим навуче, подвлачи свештеник руку под ваздух којим је покривен дискос и дотичући се св. агнеца говори — пошто ђакон прво каже *Бѡнмемъ* — узвишеним гласом: „Преждеъсващѣннаѧ стѧа стѡмъ“, појци поју: „Ѣдинъ свѧтъ, Ѣдинъ Гдѡ. . .“ и ђакон улази у олтар и затим се поје *киноник*: „Вкѡсите и видите, ѧкъ влѧгъ Гдѡ. (пс. 33.) Яллилѡиѧ, ѡллилѡиѧ, ѡллилѡиѧ“. Када је ђакон рекао: *Бѡнмемъ* сви падну на колена и остају тако док се не почне појати „Ѣдинъ свѧтъ. . .“ Затим подиже свештеник ваздух и причешћује се²⁾ св. тајном као и на литургији св. Јована Златоустога, само са овом разликом: Када свештеник метне частицу *ИѢ* у св. путир ништа не говори, исто тако и ђакон уливајући теплоту у путир не говори ништа, јер су односне речи изговорене на потпуној литургији. Када свештеник даје ђакону частицу св. тајне, говори: „Н., свѧщеннодѧконѡ, преподаѣтсѧ честнѡе ѧ стѡе ѧ прѣчѣстое тѣло ѧ крѡвъ. . .“, исто тако и свештеник узимујући частицу св. тајне говори: „Честнѡе ѧ прѣстѡе тѣло ѧ крѡвъ. . .“ После причешћа св. тајном свештеник отире губом руку говорећи 3 пута: „Слѡва тѣвѣ Бже“, и целива губу, иза чега узима свештеник обема рукама путир са убрисом, пије из њега три пута, ништа не говорећи; а ђакон тада не пије из путира, него после при употребљењу дарова. Када свештеник служи без ђакона и он после причешћа св. тајном не пије из путира, него после код употребљења св. тајне.

После причешћа чита свештеник молитву благодарности: „Благодаримъ тѧ спѧса всѣхъ Бѧ. . .“ а ђакон спрема св. дарове *ПКЯ* у путир ништа не говорећи, ако нема при-

¹⁾ Испор. *Leo Allatus*, De missa Praesantific. на крају његове књиге: De ecclesiae occid. et orient. perpetua consensione libri III. Colon. Agr. 1648, I. III. p. 1572 et 1578.

²⁾ Чин свештеничког причешћа изложен је у Служабнику пред литургијом пређеосвећених дарова. Види тамо: *Изъясненіе ѡ нѣкѡихъ исправленіихъ въ служеніи преждеосвященнаѧ литургиѧ*.

часника. Ако има, чини се као и на литургији св. Јована Златоустога. Затим отвара царске двери и ђакон узимајући св. путир од свештеника говори: „Го стра́хомъ Бѣжимъ ѿ вѣроу пристѣпите“, а појци: „Благословлю Гдѣ. . .“ Затим се приближују верни који хоће да се причесте и причешћују се исто тако као и на литургији св. Василија Великог или св. Јована Златоустога. За време причешћивања поје се: „Тѣло Хрсто́во. . .“ Када се сврши причешће верних, благосиља свештеник народ, говорећи: „Спаси, Бже, люди твоѣ ѿ благословѣ досто́ини твоѣ“, а појци: „Аллилуја“ (3 пута). Ако нема причасника иза: „Благословлю Гбспода“ долази одмах: „Спаси, Бже“ и редом све даље. Даље долази до свршетка све као и на литургији св. Василија Великога и св. Јована Златоустога, само што се заамвона молитва и молитва „внегда́ потре́вити сѣла“ на литургији пређеосвећених дарова разликује од оних на литургијама св. Василија и св. Јована Златоустога. У заамвонјој молитви моли се свештеник — сходно времену поста — да нам Бог даде да свршимо дане поста, да сачувамо нераздељену веру, да сатремо главе невидљивих змија, да победимо грех и да се без осуде поклонимо св. васкрсу; а у молитви при потребљењу св. дарова, моли се свештеник да нас Бог сједини своје умном стаду и покаже као наследнике Свога царства. Отпуст се врши као и на потпуној литургији, само се овде спомиње св. Григорије Велики, епископ Римски. После отпуста читају се благодарствене молитве као и иза литургије св. Јована Златоустога.

Јавна заједничка седмична богослужења.

35. Седмична богослужења.

Напред изложене чинове врши црква сваког дана црквене године и према томе везује она за сваки дан црквене године по месечном датуму успомену једног или више светитеља, или успомену једнога или више св. догађаја. Но поред успомене, која се везује за седмичне дане по датуму месеца, везује црква за сваки дан седмице још успомену ког св. догађаја или групе светитеља или успомену појединих светитеља, који су се прославили у делу спасења, на утврђењу и ширењу хришћанске вере и цркве, одликујући се светим животом. Ово седмично празновање проводи у црквеним чиновима (богослужењима) сваког седмич-

ног дана измене не само у погледу садржине, него и у погледу појединих радња, додајући појединим деловима црквених чинова извесне обреде, читања, молитве и песме, или изостављајући их. Овде ћемо изложити седмичне црквене чинове за сваки поједини дан утолико, уколико се на њима мењају свакидашњи црквени чинови.

36. Васкрсна (недељна) богослужења.

Први дан седмице, т. ј. недеља, посвећена је успомени васкрса Христова. Па као што дан васкрса у кругу црквене године наткриљује својим значењем све остале годишње празнике и као што се црквено празновање васкрса одликује између осталих црквених годишњих празника нарочитом свечаношћу, исто тако се и недеља одликује како својим високим значењем између осталих дана седмице, тако и свечаношћу, те тако црква разликује богослужење недеље од богослужења седмичних дана разним изменама.

У суботу увече врши се после 9. часа велико вечерње, које се у почетку врши исто тако као и свакодневно вечерње. После велике јектеније чита се цела прва катизма, у којој се пророчки представља живот, страдање, смрт и васкрс Спаситељев. Између антифона (славâ) катизме говори се мала јектенија и то после првог антифона са возгласом: „**Иѿкѡ тѡѡѡ держава. . .**“, после другог са возгласом: „**Иѿкѡ блѿгъ ѿ члѣвколюбѡвѡцѡ**“, после трећег са возгласом: „**Иѿкѡ тѡѡ ѡси Бѿгѡ нѡшѡ. . .**“ Код нас ако се чита катизма, чита се само прва слава катизме са односном малом јектенијом после ње, која се у служабнику налази, но обично се на вечерњу у суботу уопће изоставља читање катизме. За време појања стихира на Гдѡ **возвѡѡѡ** кади свештеник цео храм почев од часне трапезе, пошто се пре тога обукао у фелон. Ако пак презвитер служи са ђаконом, тада кади ђакон. У последњем случају презвитер облачи фелон за време појања: „**Иѿкѡ ѡѡтѡтѡрѡдѡса мѡлѡстѡ ѡгѡѡ на нѡсѡ. . .**“ Иза стихира на Гдѡ **возвѡѡѡ** поје се **Слѡва**: светог, ако га има, ако нема **Слѡва**, ѿ **нѡнѡтѡ**: богородичан догматик¹⁾ владајућег гласа. Док се поје **Слѡва**, ѿ **нѡнѡтѡ** свештеник и ђакон врше вход овако: прво отворе царске двери, а затим узима ђакон кадионицу и обилазећи око часне трапезе, клањају се са сваке њене стране, као и гор-

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургика, I. део стр. 230.

њем престолу и жртвенику. Затим излазе на северне двери, ђакон напред, а за њиме свештеник са спуштеним рукама и отпуштеним фелоном, и долазе на доле иза амвона према царским дверима. Ту се обојица поклоне и пошто ђакон, који стоји с десне стране свештенику, држећи орар са три прста десне руке, тихо каже: „ГДѢ помѡлимса“, свештеник говори тихо молитву входа: „Вѣчеръ, ѡ заѡтра. . .“ Иза ове молитве обојица се исправе и ђакон показујући с ораром на исток, говори: „Благословѣи вѣко сѣиѡи вхѡдъ“. Свештеник благосиљајући исток говори: „Благословѣиъ вхѡдъ сѣиѡиъ твоиѡхъ ГДѣи всгдѡ. . .“ Затим ђакон позива свештеника да благослови кадионицу речима: „Благословѣи, владѣико, кадило“, а свештеник благосиља кадионицу молитвом кадила: „Кадило твѣѣ принѡсимъ. . .“, иза чега ђакон одлази пред царске двери и ту кади иконостас, престоле, певнице и храм са долеје, а када се сврши појање догматика, говори, кадећи царске двери: „Премѡдрѡсть, прѡсти“, позивајући тиме на пажљиво слушање песме: „Свѣѣте тиѡиѡ. . .“, која се одмах затим чита. За време ове песме ђакон и свештеник улазе у олтар, где ђакон окади часну трапезу и присутне. После свѣѣте тиѡиѡ ђакон са царских двери говори: „Вѡимѣмъ“, свештеник благосиљајући: „Миръ всѣмъ“, ђакон: „Премѡдрѡсть, вѡимѣмъ“. Ове речи имају исти значај као и на свакидашњем вечерњу. Затим се поје прокимен дана: „ГДѢ воцарѣса, въ лѣпотѣ ѡблѣчѣса“ — са односним стиховима. Док се поје прокимен свештеник окренувши се западу, са прекрштеним рукама (согбѣнѣ ѡмѣѡи рѣцѣѣ) очекује свршетак прокимена, затим се обраћа истоку, клања се, и затворивши царске двери стане на своје место.¹⁾ (У типику гл. 2. стоји да се царске двери затварају пре узгласа: „Вѡимѣмъ, миръ всѣмъ“. . .).

Вход вечерња представља долазак Христов на свет, цео земаљски живот Његов и вазнесење. *Симеон Солунски* каже: »Овде (т. ј. на вечерњу) чини свештеник вход, изишавши откривене главе из олтара, са кадионицом у рукама, клања се посред храма и уставши моли се, затим учинивши знак крста руком и кадионицом, опет улази у олтар. Овим свештеник показује да је једнородни Син Божји, који је сишао с небеса до нас, опет узишао на небеса и уздигао нас. Овим излажењем из олтара, приклањањем главе, исправљањем,

¹⁾ Види служабник.

речима: „Премѣдростъ, прѣсти“, благосиљањем, кађењем (или изношењем јеванђелија ако је вход са јеванђелијем) и уласком у олтар, приказује свештеник све што се односи на наше спасење. Излазећи из олтара и долазећи на средину храма означава силазак Христов и смерност; одежама — ваплоћење, стојањем посред храма и приклањањем главе — распеће Христово за нас посред земље, смрт и силазак у ад. После овога свештеник поклонивши се, моли се тихо као онај који носи слику Христа, који је предавши себе и сишавши у ад, избавио нас отуда«. ¹⁾

Зато се у почетку входа отварају царске двери у знак, да је рај због пада Адамова за дуго времена био затворен, а сада нам је доласком ИХриста отворен не само улазак у рај, него и у небо, које олтар представља. Зато на входу вечерња показује ђакон држећи орар према истоку — месту раја и имену ИХриста, ²⁾ — да би подсетио свештеника да је улазак у небо стечен од ИХриста свима светитељима, Божјим, који су први осетили плодове доласка Христова на земљу и Његова искупљења. У овом смислу и каже свештеник: „Благословѣнъ входъ стѣхъ твоихъ Гди...“ Плодове те осетићемо и ми ако пођемо стопама светитеља. Да ли пак ми идемо њиховим стопама пази сам Господ ИХристос с неба, кога представља свештеник окренут западу и гледајући верне за време појања прокимена. Свештеник на входу иде спуштених руку, а појање прокимена слуша прекрштених руку, у знак смирене и кратке појаве Христове у свету.

После прокимена (односно паримеја, ако се чита) излази ђакон на северне двери и ставши на амвон, говори потпуну сугубу јектенију (са „Рцѣмъ всѣ...“), што је једна особина великог вечерња. Иза сугубе јектеније чита се молитва: „Сподоби, Гди...“ иза које ђакон говори прозбену јектенију испред царских двери. Иза ове поју се стихире на стиховње васкрсне са односним припевима и слава, ѿ нѣнѣ. После стихира на стиховње чита се: „Нѣнѣ ѿндрѣши...“, трисвето, Оченаш, затим свештеник каже: „Икѡ твоѣ ѣсть цѣрство...“, иза чега се поју отпустителни тропари по обичају. После тропара отварају

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis*, De sacra precatone c. 333. код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 605.

²⁾ Зах. 6, 11. Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 102. и 103

се царске двери, ђакон испред Христове иконе на иконостасу, каже: „Премѣдростъ“, појци „Благослови“ и даље све као и на дневном вечерњу, и најпосле бива отпуст у суботу вечера.¹⁾ (У суботу увече ако бива свеноћно бденије поје се предначителни псалом по 8. гласу, катизма исто тако би требало да се поје. Иза прозбене јектеније бива литија и благосиљање хлебова, иза кога одмах долази јутрење, а изостављају се: мало повечерије, полуноћница и молитве за владара на јутрењу, које почиње одмах са шесто-псалмијем).²⁾

Јутарња богослужења у недељу почињу као и у остале дане са полуноћницом, и то полуноћницом по *всѧ недѣли*.

Васкрсна полуноћница разликује се од свакидашње и суботне полуноћнице како по садржини тако и по саставу. На овој полуноћници спомен о другом доласку Христовом побуђује у нама радосне осећаје, јер свака побожна душа очекује долазак судије света и јер је дан доласка Господњег време потпуног откривења славе Његова царства, које ће праведници будни дочекати. По саставу васкрсна полуноћница је краћа од дневне и суботне, јер у њој нема другог дела — молитава за умрле, које црква у васкрсне дане изоставља, јер се не слажу са радосном успоменом васкрса Хрстова.

*Чин васкрсне полуноћнице:*³⁾ После обичних почетних молитава чита се 50. псалом, а за њиме се поје тројични канон владајућег гласа из октоиха. Када се сврши 9. песма, поје се тројично величаније: „Достѣино ѣсть ѡкоу коистинѧ...“ и остали тропари, који се приписују Григорију Синајском († 1370). У тројичном канону је укратко изложено учење о св. Тројици, о Богу и Његову одношају спрам света и човека, а у тројичним тропарима позива нас црква да приносимо Богу победну анђеоску песму, и молимо се у њима Богу, да нам засија лучезарне муње за посматрање бесконачних савршенстава и дела тројичног Бога. Затим долази „трисѧо, Оче нашѧ, ѡкоу твоѣ ѣсть царство...“, ипакој гласа, „Гди помилѧи“ 40 пута, *Слѧва, ѡ ѡниѧ: Честнѧишѧю...*, и свештеников возглас: „Бже ѡушедрѧи ѡи...“ Затим свештеник пред

¹⁾ Испор. типик гл. 7.

²⁾ Поредак вечерња на свеноћном бденију у суботу увече види у типик у гл. 2.

³⁾ Види типик гл. 7. и часловац: полуноћница по *всѧ недѣли*.

царским дверима окренут народу чита молитву пресветој Тројици од Марка монаха, касније епископа Идрунтскога (IX. столеће): „**Всѣмогъщаа ѿ животворѣщаа . . .**“ и мали отпуст, који почиње са „**Воскресій изъ мѣртвыхъ . . .**“ После отпуста говори свештеник окренут олтару јектенију: „**Помолимса . . .**“ и остало са возгласом: „**Млтвами стѣхъ ѡтѣцъ нашихъ . . . Яминъ**“.

На јутрењу: после велике јектеније на **Бѣзъ Гдѣ** поје се тропар васкрсан (2 пута), **Слѣва**: тропар светога, **ѿ нѣнѣ**: богородичан васкрсан отпустителни по гласу тропара светога. Ако нема тропара светога, тада **слѣва, ѿ нѣнѣ** богородичан тропара васкрсног. Ако има два света са својим тропарима, поје се: тропар васкрсан једанпут, тропар првог светог, **слѣва**: тропар другог светог, **ѿ нѣнѣ** богородичан васкрсан по гласу другог тропара.

После тропара чита се прва катизма (2. по реду у псалтиру), а иза ње мала јектенија са возгласом: „**Иѿкъ твоѡ дѣржава . . .**“, затим први сједален васкрсан, на коме се његов богородичан замењује богородичним тропара владајућег гласа, ако се богородичан васкрсан није појао са тропарима. Затим долази друга катизма (трећа у псалтиру) са малом јектенијом и возгласом: „**Иѿкъ вѣгъ ѿ челоуѣкоубицъ . . .**“, а иза овога поје се други сједален са својим богородичним.

Затим се кадгод поје полијелеј (134. и 135. пс.), кадгод „**непорѡчны**“ т. ј. 17. катизма: „**Бѣжѣни непорѡчни въ пѣтъ . . .**“ (Пс. 118.). Отуда се васкрсни тропари иза катизме погрешно зову »непорочни тропари«, место »тропари после непорочних«. ¹⁾

Код нас се у недеље обично изоставља и одмах после другог сједална поју се васкрсни тропари: „**Аггелскій совѡръ ѡудѣвиса . . .**“ и остали са припевом 12. стиха 118. псалма: „**Благословѣнъ ѡси Гдѣ, навчи мѡ ѡправданїемъ твоимъ**“. У овим васкрсним тропарима описује се васкрс Христов, спомињу се анђели и мирносице, сведоци овог најрадоснијег догађаја. Док се поју ови васкрсни тропари, свештеник у фелону, или ђакон, кади цео храм, а ово кађење сећа нас мира, које купише мирносице да помажу тело Исусово (Мар. 16, 1; Лук. 24, 1).

Иза васкрсних тропара долази мала јектенија са возгласом: „**Иѿкъ благословїса ѿма твоѡ ѿ прослѣвиса . . .**“ Сада се

¹⁾ Види С. В. Булгаковъ, Настольная книга, стр. 863.

поје ипакој, а иза њега степени антифони.¹⁾ После антифона долазе узгласи којима се верни спремају за достојно слушање читања Св. Писма, наиме свештеник, или ђакон каже: „**Вѣнчимъ, премѣдростъ**“, чиме позива на пажљиво слушање прокимена гласа, који се поје три пута. Иза прокимена каже ђакон: „**ГДѦ помѡлимса**“, појци ГДѦ помѡлѡи, а свештеник каже возглас: „**Иѡкѡ свѡтѡѡ ѡси, Бже наѡш. . .**“, иза кога се поје: „**Бсѡкоѡ дѡхѡнѡи да хѡвалитѡ ГДѦ**“ (3 пута), а трећи пут додаје се још стих: „**Хвалите Бѡа во стѡихѡ ѡгѡ**, (а требало би још и: „**хвалите ѡго во ѡутѡерждѡнии сѡлы ѡгѡ**“). **Бсѡкоѡ дѡхѡнѡи** би према служабнику требао да поје ђакон, но он обично каже то, а појци поју. Пре читања јеванђелија отварају се царске двери и ђакон када их отвори, каже: „**И ѡ спѡдѡбитисѡ наѡмѡ слышѡнѡиу стѡгѡ ѡвѡнгѡлиѡ ГДѦ Бѡа мѡлимѡ**“, а верни на то поју три пута: „**ГДѦ помѡлѡи**“. На пажљиво слушање јеванђелија позивају се сада верни речима ђакона: „**Премѣдростъ, прѡсти ѡуслѡшимѡ стѡгѡ ѡвѡнгѡлиѡ**“, иза којих свештеник подељује благослов: „**Мирѡ всѡмѡ**“, — јер је јеванђелије донело мир целоме свету, — нашто појци одговарају: „**И дѡхѡви твоѡмѡ**“, и свештеник речима: „**Ѣ (ѡмѡрекѡ) стѡгѡ ѡвѡнгѡлиѡ чтѡнѡи**“ именује јеванђелиста из кога ће читати, и затим се са царских двери чита једно од 11 васкрсних јеванђелија,²⁾ која се читају увек у недеље на јутрењу (осим када у недељу падне празник Христов, Богородични и храмовни, када се чита празнично) од недеље свих светих па до Цвети. У време педесетнице у недеље на јутрењу читају се васкрсна јеванђелија, али другим редом. На јутрењу чита јеванђелије презвитер, а на литургији ђакон. На јутрењу чита свештеник јеванђелије зато, што њему приличи да прво храни речју Божјом оне, који ће после на идућем богослужењу, наиме на св. литургији, хранити тајанственим хлебом. Дужност хранити верне прво речју, а затим хлебом, јесте по примеру ИХриста, који је цркву хранио прво учењем, а затим телом својим. Затим ИХристос је заповедио својим ученицима да прво уче, а затим да крсте (Мат. 28, 19).³⁾

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургика, I. део стр. 222. Тумачење степених антифона види: Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Σανθόπουλος, Ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῆς Ὁκτωήχου (8^ο, ed. Kyriilos Athanasiades, Jerusalem, 1862).

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургика, I. део, стр. 288.

³⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 126.

Иза јеванђелија и „Слава твоја, Гди, слава твоја“ чита се: „Воскресение Хротово видѣвши. . .“ и покајни 50. псалом, за време кога свештеник са јеванђелијем излази из олтара, као од гроба, кроз царске двери држећи га при прсима, и ставља га на налоњу ради целивања. 50. псалом се чита у знак да је Господ ради наших грехова умро и васкрсао, да нам дарује вечни живот. Иза 50. псалма поје се „Слава: Молитвѣми апѣоловѣз. . . И њѣнкѣ: Молитвѣми Бѣы, затим: „Помилѣй мѣ Бже по величѣй милости твоѣй. . .“ и стихира васкрсна: „Воскрѣсз Іисз ѿ грѣба. . .“

После ових песама излази ђакон пред царске двери и чита први део молитве са литије на вечерњу: „Спаси, Бже, люди твоѣ. . .“ на коју верни одговарају: „Гди помилѣй“ (12 пута), а свештеник је завршује возгласом: „Милостію ѣ щедрѣтами. . .“ и затварају се царске двери.

Затим долази канон,¹⁾ катавасија по уставу, т. ј. која је прописана да се поје. После 3. 6. и 9. песме ђакон говори малу јектенију испред царских двери (или свештеник у олтару) са односним возгласом у служабнику. Сваком делу канона додају се неке песме, тако после треће песме, мале јектеније и возгласа поје се кондак и сједален са богородичним светога из минеја, после шесте песме кондак васкрсан и икос, и пролог или синаксар, а после девете песме светилан васкрсан и светога. Пред ирмосом 8. песме поје се уз поклон: „Хвалимз, вѣгословимз, поклонѣмса Гдѣи. . .“ и долази ирмос осме песме, иза које свештеник или ђакон кадећи испред часне трапезе говори: „Бѣз ѣ мѣрѣ свѣта пѣсньми (или вѣ пѣснѣхз) возвеличимз“, на што се поје: „Величитз дѣшѣ моѣ Гдѣ. . .“ с припевом: „Честнѣйшѣю херѣвимз. . .“, за време које песме се кади цео храм. Затим долази девета песма канона, мала јектенија и возглас од свештеника: „Іѣкѣ тѣ хвалѣтз“. . .

Сада узглашава ђакон: „Сѣз Гдѣ Бѣз нѣшз“, што би ђакон требао да поје владајућим гласом, са стиховима 1. *Іѣкѣ сѣз Гдѣ Бѣз нѣшз*, и 2. *Нѣдз всѣми людьми Бѣз нѣшз*, и затим се поје васкрсни ексапостилар, — који по садржини одговара на јутрењу читаном васкрсном јеванђелију —, „Слава: светилан светога (ако га има), ѣ њѣнкѣ“ богородичан ексапостилара. Према томе има ексапостилара колико и вас-

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 223.

крсних јеванђелија, и увек се поје онај ексапостилар, који по броју одговара броју прочитаног васкрсног јеванђелија. Који се ексапостилар поје у коју недељу одређује се по т. зв. столповима,¹⁾ које имамо у тинику (гл. 54.), на крају октоиха, следовном псалтиру и великом часловцу.

Затим се поје „**Бѣскоѣ дѣхѣніѣ**“ и хвалитне стихире по гласу који влада, **Глѣва**: јеванђеоска јутарња стихира²⁾ (има их колико и ексапостилара, односно јутарњих васкрсних јеванђелија, те и она одговара бројем односном броју ексапостилара или јутарњих јеванђелија, а имамо их штампане заједно са ексапостиларима), „**и нынѣ**“ богородичан: „**Прѣблагословѣнна ѣси Бѣѣ. . .**“, и затим се поје велико славословије, које се чита на јутрењу у седмичне дане. После песме: „**Сѣѣѣ Бѣѣ. . .**“ којом се завршује велико славословије, поје се васкрсан тропар: „**Днѣсѣз спасѣніѣ мѣрѣ вѣстѣ. . .**“ (ако се поје 1. 3. 5. и 7. глас) или „**Воскрѣсѣз ѿ грѣва. . .**“ (ако се поје 2. 4. 6. и 8. глас) владајућим гласом. Затим долази сугуба и прозбена јектенија са приклањањем главе, и јутрење се свршава после „**прѣмѣдростѣ**“, при чему се двери отварају, завршним молитвама³⁾ као што је изложено у служабнику, а отпуст почиње речима: „**Воскрѣсѣѣѣ ѣзѣ мѣртѣвѣѣѣ. . .**“.

У недељу се врши *литургија* као и у остале седмичне дане са незнатним изменама у погледу садржине, а у песмама на литургији слави се васкрс Христов. Ове песме су: тропари блажена, песма после входа: „**Прѣидѣѣѣ поклонѣмѣ. . .**“ у којој се поје: „**воскрѣсѣѣѣ ѣзѣ мѣртѣвѣѣѣ**“, место: „**во свѣтѣѣѣ дѣвѣнѣзѣ сѣѣѣ**“, тропар после входа, прокимен и киноик.

37. Црквена богослужења у остале седмичне дане.

Понедељак је посвећен бестелесним небеским силама, наиме 9 небеским чиновима, који без престанка стоје пред престолом небеског цара, појући трисвету песму Богу у три лица, и који се према автору дела »О небесној јерархији« деле у три врсте. У прву спадају: Престоли, Херувими и Серафими, у другу: Господства, Силе и Власти, и у трећу: Начала, Арханђели и Анђели. Према овоме небеске силе се хвале и славе у понедељак у тропарима и кондацима који

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 236. 280. и 288.

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Прав. Литургија, I. део, стр. 256.

³⁾ Види *Л. Мирковић*, Прав. Литургија, I. део, стр. 209.

се читају на разним црквеним богослужењима, у стихирама на Гди *коззвѣхъ* и у стихирама на стиховње на вечерњу, у канону јутрења, у блаженима на св. литургији и у кинонику. Исто тако се моли у отпустима разних богослужења у понедељак, да се Христос истинити Бог наш смилује и да нас спасе између осталогa молитвама и заступством небесних бестелесних сила.¹⁾ Поред успомене небесних сила богослужење понедељника је покајно богослужење, те се зато на вечерњу поред стихира анђелима поју и покајне стихире, а на јутрењу поред канона анђелима и канон покајни.

У *уторак* слави црква пророке, најстарије веснике и посланике Божје, а пошто је према самим речима Спаситељевим међу пророцима био највећи св. Јован Крститељ, то црква овај дан посвећује нарочито успомени овога пророка, и у његовој личности црква даје част свима пророцима. На црквеним богослужењима јутра и вечера слави црква у тропарима и кондацима ових богослужења успомену праведнога с похвалама, назива св. Јована Крститеља најчаснијим између свију пророка, пророком над пророцима, испуњењем свих пророштава, посредником старе и нове благодати. С обзиром на блажени свршетак св. Јована, слави га црква на литургији у канонику речима: „*Бѣ памѣтѣ вѣчнѣю вѣдетѣ правѣдникѣ*“²⁾, и у обичним отпустима разних богослужења призива црква милост Христа истинитог Бога и молитвама честнога, славнога пророка и крститеља Јована (види отпуст уторника). И богослужење уторника је богослужење кајања и зато се поју на вечерњу покајне стихире и пророка, а на јутрењу покајни канон и канон пророка.

У *среду* се саветовао Јуда Искариотски, један од дванаесторице, са Јудејима како да изда Христа старешинама народа, а у петак је распет Христос и у страшним мукама испустио је Свој дух у руке Оца Небеснога. Сећајући се тако црква ових догађаја из земаљског живота Исуса Христа, слави како богослужењима својима, тако и постом у ове дане страдања и смрт Господа. Нарочито се величају страдања Христова средом и петком у разним тропарима ових дана, у стихирама и блаженима. Поред овог сећа се црква дубоке жалости Мајке Божје, која стоји поред крста

¹⁾ Види у служабнику отпуст понедељника.

²⁾ Пс. 111, 6.

Христова, и зато се песме које се поју у ове дане зову крстобогородичан. А у петак слави црква у својим песмама и животворно дрво (крст) ИХриста, на коме је извршио наше спасење.

У отпустима обичним моли се у среду и петак милосрђе Божје и силом часног и животворног крста (види отпуст среде и петка).

У *четвртак* слави црква успомену свију апостола и св. оца Николаја као представника св. отаца, и због овога се поју на вечерњу стихире апостола и св. Николе, на јутрењу канон апостола и св. Николе, и у отпустима се призива милосрђа Христа истинитог Бога и молитвама светих славних и свехвалних апостола и светог оца нашег Николе (види отпуст четвртка).

У *суботу* нам приказује црква, имајући у виду крај свију створења, онај блажени мир, који нас чека у вечности, ако у овом свету узживимо праведно и према заповестима Божјим. И пошто нас опомиње и побуђује она тако на тај живот, слави она у овај дан побожне и свете оце и све светитеље, који су борећи добар бој ушли у царство Божје, и тако се црква сећа умрлих отаца и браће наше, молећи се да их Бог уведе у станове светих. Према овом значењу дана врши се у суботу нарочита полуноћница, која је у главном слична свакодневной полуноћници; а у појединостама садржином својих појединих читања сећа нас идеје, која лежи у основи овога дана. Исто тако поју се на вечерњу стихире светих и мученика, а на јутрењу канон светих и мртвих. Даље има јутрење суботно стихире на хвалите и на стиховње. Најпосле се моли у обичним отпустима, да се Христос истинити Бог молитвама мученика, преподобних и богоносних отаца наших и свију светих смилује на нас и да нас спасе као добар и човекољубац (види отпуст суботе). Сва ова богослужења седмична, подељена у осам гласова, понављају се у седмичне дане како долазе једно за другим у октоиху.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ

Стр.	7.	ред	14.	одоздо	треба:	Аспланитѣ,	место:	Аспланитѣ.
»	8.	»	10.	одозго	»	да,	место:	де.
»	9.	»	1.	одоздо	»	ἅγιος,	место:	ἅγιος.
»	»	»	»	»	»	εἶ,	место:	εἶ.
»	»	»	4.	»	»	ὁ,	место:	ὁ.
»	»	»	5.	»	»	καί,	место:	καί.
»	»	»	6.	»	»	θεῶ,	место:	θε.
»	»	»	8.	»	»	Ἀινουμέν,	место:	Ἀινουμην.
»	»	»	9.	»	»	θεῶ,	место:	θεφ.
»	»	»	9.	»	»	εἰρήνη,	место:	εἰρήνѣ.
»	»	»	11.	»	»	Испор.,	место:	Испр.
»	17.	»	7.	»	»	Испор.,	место:	Истор.
»	»	»	22.	»	»	катизама,	место:	катизима.
»	20.	»	3.	»	»	Слака,	и	нынѣ,
»	20.	»	4. 5.	»	»	Премѣдростъ,	Благословѣ,	Сѣй благословѣнъ... Оутверди
						Бже, прстѣла Бже... ,	место:	Премѣдростъ, Благословѣ сѣй благословѣнъ... Оутверди
						Бже, прстѣла Бже.		

Стр.	21.	ред	9.	одозго	треба:	ништа,	место:	вишта.
»	24.	»	18.	»	»	свакидашње,	место:	свакидаше.
»	25.	»	6.	одоздо	»	непрѣјатеља,	место:	непрајатеља.
»	27.	»	19.	одозго	»	Чистнѣишю	место:	Чтнѣишю.
»	27.	»	10.	одоздо	»	небеса,	место:	набеса.
»	29.	»	7.	одозго	»	ѡра,	место:	ѡра.
»	29.	»	5.	одоздо	»	Presat.,	место:	Presat.
»	45.	»	1.	одоздо	»	пресуществленіи,	место:	пресуштаствленія.
»	55.	»	9.	»	»	Великог,	место:	Валиког.
»	56.	»	13.	»	»	владичице,	место:	владачице.
»	57.	»	3.	»	»	Златоустога,	место:	Ззатоустога.
»	58.	»	7.	одозго	»	овога,	место:	овоге.
»	58.	»	8.	одоздо	»	клањајући се,	место:	клањајући.
»	65.	»	2.	одозго	»	твою,	место:	мою.
»	65.	»	5.	»	»	символизује,	место:	символизују.
»	67.	»	3.	»	»	свакидашње,	место:	свакидашња.
»	68.	»	3.	»	»	Његов,	место:	негов.
»	72.	»	15.	»	»	презвитеру,	место:	презватеру.
»	76.	»	4.	»	»	Ѧ,	место:	Ѧ.
»	77.	»	9.	»	»	дисциплина,	место:	дасциплина.
»	77.	»	14.	»	»	побожности,	место:	нобожности.

- Стр. 80. ред 4. одоздо > Код, место: Кад.
 > 80. > 18. > > Ты, место: Та.
 > 81. > 2. одозго > преношења, место: приношења.
 > 82. > 14. > > одговарајуће, место: оговарајуће.
 > 83. > 16. > > улази, место: улаза.
 > 86. > 13. одоздо > буде, место: буда.
 > 87. > 9. > > спољашњи, место: пољашњи.
 > 89. > 16. одозго > је, место: ја.
 > 90. > 10. > > примдростію, место: примдростію
 > 91. > 8. одоздо > опасности, место: епасности.
 > 91. > 9. > > исповедању, место: исповодању.
 > 92. > 8. > > свештеников, место: ђаконов.
 > 92. > 12. > > заједно, место: зеједно.
 > 94. > 6. одозго > јеврејска, место: јаврејска.
 > 95. > 5. одоздо > скoймѣ, место: скoймѣ.
 > 96. > 4. > > установљена, место: уста новљења.
 > 99. > 12. одозго > призивања, место: призивање.
 > 102. > 12. одоздо > bedeutendsten, место: bedentendsten.
 > 103. > 13. одоздо > томе, место: таме.
 > > > 18. одоздо > благосиљања, место: благосиљање.
 > > > 16. > > него говоримо и друге, једне раније а друге
 касније, као оне које имају велику моћ за тајну, примивши их из —
 место: него једне говоримо раније, а друге касније, и имају велику моћ,
 примивши и оне —.
- Стр. 114. ред 11. одоздо треба: да причести, место: причести.
 > 117. > 10. одозго > скѣтїса, место: скѣтїск.
 > 117. > 14. > > бѣдїнѣ, место: бѣдїнѣ,
 > 123. > 17. одоздо > молитвама, место: молитвами.
 > 125. > 22. одозго > видети, место: вадети.
 > 127. > 6. > > заведена, место: зведена.
 > 127. > 13. одоздо > вѣдїнѣ, место: вѣдїнѣ.

САДРЖАЈ

II. ДЕО.

Посебни део литургије.

Страна

1. Прелаз 5

Јавна заједничка црквена богослужења, или стална, одређена богослужења.

2. Подела 6

Јавна сванидашња црквена богослужења. Седам црквених часова.

3. Историјски основ седам црквених часова 6
4. Садржина седам црквених часова у старој цркви 9
5. Идеја и опћи значај седам црквених часова 10
6. Време вршења црквених часова данас 12
7. Девети час 14
8. Вечерње 15
9. Повечерије 21
10. Полуноћница 23
11. Јутрење 24
12. Час први 29
13. Час трећи 30
14. Час шести 31
15. Обедница или изобразителна 32
16. Међучасија (междочасїа) 33
17. Света литургија 34
18. Појам о жртви. Старозаветне жртве. 35
19. Крсна жртва Христова и евхаристијска жртва 37
20. Имена, суштина и значење св. литургије 39
21. Време свршавања св. литургије 42
22. Шта је потребно за свршавање св. литургије 44

23. Вршилац св. литургије	45
24. Литургије православне источне цркве	48
25. Главни делови литургија св. Василија Великог и св. Јована Златоустога.	55
26. Чин литургије св. Јована Златоустога и св. Василија Вели- кога. Проскомидија	57
27. Чин литургије оглашених	64
28. Чин литургије верних	80
29. Канон евхаристије	93
30. Продужење	108
31. Продужење	113
32. Литургија пређеосвећених дарова	124
33. Spreмање св. хлеба за литургију пређеосвећених дарова .	127
34. Чин литургије пређеосвећених дарова	128

Јавна заједничка седмична богослужења.

35. Седмична богослужења	136
36. Васкрсна (недељна) богослужења	137
37. Црквена богослужења у остале седмичне дане	144

Од истог писца је ово:

1. **Анатист пресветој Богородици**, превео и протумачио презв. Др. Ј. Мирковић. Ср. Карловци, 1918. Стр. 31. (Из збирке »Побожне књиге за школу и народ«. Бр. 1.) — Распродано.

2. **Православна Литургина** или наука о богослужењу прав. ист. цркве. *Први, ошћи део*. По литургици Др. В. Митрофановића и Др. Т. Тарнавског за српске православне богословије израдио Др. Ј. Мирковић. Ср. Карловци, 1918. Стр. VI + 322. — Ову прву књигу Литургијске поручиоци из Србије могу добити *само у књижари С. Б. Цвијановића*, Београд, Кнез-Михаилова ул. 16., а поручиоци из осталих земаља (Далмација, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска и Славонија, и Војводина) *само код писца*.